

Res Publica

Volume XLVI

2004 / 1

Tijdschrift voor politieke wetenschappen

Revue de science politique

Journal of political science

acco

32

Res Publica

<http://www.respublica.be>

Hoofdredacteur – Rédacteur en chef – Editor

Marc HOOGHE

Redactiesecretaris – Secrétaire de rédaction – Assistant editor

Stefaan FIERS

Redactie – Comité de rédaction – Editorial Board

Johan ACKAERT, Peter BURSENS, Carl DEVOS, Bart KERREMANS, Bart MADDENS,
Petra MEIER, Herwig REYNAERT, Patrick STOUTHUYSEN, Stefaan WALGRAVE

Redactieadres – Adresse de la rédaction – Editor

E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven
res.publica@soc.kuleuven.ac.be

Uitgever – Publié par – Publisher

Uitgeverij Acco, Brusselsestraat 153, B-3000 Leuven
www.uitgeverij.acco.be
tel. +32 16 62 80 00
fax +32 16 62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Kemper Conseil, Dr. Beguinlaan 72, 2272 AL Voorburg
tel. +31 70 386 80 31
fax +31 70 386 14 98
e-mail: kemperconseil@dataweb.nl

Abonnementsprijzen – Prix d'abonnement – Subscription rates

	Individu Individual	Instelling Institution	Student
België – Belgique & Nederland	€ 35	€ 80	€ 25
Abroad (EC members)	€ 65	€ 80	/
Abroad (non EC members)	€ 95	€ 95	/

Los nummer – numéro simple – single issue

€ 15

Dubbel nummer – numéro double – double issue

€ 30

Rekening – Compte – Bank account

België – Belgique / Abroad

Postrekening 000-0964500-29,

Acco-Boekbestellingen, Brusselsestraat 153, B-3000 Leuven

IBAN-code: BE26000096450029

SWIFT- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,

Acco-Boekbestellingen, Brusselsestraat 153, B-3000 Leuven

RES PUBLICA

Tijdschrift voor politieke wetenschappen
Revue de science politique
Journal of political science

Driemaandelijks tijdschrift
Revue trimestrielle
Published quarterly

INHOUD – SOMMAIRE – CONTENTS

- Marc HOOGHE
Edito – De toekomst van *Res Publica* 2
- Kurt VANDAELE
Een halve eeuw vakbondslidmaatschap. Een verkennende longitudinale studie naar enkele cyclische determinanten voor de ledenontwikkeling van de Belgische vakbonden, 1946-1995 6
- Marleen BAETENS en Marc HOOGHE
Alternatieve consumptie als vorm van politieke participatie? Een onderzoek naar de politieke motivatie voor het lidmaatschap van Voedselteams in Vlaanderen 33
- Bart MADDENS
Het effect van verkiezingsuitgaven. Een verkennend onderzoek op basis van de aangiften bij de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000 56
- Petra MEIER
De kracht van de definitie: een vergelijking van quotawetten in Argentinië, België en Frankrijk 80
- Xavier CARBONEZ en Stefaan FIERS
Onderzoeksnota: evoluties en trends in de toekenning van Belgische adel-
dom 101
- Dieter VANHEE
De rol van de Vlaamse gemeenschapssenatoren in de Belgische federale
staatsstructuur tijdens de legislatuur 1995-1999 122

Verantwoordelijke uitgever:

Politologisch Instituut v.z.w.
K.U. Leuven
E. Van Evenstraat 2B
3000 Leuven

ISSN 0486-4700

Omslagontwerp:

Danny Juchtmans en Stefaan Fiers

© 2004 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

De toekomst van *Res Publica*

Marc HOOGHE
Hoofdredacteur

Sinds *Res Publica* vijfenveertig jaar geleden voor het eerst verscheen, heeft het blad al heel wat veranderingen meegemaakt. Aanvankelijk, in 1959, werd *Res Publica* uitgegeven door het tweetalige Belgisch Instituut voor de Wetenschap der Politiek, maar sinds 1979 heeft dit blad een uitsluitend Nederlandstalige redactie. De geschiedenis van *Res Publica* is natuurlijk in sterke mate verbonden met prof. dr. Wilfried Dewachter, die het blad dertig jaar lang heeft geleid, en heeft uitgebouwd tot een toonaangevende wetenschappelijke publicatie.

Vanaf dit nummer komt er weer een nieuwe verandering in de geschiedenis van dit tijdschrift: *Res Publica* wordt voortaan uitgegeven door de uitgeverij Acco. Tot nu toe werd het blad in eigen beheer uitgegeven door het Politologisch Instituut, waarbij vooral een beroep werd gedaan op administratieve ondersteuning vanuit het departement politieke wetenschappen van de KU Leuven. Net zoals de meeste wetenschappelijke tijdschriften reeds eerder hebben gedaan, werd nu besloten de stap te zetten naar een commerciële uitgever, en na een marktverkenning werd daarbij de voorkeur gegeven aan uitgeverij Acco. Deze uitgeverij heeft een gedegen ervaring met diverse sociaal-wetenschappelijke uitgaven. De uitgeverij zal voortaan instaan voor de begeleiding van het drukproces, de verzending en abonnementenadministratie, en de promotie van het tijdschrift. Het belangrijkste verschil voor de lezer is allicht dat u het tijdschrift nog iets stipter in de bus krijgt, maar ook dat u iets stipter een rappel krijgt in geval van niet-betaling. Voor alle duidelijkheid wil ik hier herhalen dat er inhoudelijk absoluut niets verandert: de redactie blijft volstrekt autonoom functioneren, alleen kan zij zich nu volop concentreren op haar kerntaken, namelijk het aantrekken, beoordelen en publiceren van waardevol wetenschappelijk onderzoek. Voor wat de inhoud van *Res Publica*, en van het Politiek Jaarboek betreft, heeft deze wijziging dus geen enkel gevolg. Wel hopen we dat we u een nog betere dienstverlening kunnen bieden. Tevens wens ik van de gelegenheid gebruik te maken om, namens de hele redactie, de vele administratieve en andere medewerkers te danken die zich de afgelopen jaren, voornamelijk in Leuven, maar ook daarbuiten, volstrekt onbaatzuchtig hebben ingezet voor dit tijdschrift. Ik hoop dat zij ook in de toekomst trots kunnen blijven op wat uiteindelijk mee het resultaat is van hun inspanningen.

Nadat in het jaar 2000 de redactie van dit tijdschrift reeds werd vernieuwd, wordt nu dus ook de administratieve en commerciële kant van het tijdschrift grondig gemoderniseerd. Het mag duidelijk zijn dat zowel de redactie, het Politologisch Instituut, als de uitgever alle vertrouwen hebben in de toekomst van *Res Publica*. We krijgen bijzonder goede manuscripten binnen, die allemaal aan een anonieme peer review worden onderworpen. Iets meer dan vijftig procent van alle ingezonden manuscripten wordt uiteindelijk gepubliceerd, meestal na een herwerking op basis van de opmerkingen van de anonieme referenten. We wensen geen wijzigingen aan te brengen aan deze redactiepolitiek: de strenge selectie garandeert enerzijds dat we enkel kwalitatief hoogstaande artikelen publiceren, terwijl we anderzijds de auteurs nog altijd een realistische kans kunnen bieden op een spoedige publicatie van hun onderzoeksresultaten, iets wat bij andere politiek-wetenschappelijke tijdschriften niet altijd het geval is.

Res Publica blijft tot nader order het enige algemeen politiek-wetenschappelijke tijdschrift dat in het Nederlands wordt gepubliceerd. Het is mijn stellige overtuiging dat we er, als discipline en als individuele wetenschapper, alle belang bij hebben een dergelijk tijdschrift in stand te houden. Ten eerste kampt onze discipline soms met een imago probleem, zoals onlangs nog bleek op een studiedag in het Vlaams Parlement. Ook vooraanstaande politici stelden er dat de politieke wetenschappen niet al te ernstig moeten worden genomen, aangezien de discipline toch maar zou bevolkt worden door gefrustreerde would-be politici. Een dergelijke perceptie is uiteraard dodelijk voor het academisch sérieux van een wetenschapsrichting, en het is dan ook van belang dat we ons meer als wetenschappers profileren, inclusief de daarbij horende deontologie, nauwkeurigheid, peer review en beroepsernst. Een tweede overweging is van meer pragmatische aard. De meeste universiteiten zijn nu in de ban van een *ranking and rating*-syndroom, waarbij zoveel mogelijk objectieve indicatoren worden ontwikkeld voor de meting van de output van het academisch personeel. De tijd van de botte bijl-politiek, waarbij men er van uitging dat één model kon worden ontwikkeld voor de gehele academische gemeenschap, ligt hierbij gelukkig achter ons. Reeds in juni 2002 besliste de Vlaamse Interuniversitaire Raad dat het bibliometrisch model dat van toepassing is in de (toegepaste) wetenschappen en de biomedische wetenschappen, niet zomaar kan worden overgeplant naar de andere wetenschapsdomeinen. Voor die domeinen zal dus een alternatief meetinstrument moeten worden ontwikkeld, en een aantal disciplines hebben die handschoen reeds opgenomen. In de schoot van de VLIR werd bijvoorbeeld een Werkgroep Kwaliteitszorg Rechten opgericht, die in oktober 2003 een voorstel indiende voor een objectieve meting van de onderzoeksoutput van onderzoekseenheden en individuele onderzoekers. Binnen de 'Humanities' wordt momenteel, onder impuls van de European Science Foundation, gewerkt aan een eigen ranking, om zo los te komen van de Amerikaanse hegemonie op dit vlak. De ontwikkeling van alternatieve evaluatie-instrumenten is dus volop bezig, zij het dat de indruk ontstaat dat de sociale wetenschappen zich hierin enigszins op snelheid laten nemen. Wat al deze nieuwe initiatieven gemeenschappelijk hebben, is dat ze twee criteria gebruiken bij de beoordeling van wetenschappelijke kwaliteit. Ten eerste moet het

gaan om een peer review: als wetenschappers zijn wij zelf het best geplaatst om de kwaliteit van wetenschappelijk werk na te gaan. Onze discipline krijgt dus de vrijheid om zichzelf te reguleren, zonder inmenging van niet-wetenschappers. Ten tweede moet het om een externe, en bij voorkeur anonieme review gaan: op die manier vermijdt men dat institutionele belangen al te zwaar gaan doorwegen. Een minimumvereiste is dat diegene die oordeelt ten minste *at arm's length* staat van de onderzoeker, en dus geen directe collega is. Dit is uiteraard het model waarop de reviewpolitiek van *Res Publica* reeds gebaseerd is. De pragmatische overweging is dus dat we er belang bij hebben een geloofwaardig en ernstig alternatief aan te bieden voor het eenzijdig bibliometrisch model dat uit de exacte wetenschappen komt overgewaaid. Zonder dat alternatief staan we met lege handen, en uit de ervaring blijkt dat disciplines die geen Nederlandstalige publicatie-mogelijkheden meer hebben, daar niet noodzakelijk zelf beter van worden.

Het nieuwe élan van *Res Publica* weerspiegelt zich in twee nieuwe initiatieven. Ten eerste zal in de toekomst de band met de collega's van *Acta Politica*, en van de Nederlandse Kring voor de Wetenschap van de Politiek nader worden aangehaald. Een lid van de redactie van *Res Publica* is voortaan ook lid van de redactie van *Acta Politica* en omgekeerd. Ook op inhoudelijk vlak zal gestreefd worden naar een verdere samenwerking, waarbij uiteraard ieder zijn eigen identiteit bewaart: het is zeker niet de bedoeling te streven naar een zo 'innig mogelijk amalgaam'. Maar we geloven wel dat een nauwere samenwerking betere perspectieven biedt voor het overwinnen van het gebrek aan voldoende grote schaal waarmee de politieke wetenschappen, zowel in Vlaanderen als in Nederland, vaak te kampen hebben. Ten tweede gaan we nadrukkelijker investeren in het stimuleren van jonge en pas afgestudeerde onderzoekers. In navolging van hetgeen de Vereniging voor Sociologie al geruime tijd doet, heeft de raad van bestuur van het Politologisch Instituut beslist om vanaf dit jaar een *Res Publica*-prijs voor de beste eindverhandeling politieke wetenschappen uit te reiken. De eerste laureaat zal gehuldigd worden op het Nederlands-Vlaamse politicologenetmaal van 2005. We hopen dat deze prijs de nodige weerklank krijgt, en als stimulans fungeert voor de jonge masters die binnenkort afstuderen, en die in de toekomst ongetwijfeld de fakkel van *Res Publica* zullen overnemen.

Politologisch Instituut

NK
WP

Nederlandse Kring voor
Wetenschap der Politiek

organiseren het

POLITICOLOGENETMAAL 2004

27 en 28 mei 2004
in het Astrid Park Plaza Hotel
ANTWERPEN

Workshops

1. Grootstedelijk beleid in Nederland en Vlaanderen
2. Spelregels en (veranderende) machtsverhoudingen in het Belgische en Nederlandse corporatisme in historisch en vergelijkend perspectief
3. Gender, politiek en beleid
4. Public diplomacy
5. Media en politiek
6. Het externe optreden van de Europese Unie
7. Lokale politiek
8. Hegemonie en 'global governance' in de huidige wereldeconomie
9. Beleidsadvisering in België en Nederland: gelijkenissen, verschillen, en trends
10. Europese integratie en nationale politiek: instituties en beleid
11. Kwaliteit van het leven en politieke attitudes. Methodologische vraagstukken en empirische analyses
12. Nieuwe vormen en instrumenten van bestuur: van 'government' naar 'governance'
13. Veranderingen in en van het kiesstelsel

Congressecretariaat: Mevrouw Carine Ladou, Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Politieke Wetenschappen, Pleinlaan 2, 1050 Brussel

Tel: +32(0)2 629 22 28 – Fax: +32 (0)2 629 22 78 – Carine.Ladou@vub.ac.be

De volledige congresbrochure, met het inschrijvingsformulier kan gedownload worden op de website van de Res Publica

<http://www.respublica.be>

Een halve eeuw vakbondslidmaatschap. Een verkennende longitudinale studie naar enkele cyclische determinanten voor de ledenontwikkeling van de Belgische vakbonden, 1946-1995

Kurt VANDAELE

FWO-aspirant Vlaanderen, Vakgroep Politieke Wetenschappen, Universiteit Gent

“Le chômage sévit. Les salaires fléchissent. Nombre d’ouvriers, qui étaient venus au syndicat, attirés par la perspective d’avantages matériels immédiats, se découragent et désertent.

(...) Le chômage disparaît. La vie renchérisant, des ajustements de salaire s’imposent.

L’esprit combatif de la classe ouvrière se réveille. Les trainards rejoignent le gros de l’armée.”¹

1. Inleiding: Parmi les plus syndiqués... parmi les moins analysés?

Rond de eeuwwisseling van de 19de naar de 20ste eeuw hinkt de Belgische syndicalisatiegraad (2,5%) aanzienlijk achterop ten opzichte van buurlanden als Duitsland (5,8%), Frankrijk (4,3%) en Groot-Brittannië (13,7%).² Een eeuw later is België één van de weinige landen waar de vakbeweging erin slaagt om meer dan de helft van de beroepsbevolking te syndicaliseren.³ Het is een evolutie die menig onderzoeker verbaast. Het verleidt zelfs een waarnemer tot het parafraseren van een oude bekende uit de gepopulariseerde vaderlandse geschiedenis: “De tous les peuples de la terre, les Belges sont parmi les plus syndiqués”.⁴

1. VANDERVELDE, E., *Le Parti Ouvrier Belge 1885-1925*. Bruxelles, L’Eglantine, 1925, pp. 346-347.
2. STRIKWERDA, C., *A House divided. Catholics, socialists, and Flemish nationalists in nineteenth-century Belgium*. Oxford, Rowman and Littlefield Publishers, 1997, p. 150.
3. ILO, *World labour report 1997-1998. Industrial relations, democracy and social stability*. Geneva, International Labour Office, 1997, pp. 5-29.
4. BLAISE, P., De tous les peuples de la terre, les Belges sont parmi les plus syndiqués in *La Revue Nouvelle*, vol. 40, nr. 2, 1989, pp. 13-20.

Ondanks deze markante ledenontwikkeling blijft het onderzoek ernaar beperkt.⁵ Nochtans delen politicologen de vakbeweging een belangrijke rol toe in de Belgische parlementaire democratie.⁶ Dat het bestaande onderzoek amper het descriptieve karakter overstijgt, heeft zijn redenen. De beroerde staat van de officiële politieke statistiek in België is een algemene oorzaak.⁷ De vrij terughoudende instelling van de Belgische vakbonden om informatie over de ledencijfers te verstrekken, is een specifieke reden. Omdat leden een primaire machtsbron voor vakbonden vormen, is deze houding enigszins begrijpelijk.

Hoewel het 'meten' van vakbondsmacht veel meer dan een loutere analyse van de ledenontwikkeling impliceert, vangt een onderzoek ernaar het best aan bij een ontleding van de ledenevolutie. Het aantal en de spreiding van de vakbondsleden levert een eerste rudimentaire schets op van de maatschappelijke machtspositie van de vakbeweging. Zo blijkt dat de syndicalisatiegraad, de relatieve parameter die het aantal vakbondsleden op het potentiële aantal meet, fungeert als een weliswaar sterk vereenvoudigde, maar handige én representatieve indicator om het onderscheid in vakbondsmacht tussen landen (of economische sectoren) in de tijd te bepalen.⁸ Al sinds het ontkiemen van de vakbeweging ontstaan er rivaliserende theorieën die deze spatio-temporele verschillen proberen te verklaren.

Deze theorieën kunnen worden ingedeeld in een cyclische en een institutionele variant. De cyclische variant benadrukt de ledenverandering in één land op korte of lange termijn. Deze korte of lange duur houden respectievelijk verband met conjuncturele of structurele determinanten. De institutionele variant beklemtoont doorgaans het onderscheid in de syndicalisatiegraad op een bepaald tijdstip tussen landen. Doordat beide varianten elkaar aanvullen, ligt het ideaal in het samenvoegen ervan. In dergelijke gecombineerde analyses tekent er zich een consensus af: cyclische determinanten lijken te meanderen in een institutionele

5. FROGNIER, A.-P. & DE WINTER, L., The state of political science in Belgium in *European Journal of Political Research*, vol. 20, nr. 3-4, 1991, p. 391. Voor een begin tot hypothesevervorming op macroniveau, zie PASTURE, P. & MAMPUYS, J., *In de ban van het getal. Ledenanalyse van het ACV 1900-1990*. Leuven, Hoger Instituut Voor de Arbeid, 1990, pp. 127-140. Daarnaast zijn er talrijke sociaal-psychologische onderzoeken. Dergelijke studies hebben logischerwijze enkel betrekking op verklarende factoren op het microniveau, maar kunnen niettemin complementair zijn aan het macroniveau. Voor een gedegen overzicht, zie DE WITTE, H., Are trade union members (still) motivated by ideology? A review of the importance of ideological factors as determinants of trade union participation in (the Flemish part of) Belgium, pp. 275-304 in P. Pasture, J. Verberckmoes & H. De Witte (eds.), *The lost perspective? Trade unions between ideology and social action in the new Europe. Volume 2. Significance of ideology in European trade unionism*. Aldershot, Avebury, 1996.
6. Cf. DEWACHTER, W., *De mythe van de parlementaire democratie. Een Belgische analyse*. Leuven, Acco, 2001, pp. 27-29, p. 99 en pp. 173-192.
7. DEWACHTER, W., Politieke statistiek in België. Oproep bij het einde van 170 jaar België in *Res Publica*, vol. 42, nr. 2-3, 2000, pp. 379-390.
8. VAN RUYSEVELDT, J., *Het belang van overleg. CAO-onderhandelingen in België*, Leuven, Acco, 2000, pp. 155-157 en pp. 299-300.

bedding.⁹ Door de specifieke configuratie aan institutionele kenmerken in elk land hebben gelijkaardige conjuncturele en structurele ontwikkelingen m.a.w. een verschillend effect op de vakbondsledenevolutie. Maar dit betekent nog niet dat de cyclische variant geen enkele verklarende waarde heeft: "The principal strength of the cyclical variables is (...) to account for the variations around the different long-term country trends in unionisation levels".¹⁰ Zodoende vormen de cyclische determinanten op korte termijn een eerste aanzet om het fluctuerende vakbondslidmaatschap in België doorheen de tijd beter te begrijpen. Deze determinanten staan centraal in deze bijdrage.

Onder hoofdstuk II geven we een summier overzicht van het onderzoek in de conjuncturele benadering. We plaatsen daarin de variabelen en de daarmee verbonden hypothesen van het econometrische model van Bain en Elsheikh voorop. We modelleren en specificeren de 'Belgische' data in hoofdstuk III. Vervolgens repliceren we in hoofdstuk IV het (aangepaste) model van Bain en Elsheikh voor de evolutie van het Belgische vakbondslidmaatschap tijdens de naoorlogse periode. Tot slot volgen onze conclusies in hoofdstuk V.

II. Theorievorming in de conjuncturele benadering

A. De voorspoedhypothese als theoretische grondslag

Aan het begin van de 20ste eeuw benadrukken de eerste theorieën over de – toen nog geheten – vakbondsgroei dat "the changes in membership are closely connected with changes in business conditions".¹¹ Deze aanname leidt tot de zogenaamde 'voorspoedhypothese'.¹² De redering is als volgt: tijden van economische voorspoed gaan niet alleen gepaard met stijgende prijzen en winsten, maar ook met een toenemende levensduurte en werkdruk. Deze negatieve aspecten veroorzaken een groeiende ontevredenheid bij werknemers. Dit ongenoegen vertaalt zich voor vakbonden in een ledenaanwas. Deze eisen hogere lonen en een verminderde werkdruk. Door krapte op de arbeidsmarkt geven de werkgevers toe

9. Zie o.a. CHECCHI, D. & VISSER, J., *Pattern persistence in European trade union density. Working Paper n.01.2002*. Milano, Dipartimento di Economia Politica e aziendale. Università degli Studi di Milano, 2002, 60p; EBBINGHAUS, B. & VISSER, J., When institutions matter. Union growth and decline in Western Europe, 1950-1995 in *European Sociological Review*, vol. 15, nr. 2, 1999, pp. 135-158.
10. OSKARSSON, S., Class struggle in the wake of globalisation. Union organisation and economic integration, pp. 199-200 in L. MAGNUSSON & J. OTTOSSON (eds.), *Europe – one labour market?* Brussels, Presses Interuniversitaires Européennes, 2002.
11. BARNETT, G. E., Growth of labor organization in the United States, 1897-1914 in *Quarterly Journal of Economics*, vol. 30, nr. 4, 1916, p. 786.
12. BAIN, G. S. & ELSHEIKH, F., *Union growth and the business cycle. An econometric analysis*. Oxford, Blackwell Publishers, 1976, pp. 5-8.

aan deze vakbondseisen. Wanneer er zich een laagconjunctuur inzet, weerstaan de werkgevers aan de vakbondsafspraken en ziet de vakbeweging haar ledenaantal slinken.

De studie van Davis brengt voor het eerst ook andere economische indicatoren in.¹³ Hij benadrukt dat de richting van deze indicatoren belangrijker is dan de absolute hoogte ervan. Dunlop¹⁴ en Bernstein¹⁵ hebben ook aandacht voor niet-economische factoren, maar een systematisch analysekader om het relatieve belang van deze en andere factoren na te gaan, ontbreekt. Geworteld in de behaviouralistische traditie van de jaren '60 bouwen de eerste econometrische modellen op deze theorievorming voort. Ze proberen vooral een meer accurate verhouding tussen de verschillende verklarende variabelen en de evolutie in het vakbondsleden-aantal te realiseren. Het uit 1976 daterende econometrische model van Bain en Elsheikh (vanaf nu BE-model) lukt daar het best in. Dit invloedrijke BE-model verklaart wijzigingen in het vakbondslidmaatschap op basis van individuele beslissingen die, op een indirecte manier, voornamelijk worden beïnvloed door veranderingen in macro-economische grootheden.¹⁶ Het model overstijgt deels een loutere rationele-keuzebenadering. Bain en Elsheikh opteren voor een methodisch meer neutrale en bredere onderzoeksoptiek. In hun model staat de afwisseling in de geneigdheid en opportuniteit centraal in plaats van enge kosten- en batenafwegingen.¹⁷ Toch blijft een halo van methodologisch individualisme het model omringen. Daarenboven stelt het model de vakbond als pro-actieve actor in de schaduw.¹⁸ Het model neemt bijgevolg aan dat de beslissing tot toetreding niet het resultaat is van vakbondsinspanningen, maar wel van bepaalde macro-economische randvoorwaarden die het lidmaatschap indirect begunstigen.

Deze kritieken nemen niet weg dat het BE-model (of een gemodificeerde vorm ervan) in de internationale literatuur hoog staat aangeschreven. Zo bestempelt de Nederlandse economische historica van den Berg dit model als "one of the best reflected studies on unionization".¹⁹ Een dergelijke tijdreeksanalyse op basis van het BE-model gebeurde o.a. al voor Australië, Denemarken, de voormalige

13. DAVIS, H. B., The theory of union growth in *Quarterly Journal of Economics*, vol. 55, nr. 4, 1941, pp. 611-637.
14. DUNLOP, J. T., The development of labor organization: a theoretical framework in R. A. Lester & J. Shister, *Insights into labor issues*. New York, The Macmillan Company, 1949, pp. 163-193.
15. BERNSTEIN I., The growth of American unions in *The American Economic Review*, vol. 44, nr. 3, 1954, pp. 301-318.
16. Over deze (slechts) indirecte invloed, zie VAN RIJ, C. & DAALDER, A., The business cycle theory and individual unionization decisions: A comparison of macro- and micro influences on union membership, pp. 236-238 en pp. 244-246 in M. Sverke (ed.), *The future of trade unionism. International perspectives on emerging union structures*. Aldershot, Ashgate, (1997), 2001.
17. BAIN, G. S. & ELSHEIKH, F., o.c., p. 62.
18. WESTERN, B., *Between class and market. Postwar unionization in the capitalist democracies*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press, 1997, pp. 103-105.
19. VAN DEN BERG, A., *Trade union growth and decline in the Netherlands*. Amsterdam, Thesis publishers, 1995, p. 14.

Bondsrepubliek Duitsland, Ierland, Nederland, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten, Zweden en ook (voormalige) Aziatische tijgers als Maleisië, Singapore, Taiwan en Zuid-Korea ontbreken niet in het lijstje.²⁰

B. De afhankelijke variabele M

Om de verandering in het vakbondslidmaatschap na te gaan, komen twee afhankelijke variabelen in aanmerking: het absolute aantal vakbondsleden (M) of de syndicalisatiegraad (D). Bain en Elsheikh vermelden drie redenen waarom de absolute indicator de voorkeur verdient boven de relatieve waarde.²¹ De syndicalisatiegraad, als ratio van het aantal vakbondsleden op het aantal potentiële vakbondsleden, levert vooral problemen met de noemer op. Ten eerste, omdat het aantal potentiële vakbondsleden weinig verandert, zal de jaarlijkse wijziging die optreedt in de syndicalisatiegraad eerder klein zijn in longitudinaal onderzoek. Ten tweede, is het bepalen van het aantal potentiële vakbondsleden geen sinecure. Deze bepaling kan gepaard gaan met aanzienlijke meetfouten waardoor autocorrelatie (cf. *infra*) kan optreden in de afhankelijke variabele. Ten slotte, zijn er een aantal redenen te bedenken – we komen hier straks op terug – om de syndicalisatiegraad in de rechterhelft van de vergelijking te plaatsen. Kortom, als afhankelijke variabele valt het absolute aantal vakbondsleden boven de syndicalisatiegraad te verkiezen.

C. De onafhankelijke variabelen P, W, U en D

Bain en Elsheikh houden in hun model rekening met slechts vier onafhankelijke variabelen.²² Ze veronderstellen dat de afhankelijke variabele positief correleert met de inflatie (P) en de loonsontwikkeling (W) en negatief met de hoogte of

20. PEDERSEN, P. J., Union growth in Denmark, 1911-39 in *Scandinavian Journal of Economics*, vol. 84, nr. 4, 1982, pp. 583-592; ARMINGEON, K., Trade unions under changing conditions: the West German experience, 1950-1985 in *European Sociological Review*, vol. 5, nr. 1, 1989, pp. 1-23; SCHNABEL, C., Determinants of trade union growth and decline in the Federal Republic of Germany in *European Sociological Review*, vol. 5, nr. 2, 1989, pp. 133-146; SAPSFORD, D., The determinants of trade union growth in the Republic of Ireland: an econometric investigation in *Economic and Social Review*, vol. 15, nr. 4, 1984, pp. 305-323; ROCHE, W.K., LARRAGY, J., Cyclical and institutional determinants of annual trade union growth and decline in Ireland: evidence from the DUES data series in *European Sociological Review*, vol. 6, nr. 1, 1990, pp. 49-72; SHARMA, B., Union growth in Malaysia and Singapore in *Industrial Relations*, vol. 28, nr. 3, 1989, pp. 446-458; SHARMA, B., Korean trade union growth during the period 1962-1984 in *Economics Letters*, vol. 31, nr. 1, 1989, pp. 105-108; SHARMA, B. & SEPHTON, P., The determinants of union membership growth in Taiwan in *Journal of Labor Research*, vol. 12, nr. 4, 1991, pp. 429-437.
21. BAIN, G. S. & ELSHEIKH, F., *o.c.*, pp. 58-60.
22. BAIN, G. S. & ELSHEIKH, F., *o.c.*, pp. 62-68.

mate van verandering in de werkloosheid (U) en de syndicalisatiegraad (D). De aan de onafhankelijke variabelen verbonden hypothesen vatten we kort samen.

Via het voorspoed- en dreigingseffect kan inflatie (P) de ledenfluctuatie positief beïnvloeden. Bij het optreden van inflatie, gepercipieerd als een daling van de levensstandaard, zullen werknemers geneigd zijn om zich aan te sluiten bij of lid te blijven van een vakbond om de inkomensderving, via hogere looneisen, een halt toe te roepen (dreigingseffect). Een bepaalde vorm van inflatie kan bijkomend op een opbloeiende economie duiden. In een dergelijke gespannen situatie op de arbeidsmarkt kan de vakbeweging haar eisen stellen en, om deze kracht bij te zetten, overgaan tot het stakingsmiddel. De werkgever zou zich verplicht zien om, onder druk van leveringsverplichtingen en stakingsdreigingen, toegevingen te doen en de verhoogde loonkosten aan de klant door te rekenen (voorspoedeffect). Omdat de inflatie niet per definitie een aanwakkerende conjunctuur reflecteert, zal de positieve invloed van de inflatie op de ledenontwikkeling veeleer te danken zijn aan het dreigingseffect, dan aan het voorspoedeffect.

In zoverre (nominale) loonsstijgingen (W) meer dan louter compensaties voor inkomensderving zijn, gaat er een positieve invloed vanuit op het fluctuerende lidmaatschap. Het betreft hier het zogenaamde beloningseffect. Indien werknemers een loonsverhoging, terecht of onterecht, aan de vakbondsinspanningen toeschrijven, zou dit een stimulans kunnen betekenen om lid te blijven of toe te treden in de hoop dat de vakbondsledenversterking hun inkomen in de toekomst eveneens zal verhogen.

De hoogte of de mate van verandering in de werkloosheid (U) heeft een negatieve, maar vertraagde en eerder zwakke impact op de ledenevolutie. Een stijgende werkloosheid betekent een afname van de onderhandelingsmacht van de vakbonden. In een dergelijke situatie hebben werkgevers een groter kunnen én een ferventere wil tot het 'dwarsbomen' van vakbondseisen. Bijkomend hebben werklozen weinig redenen om vakbondslid te worden bij een aanhoudende (hoge) werkloosheid. Uit vrees de werkgever tegen zich in het harnas te jagen en hun werk te verliezen, zouden zelfs niet-werklozen minder geneigd zijn om toe te treden tot de vakbond bij een blijvende werkloosheid. Om verschillende redenen zouden werkloze vakbondsleden bovendien sneller afhaken wanneer er geen uitzicht meer is op een betrekking. Toch kent de negatieve invloed van de werkloosheid, omwille van ideologische en praktische motieven, zoals de verminderde bijdrage voor werkloze vakbondsleden, een eerder uitgesteld karakter.

Ten slotte beïnvloedt ook het voorgaande niveau van de syndicalisatiegraad (D) het wijzigende vakbondslidmaatschap. Daar het potentiële aantal vakbondsleden inherent deel uit maakt van de syndicalisatiegraad, is het interessant om deze als structurele onafhankelijke variabele op te nemen. Een gewichtiger reden om de syndicalisatiegraad aan de rechterhelft van de vergelijking te plaatsen, is het verzadigingseffect: "it is obvious that as the (...) union movement embraces larger and larger portions of the organizable segment it gets nearer and nearer to the saturation point when each per cent of growth requires greater and greater effort

on the part of the unions".²³ Hoewel de syndicalisatiegraad een negatieve invloed op het vakbondslidmaatschap zou kunnen hebben, zijn er ook argumenten voor een stimulerings-effect te bedenken. In het vroege ontwikkelingsstadium van de vakbeweging kunnen potentiële leden namelijk net aangemoedigd of overtuigd worden om er zich ook bij aan te sluiten. Het is moeilijk te voorspellen welk effect, het verzadigings- of stimulerings-effect, de overhand haalt. Bain en Elsheikh betogen dat het stimulerings-effect een positieve impact heeft tot aan een bepaalde drempel, maar dat vanaf dan de negatieve invloed primeert.

D. Enkele additionele variabelen L, S, SOC

Hoewel de basishypothesen van Bain en Elsheikh meestal overeind blijven, brengen een aantal auteurs ook niet-macro-economische variabelen in. Zo poneren Ashenfelter en Penceval dat in periodes waar 'linkse' partijen (L) domineren het aantal vakbondsleden zal toenemen omwille van hun positievere houding tegenover vakbonden.²⁴ Evenzeer kan specifieke wetgeving t.a.v. de vakbeweging het ledenbestand negatief of positief beïnvloeden. Ook politieke variabelen lijken dus van direct belang om de verandering in het vakbondslidmaatschap te verklaren. Naast deze eventuele directe gevolgen door overheidsop treden bestaat er mogelijk ook een indirect substitutie-effect (SOC). Voorheen was immers de sociale dienstverlening van de vakbonden, zoals de vrijwillige verzekering tegen werkloosheid, ziekte of overlijden, een belangrijke factor om lid te blijven van of toe te treden tot een vakbond.²⁵ Neumann en Rissman argumenteren dat de overname van de verzorgingsstaat van deze sociale voorzieningen het vakbondslidmaatschap negatief beïnvloedt.²⁶ De verzekeringsfunctie van de vakbonden van wel eer is als het ware vervangen door de sociale voorzieningen van de verzorgingsstaat. Vanuit een comparatief oogpunt is er echter reden om te twijfelen aan deze substitutiehypothese.²⁷ Het operationaliseren van een geschikte variabele om het substitutie-effect te meten, is bovendien een ander paar mouwen. Geplaagd met deze moeilijkheid verlaten Bennett en Taylor het kwantitatief onderzoek en opteren voor een "descriptive, issue-by-issue study".²⁸ Niettemin kan van den Berg

23. REZLER, J., *Union growth reconsidered. A critical analysis of recent growth theories*. New York, The Kossuth Foundation, 1961, p. 4.
24. ASHENFELTER, O. & PENCAVEL, J., H., American trade union growth: 1900-1960 in *Quarterly Journal of Economics*, vol. 83, nr. 3, 1969, p. 439.
25. VAN LEEUWEN, M. H. D., Trade unions and the provision of welfare in the Netherlands, 1910-1960 in *Economic History Review*, vol. 50, nr. 4, 1997, pp. 782-783.
26. NEUMANN, G. R. & RISSMAN, E. R., Where have all the union members gone? in *Journal of Labor Economics*, vol. 2, nr. 2, 1984, pp. 176-177 en pp. 182-186.
27. CHAISON, G. N. & ROSE, J. B., The macrodeterminants of union growth and decline, p. 22 in G. Strauss, D. G. Gallagher & J. Fiorito (eds.), *The state of the unions*. Wisconsin, Industrial Relations Research Association, 1991.
28. BENNETT, J. T. & TAYLOR, J. E., Labor unions: victims of their political success? in *Journal of Labor Research*, vol. 22, nr. 2, 2001, p. 264.

het substitutie-effect voor de Nederlandse casus kwantitatief bevestigen.²⁹ Een variabele die dan weer het vakbondslidmaatschap positief kan beïnvloeden, is de stakingsvariabele (S).³⁰ Vooral succesvolle stakingen kunnen aanleiding geven om zich bij de vakbond aan te sluiten, maar deze zogenaamde 'oorlogsbuit' is moeilijk te behouden. Tot slot kan ook een prijsverhoging van de vakbondscontributie tot ledenverlies leiden.³¹

III. Operationalisering en modellering van de Belgische data

A. Eb, maar vooral vloed in het vakbondsledenaantal

In het appendix van deze bijdrage hebben we alle variabelen en hun waarden als ook onze bronnen opgenomen. De beschik- en betrouwbaarheid van de statistische data bepaalt onze tijdsafbakening. Vóór de Tweede Wereldoorlog voldoen een aantal variabelen nauwelijks aan deze twee eenvoudige richtsnoeren.³² De tijdreeksanalyse heeft daarom enkel betrekking op het naoorlogse tijdvak. Wat de afhankelijke variabele betreft, nemen we enkel de leden van de zogenaamde 'representatieve vakbondsorganisaties'³³ op: het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV), de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België (ACLVB) en het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV). In hun onderzoek naar de ACV-ledencijfers brachten Pasture en Mampuyts aan het licht dat het ACV een zekere 'correctiecoëfficiënt' *c.q.* propagandacoëfficiënt toepast.³⁴ Gemiddeld vertekent deze propagandacoëfficiënt de ledencijfers opwaarts tussen de 15 à 25%. Ook de andere vakbondsconfederaties passen in onderling stilzwijgend akkoord een dergelijke coëfficiënt toe. Deze propagandacoëfficiënt schommelt in de tijd en naargelang de confederatie. De hieronder gepresenteerde cijfers houden enkel rekening met de gecorrigeerde ledentallen.³⁵ Gezien de tijdreeksanalyse enkel de le-

29. VAN DEN BERG, A., *o.c.*, pp. 106-107.

30. ROCHE, W. K. & LARRAGY, J., *o.c.*, p. 67.

31. VAN DEN BERG, A., *o.c.*, p. 10.

32. VANDAELE, K., De ontwikkeling van het sociaal-economisch overleg in het interbellum. De syndicale macht in de exportgerichte sectoren als een verklarende factor in *Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis*, vol. 33, nr. 1-2, 2003, pp. 136-141; VANDAELE, K., De terugkeer van de vakbeweging? Het Belgische vakbondslidmaatschap in historisch perspectief in *Brood en Rozen*, vol. 9, nr. 2, 2004, *ter perse*.

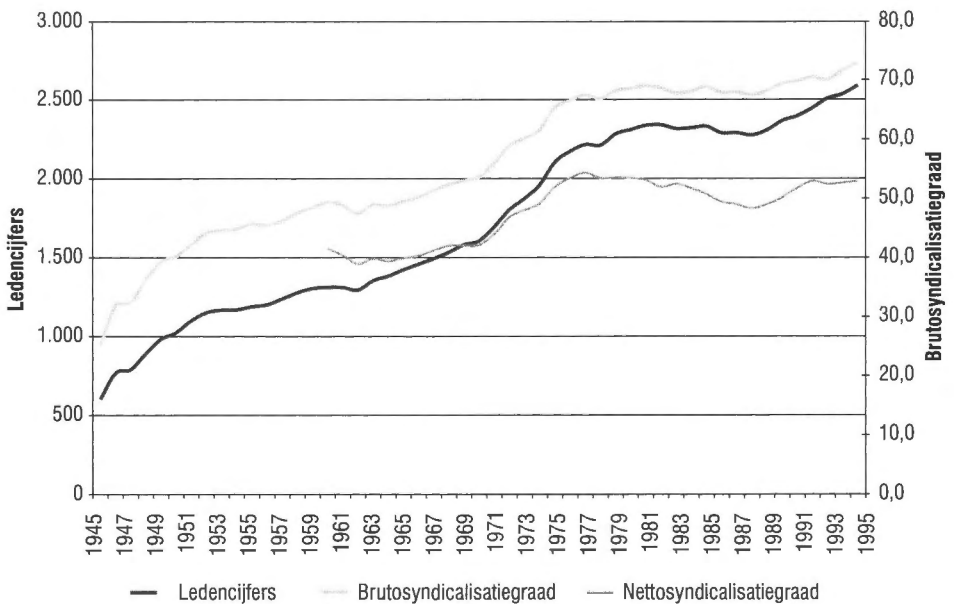
33. Om representatief te zijn, moeten vakbondsorganisaties over het gehele land zijn opgericht, vertegenwoordigd zijn in de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven en Nationale Arbeidsraad en minstens 50.000 leden tellen.

34. PASTURE, P. & MAMPUYS, J., *o.c.*, pp. 74-86. Dit is geen uitsluitend Belgisch fenomeen, zie LABBE, D., *Syndicats et syndiqués en France depuis 1945*. Paris, Editions L'Harmattan, 1996, pp. 7-8.

35. Voor verdere cijferkritiek en methodologische opmerkingen verwijzen we naar EBBINGHAUS, B., VISSER, J. & PASTURE, P., e.a., Belgium, pp. 122-124 in B. Ebbinghaus & J. Visser (eds.), *Trade unions in Western Europe since 1945*. Basingstoke, Macmillan, 2000.

denevolutie van de vakbonden in België bestudeert, is het raadzaam om de specifieke Belgische institutionele context, *c.q.* de inschakeling van de vakbonden in de uitvoeringstaken van de verzorgingsstaat, in acht te nemen.³⁶ Daarom nemen we ook werkloze en 'passieve' vakbondsleden op.³⁷ Bovendien is het niet uitgesloten dat deze werkloze en 'passieve' leden vakbonden een grotere legitimiteit verschaffen en van invloed kunnen zijn op de besluitvorming (en dus beleidsoriëntatie) van vakbonden.

Tussen 1945 en 1995 treedt er meer dan een verviervoudiging op van het vakbondsledenaantal: van 601.300 naar 2.589.500 leden (figuur 1). Voor twee periodes is er sprake van een daling of stagnatie in het vakbondslidmaatschap. In de periode 1959-1962 noteren we een terugval van 0,5% en gedurende de jaren tachtig is er slechts een toename van 1,5%. Dit staat in schril contrast met de decennia van de jaren vijftig, zestig en zeventig waarin het aantal vakbondsleden achtereenvolgens aangroeit met 28,7%, 19,7% en 37,9%.

Figuur 1. Evolutie vakbondslidmaatschap en bruto- en nettosyndicalisatiegraad in België, 1945/60-1995.

Bron: EBBINGHAUS, B., VISSER, J., PASTURE P., e.a., Belgium, pp. 144-145 in B. EBBINGHAUS & J. VISSER, *Trade Unions in Western Europe since 1945*. London, MacMillan, 2000.

36. ARCQ, E. & AUSSEMS, M., Implantation syndicale et taux de syndicalisation (1992-2000) in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, nr. 1781, 2002, p. 24.

37. 'Passieve' vakbondsleden, zoals (brug)gepensioneerde of zieke leden, maken tijdelijk of permanent, geen deel uit van de arbeidsmarkt en zijn meestal, geheel of gedeeltelijk, van hun vakbondsbijdrage vrijgesteld.

In navolging van het merendeel van de auteurs specificeren we de afhankelijke variabele als de procentuele wijziging ten opzichte van het voorgaande jaar: $\Delta M_t = 100 * (M_t - M_{t-1}) / M_{t-1}$ (tabel 1). De jaarlijkse procentuele verandering in het vakbondslidmaatschap varieerde tussen een minimale waarde in 1961 en 1987, toen het aantal leden nauwelijks toe- of afnam, en een maximale waarde van 27,8% ledenwinst in 1946. Het grootste ledenverlies was er in 1986 (-1,7%). In de beschouwde periode neemt het vakbondslidantal jaarlijks gemiddeld met 3,1% toe met een standaardafwijking van 4,5%.³⁸ Opvallend is dat tussen de onmiddellijke periode na de Tweede Wereldoorlog en 1950 de aanwas van de vakbondsliden zich door dubbele cijfers kenmerkt, maar niet in 1947.

Tabel 1. De jaarlijkse verandering in het vakbondslidmaatschap (%), 1946-1995.

1946	27,8	1956	1,0	1966	2,5	1976	3,3	1986	-1,7
1947	2,9	1957	3,1	1967	2,4	1977	2,0	1987	0,0
1948	12,7	1958	3,2	1968	2,7	1978	-0,1	1988	-0,5
1949	10,2	1959	2,0	1969	3,1	1979	3,3	1989	1,4
1950	4,2	1960	0,6	1970	1,5	1980	1,2	1990	2,6
1951	7,3	1961	0,0	1971	5,6	1981	1,2	1991	1,3
1952	4,6	1962	-1,1	1972	6,4	1982	0,2	1992	2,1
1953	1,4	1963	4,5	1973	4,0	1983	-0,9	1993	2,5
1954	0,2	1964	2,1	1974	4,6	1984	0,2	1994	1,1
1955	1,7	1965	2,9	1975	7,3	1985	0,4	1995	2,2

Bron: EBBINGHAUS, B., VISSER, J., PASTURE P., e.a., Belgium, pp. 144-145 in B. EBBINGHAUS, J. VISSER, *Trade Unions in Western Europe since 1945*. London, MacMillan, 2000.

De verklaring voor deze 'anomalie' moeten we o.i. begrijpen in het licht van de aanhoudende fusieproblemen in het ABVV en plaatsen in het tijds kader van de nakende Koude Oorlog.³⁹ Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren bepaalde delen van de socialistische vakbeweging geradicaliseerd, maar met de oprichting van het ABVV op 1 mei 1945, waarbij het reformistische Belgisch Vakverbond met het communistische Belgisch Verbond der Eenheidssyndicaten, de renardistische Mouvement Syndical Unifié en het Algemeen Syndicaat der Openbare Diensten samenging, was de eenheid aan de linker vakbondszijde schijnbaar opnieuw hersteld. De fusieproblemen tussen de socialistische vleugel en de eenheidsvakbonden in het ABVV bleven echter aanslepen. Toen in maart 1947 de Kommunistische Partij België (KPB) ontslag nam uit de regering Huysmans, verdiepte dit het wantrouwen tussen de twee strekkingen en vergrootte dit de onenigheid over de te volgen syndicale koers. Hoewel de KPB aanvankelijk nog een constructieve op-

38. Zonder de extreme waarneming uit 1946 bedraagt het jaarlijkse groeigemiddelde nog altijd 2,5% met een standaardafwijking van 2,8%.

39. HEMMERIJCKX, R., *Het ABVV 1940-1949: 'Van verzet tot Koude Oorlog'*. Onuitgegeven doctorale scriptie. Brussel, VUB, 2000, pp. 237-298 en pp. 352-358; COOLSAET, R., *België en zijn buitenlandse politiek 1830-1990*. Leuven, Van Halewyck, 1998, p. 344 en pp. 351-361.

positiepolitiek voerde, stelde deze zich weldra strakker op onder invloed van het uitbreken van de Koude Oorlog, maar ook door de moeilijk in te tomen eigen syndicale achterban. De syndicale politiek van de KPB was een doorn in het oog van de reformistische meerderheidsstrekking in het ABVV. Vanaf september 1947 ging deze strekking daarom over tot uitsluitingsmaatregelen tegenover KPBSyndicalisten. In hetzelfde jaar waren al eerder communistische ABVV-leden geweerd die een vlotte fusie tussen de eenheidssyndicaten en andere vakbondsafdelingen in de weg stonden. Net door deze disciplinaire maatregelen liep het ABVV-ledenaantal terug. De verminderde groei van de Belgische vakbeweging in 1947 lijkt dus eerder toe te schrijven aan endogene factoren, zoals de interne verdeeldheid in het ABVV, dan aan exogene elementen. Om hiermee rekening te houden, kunnen we een dummyvariabele inbrengen, die alleen in het jaar 1947 de waarde één aanneemt, of kunnen we onze analyse pas starten in 1948. Hierdoor gaan hoogstens twee waarnemingen verloren. Onze datareeks eindigt in 1995. Maximaal zijn er dus 48 of 50 waarnemingen.

B. Specificatie van de onafhankelijke variabelen

Het operationaliseren van de 'klassieke' macro-economische onafhankelijke variabelen, inflatie, loon en werkloosheid, levert weinig tot geen problemen op. Wat de onafhankelijke structurele variabele betreft, is het onderscheid tussen de netto- en brutosyndicalisatiegraad relevant. De nettosyndicalisatiegraad is niets anders dan de brutosyndicalisatiegraad gecorrigeerd voor de 'passieve' en werkloze vakbondsleden. Omdat we ook deze leden in onze afhankelijke variabele opnemen, maken we gebruik van de brutosyndicalisatiegraad. Doordat de netto- en brutosyndicalisatiegraad een opvallende nauwe samenhang in de beschouwde periode vertonen, verdient het onderscheid tussen beide hoe dan ook enige nuance (pearson correlatiecoëfficiënt 0,997). Ten slotte stelt er zich ook een praktische beperking. Terwijl we beschikken over een datareeks voor de brutosyndicalisatiegraad die vanaf 1946 loopt, vangt de statistische reeks betreffende de nettosyndicalisatiegraad slechts aan in 1960. Omwille van bovenstaande theoretische en pragmatische argumenten maken we gebruik van de brutosyndicalisatiegraad als structurele onafhankelijke variabele. Om het stimulerings- en verzadigingseffect in het BE-model na te gaan, nemen we deze variabele in lineaire en gekwadrateerde vorm op.

Het operationaliseren van de bijkomende variabelen gaat gepaard met een aantal moeilijkheden. De problemen om de invloed van 'linkse' politieke partijen op een specifiek beleidsdomein te onderzoeken, zijn bekend.⁴⁰ We bepalen de invloed van de 'linkse' partijen door het procentuele aantal behaalde zetels te berekenen

40. Voor een meta-analyse, zie IMBEAU, L. M., PETRY F. & LAMARI, M., Left-right party ideology and government policies: a meta-analysis in *European Journal of Political Research*, vol. 40, nr. 1, 2001, pp. 1-29.

in de Kamer van Volksvertegenwoordigers door de (Belgische) Socialistische Partij ((B)SP) en KPB. Het procentuele aandeel van de sociale uitgaven in het Bruto Nationaal Product (BNP) is de gangbare manier om het substitutie-effect na te gaan. Omdat we niet over een longitudinale reeks beschikken die de gehele periode 1948-1995 beslaat, kunnen we dit substitutie-effect niet nagaan. Om dezelfde reden kunnen we de impact van stakingen op het vakbondslidmaatschap niet onderzoeken. Overigens illustreert het gebrek aan stakingsgegevens als geen ander de beroerde toestand van de statistiek in België. De gebruikte methodologie om de stakingscijfers te verzamelen, roept bovendien nogal wat vragen op over de betrouwbaarheid ervan.⁴¹ Het aantal stakingen is als gevolg van de gehanteerde methoden systematisch onderschat.⁴² Ten slotte merken we op dat we niet beschikken over enige bruikbare statistische informatie over de evolutie van de vakbondsbijdragen doorheen de tijd. De vakbondscontributies differentiëren trouwens niet alleen tussen confederaties en vakbonden, maar ook binnen een vakbond zelf.⁴³ Gezien deze verschillen kunnen we ons afvragen of het inbrengen van deze geaggregeerde variabele *tout court* zin heeft in een tijdreeksanalyse.

IV. Enkele determinanten voor de Belgische vakbondsledenevolutie

A. De macro-economische omgeving en het vakbondslidmaatschap

Het BE-model slaagt erin om ongeveer 70% van de variatie in de vakbondsledenevolutie te verklaren voor het Verenigd Koninkrijk in de periode 1893-1970. Een gelijkaardige verklaringsgraad bekomen Bain en Elsheikh voor Australië, de Verenigde Staten en Zweden. Ze beweren daarom dat "the model's (...) basis hypotheses should hold for countries with broadly similar industrial relations systems".⁴⁴ Gaat dit ook op voor de naoorlogse vakbondsledenontwikkeling in België? Enige bewijsgrond voor de invloed van het macro-economische verloop op het vakbondslidmaatschap vertoont *prima facie* het patroon van de jaarlijkse procentuele verandering in het Belgische vakbondslidmaatschap en het BNP (figuur

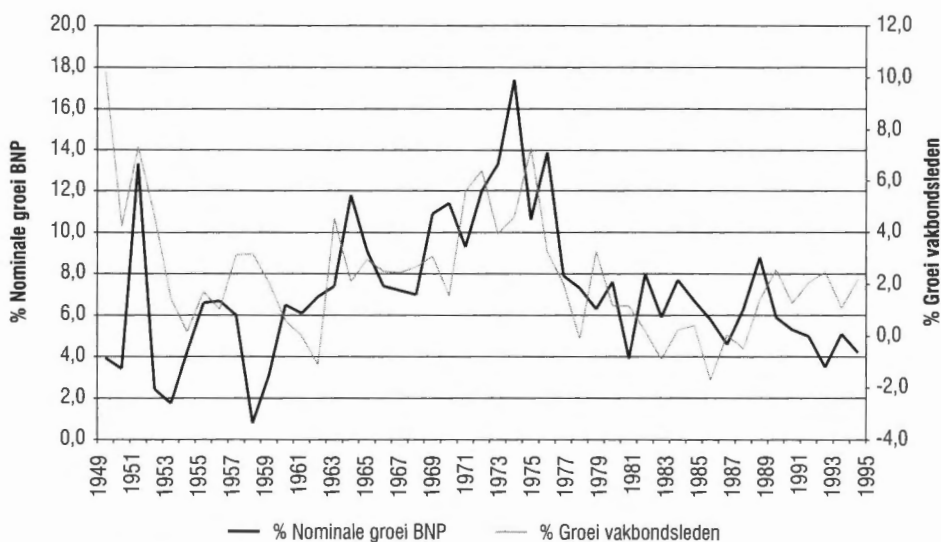
41. MARTENS, A., Het arbeidsprotest gebreidel? Kwantitatieve analyse van de stakingsvergoedingen uitbetaald door de ACV-Centrale Weerstandskas tijdens de periode 1948-1997 (een halve eeuw Centrale Weerstandskas) in *Tijdschrift voor Sociologie*, vol. 20, nr. 2, 1999, p. 110.

42. DEGEE, J.-L., *L'évolution des luttes ouvrières en Belgique*. Liège, Edition de la fondation André Renard, 1980, p. 8. Dit is overigens niet alleen een Belgisch probleem, zie VAN DER VELDEN, S., *Stakingen in Nederland. Arbeidersstrijd 1830-1995*. Amsterdam, Stichting Beheer IISG, 2000, pp. 223-224. Het ontbreken van enige officiële stakingsgegevens voor de jaren 1981-1984 en 1986-1987 door "een politieke beslissing op het Ministerie van Binnenlandse Zaken" is dit wel. VILROKX, J. & VAN LEEMPUT, J., De evolutie van stakingen en bezettingen sinds de jaren '60, p. 282 in T. Beaupain, R. Blanpain, G. De Broeck, e.a., *50 jaar arbeidsverhoudingen*. Brugge, Die Keure, 1989.

43. PASTURE, P. & MAMPUYS, J., o.c., p. 61.

44. BAIN, G. S. & ELSHEIKH, F., o.c., p. 87.

2). Zo correspondeert de scherpe daling in de groei van het BNP na 1951 tot 1953 met een bijna evenredige wijziging in de groei van het vakbondslidmaatschap. Wanneer bijvoorbeeld na 1976 de economische motor stilvalt, verloopt de evolutie van beide variabelen tot 1978 evenzeer sterk parallel. Toch roept het patroon een aantal vragen op. Vooral in de periode 1958-1962 loopt de relatieve groei in het vakbondslidmaatschap en in het BNP in tegengestelde richtingen uiteen. Op het einde van de jaren zeventig, maar voornamelijk in het daaropvolgende decennium, is de analoge ontwikkeling tussen beide grootheden nagenoeg verwaterd. Deze discrepantie blijft aanhouden in de eerste helft van de jaren negentig. De verklaringsgrond van macro-economische variabelen die de ontwikkeling in het vakbondslidmaatschap beïnvloeden, stuit blijkbaar op haar limieten.

Figuur 2. De jaarlijkse procentuele wijziging in het BNP en het vakbondslidmaatschap, 1949-1995.

Bron: BNP, 1949-1953: GROUPE D'ETUDE DE LA COMPTABILITE NATIONALE, Le produit national brut calculé par l'analyse des revenus in *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1960, 7, p. 496; BNP, 1954-1995: DELEECK, H., *De architectuur van de welvaartsstaat opnieuw bekeken*. Leuven, Acco, 2001, p. 110. Vakbondslidmaatschap: EBBINGHAUS, B., VISSER, J., PASTURE P., e.a., Belgium, pp. 144-145 in B. EBBINGHAUS & J. VISSER, *Trade Unions in Western Europe since 1945*. London, MacMillan, 2000.

B. Een replicatie van het BE-model

In tabel 2 geven we een overzicht van onze schattingsresultaten. Alle theoretisch relevante variabelen staan in de eerste kolom. We gebruiken de kleinste kwadramethode als schattingsmethode. Via een dummyvariabele gaan we in regressie 2.1 na of we de plotseling verminderde groei van het aantal vakbondsleden in 1947 primair moeten toeschrijven aan de organisatorische perikelen in het ABVV.

Tabel 2. Resultaten replicatiepogingen BE-model, 1946/48-1995†.

	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	
Adj. r^2	86,9	72,8	74,6	73,8	75,1	75,4	
F	65,994	21,971	28,577	34,060	29,317	21,540	
D.W.	1,534	1,869	1,923	1,716	1,911	1,895	
S	1,625	1,449	1,401	1,423	1,388	1,380	
Periode	1946-95	1948-95	1948-95	1948-95	1948-95	1948-95	
N	50	48	48	48	48	48	
Constate	40,481** (5,902)	56,235** (9,510)	40,972** (7,575)	36,657** (7,143)	39,354** (7,297)	43,022** (9,845)	
P_t	0,08287 (0,069)	-0,094 (0,116)	-0,170 (0,111)		0,242** (0,061)	0,235** (0,061)	% verandering in inflatie
W_t	0,256** (0,034)	0,306** (0,107)	0,410** (0,090)	0,296** (0,051)			% verandering in nominale lonen
RW_t					0,437** (0,093)	0,395** (0,103)	% verandering in reële lonen
% U_t		0,179 (0,206)					Relatief aantal werklozen
% U_{t-1}		-0,419* (0,183)					Relatief aantal werklozen, vertraagd met 1 jaar
% U_t			0,042** (0,012)	0,040** (0,013)	0,043** (0,012)	0,038* (0,015)	% verandering in relatief aantal werklozen
D_{t-1}	-1,363** (0,217)	-1,965** (0,361)	-1,399** (0,292)	-1,221** (0,272)	-1,344** (0,281)	-1,379** (0,294)	Syndicalisatiegraad (lineaire vorm), vertraagd met 1 jaar
$(D_{t-1})^2$	0,011** (0,002)	0,017** (0,003)	0,012** (0,003)	0,010** (0,002)	0,011** (0,003)	0,011** (0,003)	Syndicalisatiegraad (gekwadrateerde vorm), vertraagd met 1 jaar
Dummy47	-7,815** (1,840)						Dummyvariabele met waarde 1 in 1947
L					*	-0,052 (0,089)	% aandeel van 'links' in de Kamer van Volksvertegenwoordigers
Dummy54						-2,005 (1,437)	Dummyvariabele met waarde 1 in 1954

†: standaardafwijking tussen haakjes; * $p \leq 0.05$, ** $p \leq 0.01$.

Behalve de inflatievariabele zijn alle schatters significant op het 1%-niveau in regressie 2.1. De Durbin Watson-waarde (vanaf nu DW-waarde) bevindt zich tussen het acceptatie- en het verwervingsgebied in.⁴⁵ Verder hebben alle variabelen het veronderstelde teken. De hypothese dat de interne strubbelingen in het ABVV inderdaad minstens medebepalend zijn voor de abrupte daling van de vakbondsgroei in 1947 lijkt hiermee bevestigd. Terwijl het ACV en de ACLVB er respectievelijk ongeveer 29.000 en 3.500 leden bijwinnen, verliest het ABVV circa 10.000 leden in 1947.

In regressie 2.2 voeren we de werkloosheidsvariabele zonder en met een jaar vertraging in. Daar deze variabele slechts vanaf 1948 beschikbaar is, verliezen we twee waarnemingen. Maar om politieke, sociale en economische redenen is 1948 een belangrijk jaar. Net zoals na de Eerste Wereldoorlog dreigt het inflatiespook na de tweede wereldbrand de economische wederopbouw en sanering van de economie te doen stuklopen.⁴⁶ De regering, geleerd uit het verleden, voert een centraal geleide loonpolitiek om een nieuwe inflatiespiraal te vermijden. Hoewel er tussen 1948 en 1951 nog overheidscontrole op de loonontwikkeling is, laat de overheid de loonvorming geleidelijk aan vrij vanaf 1948.⁴⁷ Bovendien stelt de regering in datzelfde jaar de index opnieuw in, maar voorlopig is deze nog niet in alle sectoren automatisch gekoppeld aan het loon. Ook op sociaal vlak is 1948 een scharnierjaar. Door de Wet van 20 september 1948 'houdende organisatie van het bedrijfsleven' verzekeren de vakbonden zich van een geïnstitutionaliseerde toegang tot de onderneming.⁴⁸ Nog belangrijker is de syndicale aanwezigheid op de werkvloer door de syndicale afgevaardigde. Hierover werd al een jaar eerder, in juni 1947, een akkoord bereikt tussen de vakbonden en het Verbond der Belgische Nijverheid in de schoot van de Nationale Arbeidsconferentie.⁴⁹ Op het einde van 1948 zijn de interne wrijvingen in het ABVV eveneens grotendeels van de baan.⁵⁰ Alle hier onderstaande regressiemodellen hebben betrekking op de periode 1948-1995.

In regressie 2.2 treedt er geen autocorrelatie meer op. Hoewel beide werkloosheidsvariabelen het veronderstelde teken hebben, is slechts de vertraagde werk-

45. De DW-waarde is een indicator die aangeeft of er al of niet autocorrelatie optreedt. Bij autocorrelatie hangen de residuen voor periode t samen met de residuen voor periode $t-1$. Als de DW-waarde tussen het acceptatie- en verwervingsgebied ligt, is het niet uit te maken of er zich al of niet autocorrelatie voordoet.

46. LUYTEN, D., *Sociaal-economisch overleg in België sedert 1918*. Brussel, VUBPress, 1995, p. 125.

47. SLOMP, H. & VAN MIERLO, T., *Arbeidsverhoudingen in België 2*. Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum, 1984, pp. 29-32, pp. 37-41 en p. 62.

48. DAMBRE, W., *De ondernemingsraden in België*. Antwerpen, Kluwer, 1985; KEULEMANS, D., *De institutionalisering van het sociaal-economisch overleg. De Wet van 20 september 1948 'houdende organisatie van het bedrijfsleven*, pp. 189-223 in E. Witte, J.-C. Burgelman & P. Stouthuysen (red.), *Tussen restauratie en vernieuwing. Aspecten van de Belgische politiek (1944-1950)*. Brussel, VUBPress, 1989.

49. LUYTEN, D., *o.c.*, pp. 130-139.

50. HEMMERIJCKX, R., *o.c.*, p. 328.

loosheidsvariabele beduidend. Gezien de werkloosheidsvariabelen een verschillend teken tonen, wijst dit er eventueel op dat vooral de wijziging in de werkloosheid van invloed is op het vakbondslidmaatschap.⁵¹ Regressie 2.3 bevestigt dit. Daarnaast is in regressie 2.3, trouwens net zoals in regressie 2.2, ook de inflatievariabele niet significant. Het teken van deze variabele strookt bovendien niet met de theoretische verwachtingen. Dat de inflatievariabele onbeduidend is, is te wijten aan de grote samenhang tussen deze variabele en de loonvariabele die multicollineariteit veroorzaakt.⁵² Een oplossing bestaat erin om een variabele weg te laten.

In regressie 2.4 laten we de inflatievariabele vallen in de veronderstelling dat het voorspoed- en dreigingseffect amper van invloed is op het naoorlogse vakbondslidmaatschap in België. In regressie 2.4 ligt de DW-waarde net tussen het acceptatie- en het verwerpingsgebied in. Bij het optreden van multicollineariteit is het schrappen van één van de variabelen echter niet altijd aangeraden. In regressie 2.5 behouden we daarom de inflatievariabele en vervangen we de nominale door de reële loonvariabele. De aangepaste maat van verklaring alsook de DW-waarde is een tikkeltje beter in regressie 2.5 dan in regressie 2.3. In regressie 2.5 zijn zowel de inflatie- als reële loonvariabele significant op het 1%-niveau. We behouden daarom beide variabelen. Het regressiemodel 2.5 is in staat om 75,1% van de verandering in het geaggregeerde vakbondsleden-tal te verklaren.⁵³ Maar dit levert slechts een globaal beeld op. Zonder twijfel zal de invloed van verschillende macro-economische determinanten gedeeltelijk afwijken van dit globale beeld naar gelang de bedrijfstak. Omwille van het ontbreken van vereiste statistische data is een vergelijkbare oefening op het niveau van verschillende sectoren echter niet mogelijk.

C. Een interpretatie van regressiemodel 2.5

In het regressiemodel 2.5 zijn alle schatters of coëfficiënten significant op het 1%-niveau. Met uitzondering van de werkloosheidsvariabele hebben ze ook het verwachte teken. Ten eerste gaat van de toename in de consumptieprijzen een significant dreigingseffect uit. Hoewel dit dreigingseffect in overeenstemming met het BE-model is, is de aanwezigheid ervan vrij verrassend. Door de automatische aanpassing van de lonen aan het stijgende prijspeil in België is er immers weinig reden toe om zich, vanuit een soort verzekeringsmotief, via het vakbondslidmaatschap in te dekken tegen koopkrachtverlies. Tussen 1950 en 1951 is in vele economische sectoren de automatische prijscompensatie opnieuw ingesteld en

51. BAIN, G.S. & ELSHEIKH, F., *o.c.*, p. 73.

52. Ondanks het feit dat het regressiemodel als geheel betrouwbaar is, hangen bij multicollineariteit twee of meerdere onafhankelijke variabelen zo sterk met elkaar samen dat deze variabelen aanzienlijke standaardfouten vertonen.

53. Aanvullende testen via de Chow- en White-test verzekeren respectievelijk dat de residuen een gelijk variantie kennen (homoscedasticiteit) en het model stabiel is.

vanaf 1960 geldt dit voor naar schatting 90% van de loonafhankelijke beroepsbevolking.⁵⁴ Bovendien tonen andere onderzoeken net aan dat, wanneer er sprake is van automatische loonindexering, inflatie en nominale loonstijgingen geen rol van betekenis meer spelen om het fluctuerende vakbondslidmaatschap te verklaren.⁵⁵ Volgens de Belgische vakbonden blijft de automatische prijscompensatie een verworvenheid die niet in vraag gesteld kan worden. Zo te zien, loont deze vastberadenheid. Doordat werkgeversorganisaties de modaliteiten van de automatische loonindexering regelmatig ter discussie stellen, verhoogt trouwens de 'zichtbaarheid' van het indexeringsmechanisme.

Ten tweede leiden reële loonstijgingen tot een significante ledengroei. Ook dit ligt niet meteen voor de hand. Het beloningseffect veronderstelt immers een belangrijk verschil tussen het door de vakbonden onderhandelde loon en andere lonen.⁵⁶ Het algemeen verbindend verklaren van Collectieve Arbeidsovereenkomsten (CAO's) kan dit verschil tenietdoen. Volgens een raming bedraagt het aantal werknemers dat onder een CAO valt al 59,33% in het interbellum.⁵⁷ De CAO-dekingsgraad blijft stijgen in de naoorlogse periode. Zo iets bevordert het liftersgedrag. Ook wie geen vakbondslid is, kan namelijk genieten van gunstige resultaten verworven uit vakbondsonderhandelingen. Vooral in de jaren '50 worden de Belgische vakbonden zich hiervan bewust, maar het verplichte vakbondslidmaatschap wordt niettemin verworpen.⁵⁸ Het probleem van het liftersgedrag stelt zich bijzonder acuut in de jaren '60 als de overlegeconomie hoge toppen scheert.⁵⁹ Toch moet dit met een korreltje zout worden genomen. Zo verandert er bitter weinig aan de synchronisatie van het loonbeleid.⁶⁰ Enerzijds ontbreken de economische maatstaven om de marges voor sociale voordelen exact te berekenen. Anderzijds leggen de zogenaamde 'sociale programmatieakkoorden' slechts minimale lonen en arbeidsvoorwaarden vast. Hoogstens verschuift het centrale onderhandelingsniveau van het ondernemingsvlak naar het sectoraal vlak. Om toch tot een grotere looncoördinatie te komen, maakt de overheid het in 1968 mogelijk om interprofessionele CAO's algemeen verbindend te laten verklaren. Te laat. Toen de economische groeispiraal midden de jaren zeventig op haar laatste benen loopt, gaan de reële lonen pijlsnel de hoogte in.⁶¹ Op interprofessioneel vlak, maar ook op sectoraal en ondernemingsvlak worden de vakbondseisen ingewil-

54. SLOMP, H. & VAN MIERLO, T., *o.c.*, pp. 65-68; SCHOLLIERS, P., *Loonindexering en sociale vrede. Koopkracht en klassenstrijd in België tijdens het interbellum*. Brussel, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, VUB, 1985, p. 312.

55. ROCHE, W. K. & LARRAGY, J., *o.c.*, p. 61; VAN DEN BERG, A., *o.c.*, p. 104.

56. SCHNABEL, C., *o.c.*, p. 137.

57. SCHOLLIERS, P., *o.c.*, p. 90.

58. PASTURE, P. & MAMPUYS, J., *o.c.*, pp. 48-52.

59. SLOMP, H. & VAN MIERLO, T., *o.c.*, pp. 134-139; LUYTEN, D., *o.c.*, pp. 186-187.

60. SLOMP, H. & VAN MIERLO, T., *o.c.*, pp. 142-145.

61. SLOMP, H. & VAN MIERLO, T., *o.c.*, p. 150.

ligd.⁶² Bovendien bekomen de vakbonden in de loop van de jaren zestig allereerste syndicale voordelen, zoals in de vorm van syndicale premies, die enkel bestemd zijn voor de leden. Getuige het beloningseffect houden die het liftersgedrag met relatief succes tegen.⁶³ Niet-gesyndiceerden worden zo benadeeld. Nog belangrijker is dat Belgische vakbonden aanwezig zijn in het gros van de ondernemingen via de syndicale afvaardiging.⁶⁴ De sociale controle en sociaal-psychologische groepsdruk om lid te worden of te blijven, is omwille van deze vakbonds aanwezigheid op de werkvloer wellicht effectiever.⁶⁵ Liftersgedrag is nu eenmaal lastiger in kleine groepen. In vergelijking met landen met een gedecentraliseerde arbeidsmarkt betekent het algemeen verbindend verklaren van CAO's tot slot dat de stimulans van werkgevers in België om oppositie te voeren tegenover de vakbeweging geringer is.⁶⁶ Onderlinge concurrentie op basis van loon- en arbeidsvoorwaarden is zo goed als uitgesloten. Hoogstens is het opsnoeren van 'goedkope' paritaire comités met lagere lonen en zwakkere arbeidsvoorwaarden een optie om de kosten te drukken.⁶⁷

Ten derde betekent een toename in de werkloosheidsgraad een groei van het vakbondsledental. We brengen nog even in herinnering dat het BE-model theoretisch uitgaat van een weliswaar vertraagde, maar negatieve invloed van de werkloosheid op het vakbondslidmaatschap. Getuige het positieve teken van de werkloosheidsvariabele gaat deze verwachting niet op voor België. Dat de Belgische vakbonden, naast de officiële Hulpkas voor Werkloosheidsuitkeringen, de werkloosheidsvergoedingen uitkeren, is een belangrijke verklaring voor de positieve uitwerking van de werkloosheid op de evolutie in het vakbondslidmaatschap. Dit zogenaamde 'Gents systeem' verwijst in essentie naar de ontstaansplaats van een stelsel waarbij de overheid de werkloosheidsfondsen van de

62. Loonverschillen tussen sectoren zijn omgekeerd evenredig met de mate van looncoördinatie. Onderzoek bevestigt dat de sectorale loonverschillen in België groter zijn dan bijvoorbeeld in Nederland, zie RYCX, F., Inter-industry wage differentials. Evidence from Belgium in a cross-national perspective in *De Economist*, vol. 150, nr. 5, 2002 pp. 555-568. Cf. VAN RUYSEVELDT, R., o.c., pp. 215-216; GOUBERT, L. & HEYLEN, F., Loonvorming en de werking van de arbeidsmarkt in België, pp. 97-98 in J. Van Hoof & J. Mevissen, *In banen geleid. Nieuwe vormen van sturing op de arbeidsmarkt in België en Nederland*. Amsterdam, Elsevier, 1999.
63. MARTENS, A., Vakbondsgroei en..., p. 38.
64. MOK, A., L., Arbeidsverhoudingen in Nederland en België. Een oefening in differentiële sociologie in *Tijdschrift voor Arbeidsverhoudingen*, vol. 1, nr. 1, 1985, pp. 4-17.
65. HANCKE, B., Trade union membership in Europe, 1960-1990: rediscovering local unions in *British Journal of Industrial Relations*, vol. 31, nr. 4, 1993, pp. 593-613; VAN GYES, G., VAN DER HALLEN, P. & MARTENS, A., De vakbond op bedrijfsniveau in België: een survey samengevat, pp. 29-38 in A. Martens; G. Van Gyes & P. Van Der Hallen (red.), *De vakbond naar de 21ste eeuw. Syntheserapport*. Leuven, Hiva, 2001.
66. FREEMAN, R., On the divergence of unionism among developed countries, pp. 313-317 in Brunetta, R. & Dell'Aringa, C. (eds.), *Labour relations and economic performance*. London, MacMillan Press, 1990.
67. VAN RUYSEVELDT, J., o.c., pp. 209-211.

vakbonden subsidieert.⁶⁸ Doordat de vakbeweging in een dergelijk systeem over een (quasi) monopolie in de (doorgaans) facultatieve werkloosheidsverzekering beschikt, hebben werklozen er alle belang bij om vakbondslid te worden én te blijven. In het merendeel van de (West-Europese) landen kwam een einde aan dit Gentse systeem toen de overheid de werkloosheidsverzekering verplichtte. In een aantal landen, waaronder België, blijft dit systeem, weliswaar in een gewijzigde vorm, bestaan. In dergelijke landen vertoont de syndicalisatiegraad een sterke divergentie ten opzichte van landen zonder dit systeem.⁶⁹ Hoewel de identificatie tussen 'werkloosheid-vakbond' verzwakte, blijven de Belgische vakbonden dus een zekere rol behouden in de werkloosheidsverzekering door de werkloosheidsvergoeding uit te betalen. Toch heeft dit verzwakte Gentse systeem een minder uitgesproken impact op de verandering in het vakbondslidmaatschap dan het dreigings- en beloningseffect. Daarenboven, zoals blijkt uit regressie 2.3, waarvan de verklaringgraad weinig verschilt met regressie 2.5, heeft de met één jaar vertraagde werkloosheidsgraad een negatief effect op de verandering in het vakbondslidmaatschap. Hoewel we uit het BE-model natuurlijk niet kunnen afleiden welke vakbondsleden afhaken, is het aannemelijk dat het precies de langdurig werkloze leden zijn die met de tijd het vakbondslidmaatschap opzeggen.⁷⁰

Ten slotte heeft zowel de syndicalisatiegraad in lineaire als in kwadratische vorm het verwachte teken. Dit lijkt erop te duiden dat er in de onmiddellijke naoorlogse fase sprake is van een stimuleringseffect. Vooral de vakbondscampagne over de invoering van de verplichte werkloosheidsverzekering lijkt hierin van doorslaggevende betekenis.⁷¹ Naderhand treedt er een verzadigingseffect op. Vanaf een bepaalde drempel wordt het voor de Belgische vakbonden kennelijk steeds moeilijker om nieuwe leden te werven. De ledenmarkt is als het ware verzadigd.

68. VANTHEMSCHE, G., *De werkloosheid in België. 1929-1940*. Berchem, EPO, 1989, 332p; VAN DAELE, J., *Van Gent tot Genève. Louis Varlez. Een biografie*. Gent, Academia Press, 2002, pp. 59-90.
69. ROTHSTEIN, B., Labor-market institutions and working-class strength, pp. 33-56 in S. Steinmo, K. Thelen & F. Longstreth (eds.), *Structuring Politics. Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992; WESTERN, B., o.c., pp. 50-65; SCRUGGS, L. & LANGE, P., Unemployment and union density, pp. 145-170 in N. Bermeo (ed.), *Unemployment in the New Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001; SCRUGGS, L., The Ghent system and union membership in Europe, 1970-1996 in *Political Research Quarterly*, vol. 55, nr. 2, 2002, pp. 275-297.
70. Dit bevestigt het onderzoek van VILROKX, J. & SENDEN, R., Aansluitingsmotieven, verwachtingen en beeldvorming ten aanzien van de vakbonden, pp. 29-30 in H. Callens (red.), *Werklozen en vakorganisaties: een interne of externe drukingsgroep? Verslagboek studiedag 25 april 1986*. Wilrijk, UIA, 1986. Cf. FANIEL, J., *The unemployed: actors or instruments of the Belgian trade unions? Paper presented at the XVth World Congress of Sociology held by the International Sociological Association in Brisbane (Australia)*. Brussels, ULB, Cevipol, 2002, 23p.
71. PASTURE, P., MAMPUYS, J., o.c., p. 131-132.

D. Over de unieke positie van het ACV en doorkruisende breuklijnen

Vertrekkende van het regressiemodel 2.5 brengen we een variabele in die de invloed van 'linkse' partijen meet en een dummyvariabele die de waarde één aanneemt in 1954. Met het oog op het intomen van de werkloosheidsuitgaven had de homogene regering Van Houtte in september 1953 namelijk verschillende maatregelen genomen die vooral de vrouwelijke werklozen troffen.⁷² Gezien de praktijk van het Gentse systeem veronderstellen we een (vertraagd) negatief effect van deze besparingsmaatregelen. Hoewel de dummyvariabele in regressie 2.6 het verwachte teken heeft, is deze variabele niet significant. De variabele die de invloed van linkse partijen tracht na te gaan, is eveneens onbeduidend. Ze heeft bovendien het 'verkeerde' teken. Alternatieve operationalisaties van deze variabele en de opname van andere coalitievormen, hier niet afgebeeld, leveren evenmin significante resultaten op. Dit betekent niet dat (linkse) politieke partijen de ontwikkeling in het vakbondslidmaatschap niet kunnen beïnvloeden. Veeleer moeten we deze niet-beduidende uitkomsten interpreteren als gevolg van de coalitievorming, dat het overheersende regeringstype is in België, van het dominante aandeel van de christen-democratie daarin en, bij uitbreiding, van de verzuilde maatschappelijke context.

In de door ons beschouwde periode zijn in de regel coalitieregeringen aan de macht en vormen de homogeen samengestelde regeringen – allen van christen-democratische signatuur – de uitzondering.⁷³ Coalitieregeringen bevorderen het gebruik van compromissen om maatschappelijke vraagstukken op te lossen.⁷⁴ Bovendien hebben in België niet alleen linkse, maar ook rechtse politieke partijen banden met de vakbeweging. Met uitzondering van de directe periode na de Tweede Wereldoorlog was bijvoorbeeld het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg, vanaf 1959 het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, veelal in handen van een christen-democratische minister die gelieerd was aan de brede christelijke arbeidersbeweging.⁷⁵ Meer nog, sinds 1959 is niet langer het socialistische ABVV de grootste vakbond, maar wel het christelijke ACV.⁷⁶ In landen zoals België, met een uitgesproken christen-democratische inbreng, is de veronderstelde

72. LAYON, E., L'exclusion du bénéfice des allocations pour chômage de longue durée: l'article 143 de l'arrêté royal du 20 décembre 1963 in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, nr. 799, 1978, pp. 9-11; VANTHEMSCHÉ, G., *De beginjaren van de sociale zekerheid in België 1944-1963*. Brussel, VUBPress, 1994, pp. 189-190.

73. Voor overtuigend cijfermateriaal hierover, zie DEWACHTER, W., o.c., p. 197.

74. Zo is de bijzondere verankering van de aanwezigheid van de Belgische vakbonden in de onderneming – via de ondernemingsraad én syndicale afvaardiging – het resultaat van een 'typisch' Belgisch compromis. DAMBRE, W., o.c., pp. 27-88.

75. PASTURE, P., *Kerk, politiek en sociale actie. De unieke positie van de christelijke arbeidersbeweging in België 1944-1973*. Leuven, Garant, 1992, p. 450.

76. VANDAELE, K., Het stijgende ACV-ledenaantal in de jaren negentig... en hoe cijfers niet alles vertellen. Een politicologische benadering in *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, vol. 93, nr. 9, 2002, p. 8.

exclusieve band tussen linkse partijen en vakbonden daarom een te beperkte invalshoek.⁷⁷

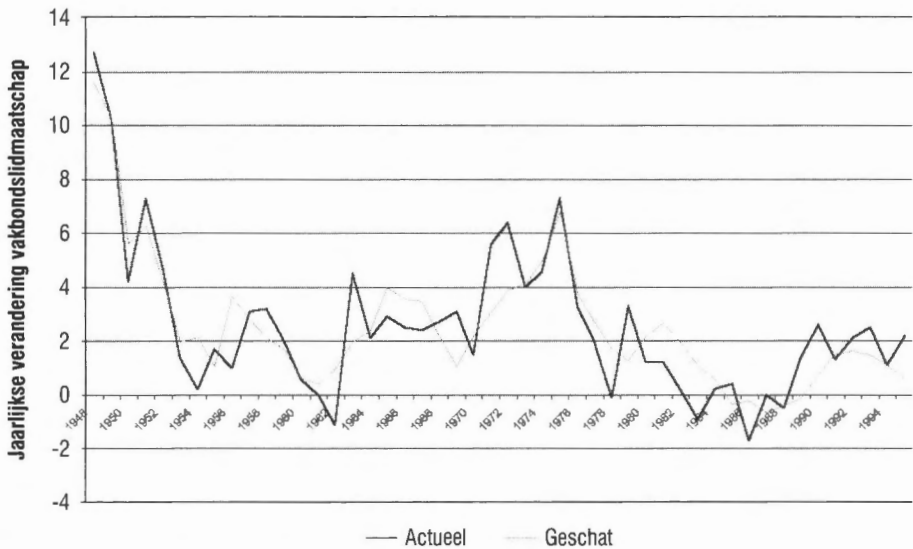
Doordat de levensbeschouwelijke breuklijn de sociaal-economische breuklijn voorafging, ontwikkelde de vakbeweging zich langs verzuilde grenzen.⁷⁸ In tegenstelling tot Nederland erodeerden de zuilen in België niet na de Tweede Wereldoorlog. Integendeel. Door de nasleep van de collaboratieproblematiek, de Koningskwestie en de Schoolstrijd kwamen de zuilen in de onmiddellijke naoorlogse periode versterkt uit de bus.⁷⁹ In sterk verzuilde samenlevingen waar 'Allgemeincoalitionsfähigkeit'⁸⁰ de boventoon voert, is het daarom beter om het kwantitatief onderzoek te verlaten voor een kwalitatieve onderzoeksopzet.⁸¹ Een dergelijke onderzoeksopzet bevelen ook Bennett en Taylor aan m.b.t. de substitutiehypothese: "The variable of interest (...) is not the dollar level of government spending, but rather the *scope* of government involvement through the passage and enforcement of labor laws".⁸² Dat de uitgaven van de sociale zekerheid in België onmiskenbaar zijn toegenomen is één zaak.⁸³ Dat in de besluitvorming van deze sociale zekerheid de vakbonden een belangrijke rol (blijven) spelen en ze specifiek in de werkloosheidsverzekering een inbreng hebben, is een andere zaak.

We beëindigen deze paragraaf met het grafisch vergelijken van de verschillen tussen de geschatte waarden van regressie 2.5 en de actuele waarden uit tabel 1 (figuur 3). Dat de overheidssector, die grotendeels buiten de invloeden van de markt staat, in de analyse is inbegrepen, vertroebelt hoe dan ook de accuraatheid van het model. De doorkruisende etnische breuklijn in België maakt het niet eenvoudiger.⁸⁴ De bewustwording van de verschuiving van het economische zwaar-

77. MISRA, J. & HICKS, A., Catholicism and unionization in affluent postwar democracies: catholicism, culture, party and unionization in *American Sociological Review*, vol. 59, nr. 2, 1994, pp. 304-326; VAN KERSBERGEN, K., *Social capitalism. A study of Christian democracy and the welfare state*. London, Routledge, 1995, 289p.
78. EBBINGHAUS, B., *Labour unity in union diversity. Trade unions and social cleavages in Western Europe, 1890-1989. Doctoral thesis*. Florence, European University Institute, 1993, pp. 73-98.
79. PASTURE, P., Herstel en expansie (1945-1960), p. 245 in E. Gerard (red.), *De Christelijke arbeidersbeweging in België 1891-1991. Deel 1*. Leuven, Universitaire Pers, 1991; PASTURE, P., *Kerk...*, pp. 76-78.
80. De Amerikaanse politicoloog V. Lorwin geciteerd in KATZENSTEIN, P.J., *Small states in world markets. Industrial Policy in Europe*. London, Cornell University Press, 1985, p. 89.
81. Kwantitatieve studies die eveneens de relatie tussen de ideologische samenstelling van de Belgische regering en andere beleidsdomeinen onderzoeken, komen al evenmin tot significante resultaten. Zie bijvoorbeeld VAN DRIESSCHE, F. & HEYNDELS, B., De samenstelling van de regering en het Belgische belastingbeleid. Een empirisch onderzoek over de periode 1965-1995 in *Res Publica*, vol. 41, nr. 1, 1999, pp. 3-14.
82. Cursivering in orgineel. BENNET, J. T. & TAYLOR, J. E., *o.c.*, p. 263.
83. DELEECK, H., De sociale zekerheid als hoeksteen van de Belgische welvaartsstaat, pp. 89-101 in M. Galle & S. Loccufier, *Facetten van honderd jaar politieke, economische en sociale geschiedenis. Herdenking geboorte Achiël Van Acker, 1898-1998*. Brussel, VUBPress, 2000.
84. PASTURE, P., Divergent developments, regional alliances and national solidarity in Belgium, pp. 35-70 in Wets, J. (ed.), *Cultural diversity in trade unions. A challenge to class identity?* Aldershot, Ashgate, 2000.

tepunt van Wallonië naar Vlaanderen bracht de verschillende syndicale tradities in beide landsdelen duidelijk voor het voetlicht. Het Waalse ABVV is militanter dan het Vlaamse ACV; de respectieve ondergeschikte intergewestelijken schikken zich er telkens naar. Ondanks de etnische breuklijn en de twee aan elkaar gewaagde en concurrerende vakbondsconfederaties is de Belgische casus, qua verklaringsgraad, in overeenstemming met andere vergelijkbare onderzoeken als de onze. Niettemin wijkt voor een aantal observaties de voorspelde waarde af van de actuele waarde. Deze waarnemingen lijken niet het resultaat te zijn van een systematische specificatiefout in het regressiemodel. De discrepantie die in 1954 optreedt tussen de actuele en de voorspelde waarde kunnen we waarschijnlijk toeschrijven aan de al eerder aangehaalde maatregelen in de werkloosheidsverzekering. Daarnaast bezorgen 'ondermijnende' communistische acties in de jaren '50, voornamelijk in Wallonië, het ABVV, maar ook het ACV syndicale zorgen.⁸⁵ Hierdoor slaagt het model er niet in het ledenverlies in 1956 te voorspellen. De mislukte staking tegen de 'Eenheidswet' en de nasleep ervan leidt tot algemene ontgoocheling in de vakbeweging.⁸⁶ Doordat deze desillusie zich in 1961 en 1962 – opnieuw vooral bij het ABVV – in ledenverlies vertaalt, voorspelt het model een grotere toename. Wellicht behoudens de stakingsgolf van midden de jaren '70 is vermoedelijk de 'staking van de eeuw' de enige staking met een aanzienlijke impact op het ledenverloop. Tot circa midden de jaren '70 is het gros van de stakingen in België veeleer te beschouwen als een uiting van ongenoegen over de op een hoger overlegniveau afgesloten loonafspraken.⁸⁷ Het model onderschat vervolgens gedeeltelijk de buitengewone ledentoeename begin de jaren '70. Dat de regering zich vanaf de jaren '80 intensief met de loonvorming inlaat, verklaart waarschijnlijk het verschil tussen de actuele en geschatte waarden in deze periode. Geleidelijk bouwt de regering, in een proces van vallen en opstaan, een instrumentarium op dat het mogelijk maakt om eerst ex-post (1989) en later ex-ante (1996) in de loonevolutie in te grijpen.⁸⁸ Hierdoor is de autonomie van de sociale partners in de loonontwikkeling beperkt.⁸⁹ De voorspellende kracht van het model lijdt hier deels onder.

85. HANNOTTE, M., Het Algemeen Belgisch Vakverbond of de vernieuwing van het syndicalisme 1945-1970, pp. 80-82 in L. Peiren & J.-J. Messiaen (red.), *Een eeuw solidariteit 1898-1998. Geschiedenis van de socialistische vakbeweging*. Brussel, ABVV, 1998; PASTURE, P. & MAMPUYS, J., o.c., p. 99.
86. NEUVILLE, J. & YERNA, J., *Le choc de l'hiver '60-'61. Les grèves contra la loi unique*. Bruxelles, Politique et Histoire, 1990, pp. 146-147; PASTURE, P. & MAMPUYS, J., o.c., p. 101.
87. VILROKX, J. & VAN LEEMPUT, J., *De evolutie...*, pp. 294-295; MARTENS, A., *Het arbeidsprotest...*, pp. 120-121.
88. VILROKX, J. & VAN LEEMPUT, J., Belgium the great transformation, pp. 336-341 in A. Ferner, & R. Hyman (eds.), *Changing industrial relations in Europe*. Oxford, Blackwell Publishers, 1998.
89. PEIRENS, W., Vakbonden en sociaal overleg in het laatste kwart van de XXe eeuw in *Res Publica Belgica 1980-2000*, vol. 42, nr. 1, 2000, pp. 105-117.

Figuur 3. Actuele en geschatte waarden van regressie 2.5, 1948-1995.

V. Besluit

Om het relatieve gewicht van enkele factoren voor de jaarlijkse fluctuaties in het Belgische vakbondslidmaatschap te onderzoeken, probeerden we het invloedrijke econometrische model van Bain en Elsheikh te repliceren. Met een beperkt aantal variabelen waren we in staat om ongeveer 75% van het fluctuerende vakbondslidmaatschap tijdens de periode 1948-1995 te verklaren. Ondanks de sterk verdeelde vakbeweging in België is deze verklaringsgraad van dezelfde grootorde als gelijkaardige onderzoeken als de onze. Een louter hypothetico-deductieve benadering schoot echter tekort.

Afhankelijk van de institutionele configuratie hebben macro-economische cycli divergerende gevolgen voor de evolutie in het vakbondslidmaatschap. Als interveniërende variabelen verklaren instituties op de arbeidsmarkt de ongelijke impact van macro-economische randvoorwaarden. Dit geldt in het bijzonder voor een arbeidsmarktinstutie als het Gentse systeem. Omwille van dit systeem heeft de werkloosheidsvariabele een zwakke positieve impact op de vakbondsgroei en kunnen vakbonden werkloze leden (langer) behouden. Of onder druk van de europeanisering en reële én vermeende mondialisering het Gentse systeem en, bij uitbreiding, de rol van de vakbeweging in de uitvoeringstaken van de verzorgingsstaat én hun verworven monopolieposities zullen blijven standhouden, valt moeilijk te voorspellen en vraagt nadere studie.

Als cyclische determinanten op korte termijn zijn verder de inflatie (dreigingseffect) en de reële loonontwikkeling (beloningseffect) bevorderlijk voor de vakbondsledengroei. Om het effect van de evolutie in inflatie en lonen te begrijpen, moeten we onder andere de institutionele verankering van de vakbeweging op de ondernemersvloer in rekening brengen. Door deze positie in het bedrijf kunnen vakbonden sociale controle en sociaal-psychologische druk uitoefenen om liftersgedrag tegen te gaan. De confederaties hebben het belang van dit rekruterings- en bindingsmiddel duidelijk begrepen. Niet voor niets houden ze regelmatig pleidooien, al of niet onder druk van de achterban, om de syndicale vertegenwoordiging van werknemers uit te breiden. Ten slotte is het voorgaande niveau van de syndicalisatiegraad in eerste instantie positief voor de ledenaanwas, maar naderhand botst ook de vakbeweging op haar limieten qua ledenwerving. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of bijvoorbeeld de feminisering en toenemende heterogeniteit van de arbeidsmarkt, de opkomst van deeltijdarbeid en de tendens naar kleinere bedrijfsstructuren dit verzadigingseffect weerspiegelt. In die zin is onze analyse slechts verkennend en beperkt ze zich tot wijzigingen in het vakbondslidmaatschap op korte termijn.

SUMMARY

A half century of trade union membership. An explorative and longitudinal inquiry into some cyclical determinants of annual trade union growth and decline in Belgium, 1946-1995

This article explains the ebb and flow in Belgian trade union membership from 1946 to 1995 by replicating the econometric model by Bain and Elsheikh in which changes in macro-economic variables are highly significant. Since the automatic indexation of wages and the extension of collective labour agreements invite free riding, the relevance of the change in inflation and real wage is quite striking. However, the free riding-effect is slowed down by the institutionalised presence of the trade unions on the work floor. The Ghent system explains the positive impact of the unemployment rate. The model is furthermore improved by the trade union density as a structural variable. The linear form reflects the enforcement effect, while the quadratic form mirrors the saturation effect on the trade union membership. Mainly due to the 'Allgemeinkoalitionsfähigkeit' of the Belgian government system, the impact of left parties on union growth and decline is not significant in a quantitative framework. With only four explanatory variables the model clarifies more than 75% of the fluctuations in Belgian trade union membership.

Appendix

Tabel 3. Variabelendefinities en bronnen.

Variabele	Omschrijving	Periode	Bron
M_t	Jaarlijkse procentuele verandering in het vakbondslidmaatschap	1945-95	EBBINGHAUS, B., VISSER, J., PASTURE, P., e.a., Belgium. In: Ebbinghaus, B. & Visser, J., <i>Trade unions in Western Europe since 1945</i> . London, MacMillan, 2000, pp. 144-145.
ΔP_t	Jaarlijkse procentuele verandering in het indexcijfer van de consumptieprijzen	1945-60	CASSIERS, I. & SCHOLLIERS, P., Le pacte social belge de 1944, les salaires et la croissance économique en perspective internationale. In: Luyten, D. & Vanthemsche, G., <i>Het Sociaal Pact van 1944. Oorsprong, betekenis en gevolgen</i> . Brussel, VUBPress, 1995, p. 189.
		1961-95	MINISTERIE VAN TEWERKSTELLING EN ARBEID, <i>Lonen en arbeidsduur</i> . Brussel, MTA, 1999, p. 28.
ΔW_t	Jaarlijkse verandering in de nominale bruto-uurverdiens ten van de arbeiders in de nijverheid	1945-60	CASSIERS, I. & SCHOLLIERS, P., Le pacte social belge de 1944, les salaires et la croissance économique en perspective internationale. In: Luyten, D. & Vanthemsche, G., <i>Het Sociaal Pact van 1944. Oorsprong, betekenis en gevolgen</i> . Brussel, VUBPress, 1995, p. 189.
		1961-95	MINISTERIE VAN TEWERKSTELLING EN ARBEID, <i>Lonen en arbeidsduur</i> . Brussel, MTA, 1999, p. 28.
ΔRW_t	Jaarlijkse verandering in de bruto reële uurloren	1945-60	CASSIERS, I. & SCHOLLIERS, P., Le pacte social belge de 1944, les salaires et la croissance économique en perspective internationale. In: Luyten, D. & Vanthemsche, G., <i>Het Sociaal Pact van 1944. Oorsprong, betekenis en gevolgen</i> . Brussel, VUBPress, 1995, p. 189.
		1961-95	MINISTERIE VAN TEWERKSTELLING EN ARBEID, <i>Lonen en arbeidsduur</i> . Brussel, MTA, 1999, p. 28.
$\%U_t$	Procentueel aantal werklozen ten opzichte van de verzekerde bevolking	1946-95	DELEECK, H., <i>De architectuur van de welvaartsstaat opnieuw bekeken</i> . Leuven, Acco, 2001, pp. 201-202.
D_{t-1}	Met één jaar vertraagde brutosyndicalisatiegraad	1945-95	EBBINGHAUS, B., VISSER, J., PASTURE, P., e.a., Belgium. In: Ebbinghaus, B. & Visser, J., <i>Trade unions in Western Europe since 1945</i> . London, MacMillan, 2000, pp. 144-145.
L	Procentueel aandeel KPB en SP/PS in de Kamer van Volksvertegenwoordigers	1945-95	WITTE, E., CRAEYBECKX, L., & MEYNEN, A., <i>Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden</i> . Antwerpen, Standaard, 1997, pp. 440-442; Verkiezingsdatabank (http://www.vub.ac.be/belgianelections/intron.html)

Tabel 4. Waarden variabelen.

Jaar	M (* 1000)	P (1960 = 100)	W (1960 = 100)	RW (1960 = 100)	%U	D	L
1945	601,3	82	32	39	...	25,1	...
1946	768,4	78	51	66	...	31,8	45,5
1947	790,8	76	56	74	1,9	32,4	45,5
1948	891,6	86	62	72	4,0	36,2	45,5
1949	982,9	84	65	77	8,6	39,3	36,8
1950	1.024,6	83	67	81	8,2	40,2	39,6
1951	1.099,5	91	75	83	7,3	42,1	39,6
1952	1.150,7	91	77	86	8,3	44,1	39,6
1953	1.167,2	91	77	86	8,8	44,6	39,6
1954	1.169,1	92	80	87	8,1	44,8	42,5
1955	1.188,9	92	82	90	5,7	45,6	42,5
1956	1.201,3	95	90	95	4,6	45,4	42,5
1957	1.238,9	97	96	99	3,9	46,1	42,5
1958	1.278,2	98	96	98	5,4	47,5	40,6
1959	1.304,3	100	97	98	6,3	48,4	40,6
1960	1.312,2	100	100	100	5,4	49,3	40,6
1961	1.310,6	101	104	103	4,2	48,8	42,0
1962	1.295,1	102	109	106	3,3	47,4	42,0
1963	1.353,9	105	116	111	2,7	48,9	42,0
1964	1.382,4	109	126	116	2,2	48,7	42,0
1965	1.423,1	113	138	122	2,4	49,4	33,0
1966	1.458,7	118	151	127	2,7	50,2	33,0
1967	1.494,3	122	161	132	3,7	51,3	33,0
1968	1.534,0	125	169	135	4,5	52,3	30,2
1969	1.581,3	130	182	140	3,7	53,0	30,2
1970	1.605,8	135	200	148	3,2	53,6	30,2
1971	1.695,4	140	222	158	3,1	55,8	31,1
1972	1.803,8	148	251	169	3,4	58,8	31,1
1973	1.875,1	158	289	182	3,6	60,1	31,1
1974	1.960,9	178	346	194	4,0	61,5	29,7
1975	2.103,4	201	418	208	6,7	65,3	29,7
1976	2.172,0	220	473	215	8,5	66,5	29,7
1977	2.215,5	235	521	221	9,8	67,4	30,2
1978	2.211,5	246	557	226	10,4	66,8	30,2
1979	2.283,5	257	592	231	10,7	68,1	30,2
1980	2.310,1	274	642	234	11,7	68,5	30,2
1981	2.336,8	295	699	237	14,3	68,9	29,7
1982	2.341,2	321	753	235	16,6	68,6	29,7
1983	2.317,1	345	797	231	18,3	67,7	29,7
1984	2.322,2	367	840	229	18,6	68,0	29,7
1985	2.331,7	385	867	225	17,4	68,8	32,2

Jaar	M (* 1000)	P (1960 = 100)	W (1960 = 100)	RW (1960 = 100)	%U	D	L
1986	2.290,4	390	882	226	16,1	67,8	32,2
1987	2.291,4	396	889	224	15,8	67,9	34,0
1988	2.276,9	401	907	227	14,1	67,4	34,0
1989	2.308,5	413	940	228	12,7	68,1	34,0
1990	2.367,6	427	989	231	11,9	69,3	34,0
1991	2.397,4	441	1.040	236	12,5	69,7	29,7
1992	2.446,6	452	1.090	241	13,7	70,4	29,7
1993	2.507,3	464	1.128	243	15,8	70,0	29,7
1994	2.534,5	475	1.158	244	16,7	71,5	29,7
1995	2.589,5	482	1.179	245	16,6	72,8	27,3
N	51	51	51	51	49	51	50
XXX	1.723,5	210	414	159	8,6	56	35
s	573,5	138	382	66	5,2	13	6
Min.	601,3	76	32	39	16,6	25,1	27,3
Max.	2.589,5	482	1.179	245	1,9	72,8	45,5

Alternatieve consumptie als vorm van politieke participatie?

Een onderzoek naar de politieke motivatie voor het lidmaatschap van Voedselteams in Vlaanderen

Marleen BAETENS

Wetenschappelijk Medewerker aan de Faculteit politieke en sociale wetenschappen
Universiteit Antwerpen

Marc HOOGHE

Docent aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

I. Inleiding

Nog maar enkele jaren geleden werd door verscheidene auteurs de stelling verdedigd dat er binnen de westerse samenlevingen een algemene daling van de politieke participatie en de maatschappelijke betrokkenheid zou optreden.¹ Kerngedachte binnen deze stroming was dat we te maken zouden hebben met een structurele tendens tot maatschappelijke desintegratie, en er werd een beroep gedaan op meerdere indicatoren om deze tendens in kaart te brengen. Zowel de politieke belangstelling, het vertrouwen in de politiek, de maatschappelijke participatie, de deelname aan verkiezingen, als het lidmaatschap van vrijwillige organisaties bleken gevangen te zitten in een neerwaartse spiraal. Robert Lane vat deze Cassandra-literatuur voortreffelijk samen met de opmerking: "The haunting spirit is manifold: (...) increasing distrust of each other and of political and other institutions, declining belief that the lot of the average man is getting better, a tragic erosion of family solidarity and community integration (...)".²

In het meer recente onderzoek, echter, wordt deze pessimistische visie danig genuanceerd. Het blijft wel duidelijk dat, althans in een aantal landen, bepaalde vormen van participatie en activisme inderdaad bergafwaarts gaan. Politieke

1. A. ETZIONI, *The Spirit of Community*. New York: Crown, 1993; M. SANDEL, *Democracy's Discontent*. Cambridge: Harvard University Press, 1996; R. PUTNAM, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster, 2000; R. LANE, *The Loss of Happiness in Market Democracies*. New Haven: Yale University Press, 2000.
2. LANE, o.c., p. 3.

partijen verliezen zowat in alle westerse landen systematisch leden, en zeker bij de jongere leeftijdsgroepen is de bereidheid lid te worden van een politieke partij flink geslonken.³ Ook verzuilde organisaties blijken er op achteruit te gaan, waarbij met name de christelijk-geïnspireerde verenigingen er niet in slagen voldoende nieuwe leden te werven onder de jongste leeftijdscategorieën.⁴ De christelijke kerken, die toch kunnen beschouwd als een van de belangrijkste traditionele maatschappelijke participatie- en integratiekanalen in de westerse samenlevingen, verliezen in zowat alle landen in West-Europa terrein.⁵ Tegelijk zijn er echter ook een groot aantal tegenindicatoren voor de stelling dat er sprake zou zijn van een algemene verzwakking van de maatschappelijke cohesie en betrokkenheid.⁶ Flink wat surveymateriaal wijst er op dat democratische waarden nog steeds aan invloed winnen onder de bevolking van de industriestaten, terwijl diverse, meer informele, vormen van politieke en maatschappelijke participatie al evenmin een neerwaartse tendens laten zien, en in aantal gevallen zelfs stijgen.⁷ Blijkbaar wordt de teloorgang van de traditionele organisaties en participatiekanalen gecompenseerd door een evenredige groei bij nieuwe en lossere participatieverbanden.⁸ Het saldo van deze tegengestelde evoluties is dan dat er, wat het totale volume van de maatschappelijke participatie betreft, nauwelijks duidelijke lineaire

3. DALTON & M. WATTENBERG (red.), *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press (2000); M. HOOGHE, D. STOLLE & P. STOUTHUYSEN (2004), *Youth Organisations of Political Parties. An Investigation of their Recruitment Function within Political Parties in Belgium (Flanders), Party Politics*, vol. 10, nr. 2, pp. 193-212.
4. R. BEKKERS & N. D. DE GRAAF, *Verschuivende achtergronden van verenigingsparticipatie in Nederland*, in *Mens en Maatschappij*, vol. 77, nr. 4, 2002, p. 338-360.
5. K. DOBBELAERE, *Trends in de katholieke godsdienstigheid eind 20ste eeuw. België vergeleken met West- en Centraal-Europese landen*, in *Tijdschrift voor Sociologie*, vol. 24, nr. 1, 2003, p. 9-35.
6. Zie voor een overzicht van de argumenten, D. STOLLE & M. HOOGHE, *Consumers as Political Participants? Shifts in Political Action Repertoires in Western Societies*, pp. 265-289 in M. Micheletti, A. Føllesdal & D. Stolle (eds.), *Politics, Products and Markets*. New Brunswick: Transaction Press, 2003.
7. R. INGLEHART, *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press, 1997; C. WELZEL & R. INGLEHART, *Analyzing Democratic Change and Stability*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin, 1999; D. STOLLE & C. WELZEL, *Social Capital, Communitarianism and Human Development*. Paper gepresenteerd op de Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington, D.C., 31 augustus-3 september 2000; P. VAN AELST, K. DECOSTER & S. WALGRAVE, *De betogende Belg. Het profiel van de Belgische betogers en de normalisering van protest*, pp. 193-213 in M. Swyngedouw & J. Billiet (red.), *De kiezer heeft zijn redenen*. Leuven: Acco, 2002; P. DEKKER & M. HOOGHE, *De burger-nachtwaker. Trends in het participatiegedrag in de Lage Landen*, in *Sociologische Gids*, vol. 50, nr. 2, 2003, p. 156-181.
8. M. HOOGHE, *Culturele en maatschappelijke kenmerken en het participatieniveau van de Vlaamse bevolking. Een analyse van cross sectionele data*, in *Tijdschrift voor Sociologie*, vol. 20, nr. 3-4, 1999, p. 333-366; M. HOOGHE, *Why Should we be Bowling Alone? Results from a Belgian Cross Sectional Survey on Alleged Causes for the Decline of Participation Levels, in Voluntas. International Journal on Voluntary and Nonprofit Organizations*, vol. 14, nr. 1, 2003, p. 41-60.

trends te onderkennen zouden zijn.⁹ Zelfs R. Putnam, die toch kan beschouwd worden als een van de belangrijkste woordvoerders van het 'achteruitgangs'-denken geeft in zijn meest recente publicatie toe: "At the most general level, our investigation has found no general and simultaneous decline in social capital throughout the industrial/postindustrial world over the last generation", en hij voegt er aan toe dat de achteruitgang van de traditionele organisaties blijkbaar gecompenseerd wordt door "increases in the relative importance of informal, fluid, personal forms of social connection".¹⁰ Formele politieke organisaties zouden met andere woorden terrein moeten prijsgeven voor meer kleinschalige, informele en weinig gestructureerde organisaties, waarbinnen echter nog steeds aan politiek wordt gedaan.¹¹ We zouden dit de *vervangingstheze* kunnen noemen: de traditionele vormen van politiek bedrijven worden adequaat vervangen door nieuwe participatie-kanalen, zodat we ons wat dat betreft geen zorgen hoeven te maken, noch over het democratisch functioneren van de samenleving, noch over de maatschappelijke cohesie.¹² Een auteur als Ronald Inglehart toont zich in elk geval bijzonder optimistisch over de mogelijke gevolgen van de huidige evoluties inzake politieke cultuur: "The Postmodernization phase of development leads to declining respect for authority among the publics of advanced industrial society – but but it also give rise to growing support for democracy".¹³

II. Problematische aspecten van de vervangingstheze

Binnen de huidige stand van het wetenschappelijk onderzoek kunnen we nog niet met zekerheid stellen dat dit inderdaad de meest kenmerkende evolutie is

9. J. DE HART (red.), *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2002; O. GABRIEL, V. KUNZ, S. ROßTEUTSCHER & J. VAN DETH, *Sozialkapital und Demokratie. Zivilgesellschaftliche Ressourcen im Vergleich*. Wien: Universitätsverlag, 2002; H.-D. KLINGEMANN & F. NEIDHARDT (Hrsg.), *Zur Zukunft der Demokratie*. Berlin: Sigma, 2000; M. HOOGHE, The Intricacy of Social Capital Research, in *Acta Politica*, vol. 37, nr. 4, 2002, p. 419-427; N. MAYER, Civil Society in France, pp. 43-66 in M. Hooghe & D. Stolle (eds.), *Generating Social Capital*. New York: Palgrave, 2003.
10. R. PUTNAM, Conclusion, pp. 393-415 in R. Putnam (ed.), *Democracies in Flux. The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press, 2002, pp. 410, 411.
11. P. LICHTERMAN, *The Search for Political Community*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996; R. WUTHNOW, *Loose Connections. Joining Together in America's Fragmented Communities*. Cambridge: Harvard University Press, 1998; M. CASTELLS, *The Network Society*. Oxford: Blackwell, 1997.
12. P. GUNDELACH, Social Transformation and New Forms of Voluntary Associations, in *Social Science Information*, vol. 23, nr. 6, 1984, p. 1049-1081; H. BANG & E. SØRENSEN, The Everyday Maker. Building Political rather than Social Capital, pp. 148-161 in P. Dekker & E. Uslaner (eds.), *Social Capital and Participation in Everyday Life*. London: Routledge, 2001.
13. R. INGLEHART, Postmodernization Erodes Respect for Authority, but Increases Support for Democracy, pp. 236-256 in P. NORRIS (ed.), *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 256.

die optreedt inzake het participatiegedrag van de bevolking van de westerse democratieën. Er zijn echter meer en meer aanwijzingen dat het politiek activisme niet zozeer verdwijnt, als wel vooral van karakter verandert, in de richting van meer informele en minder continue vormen van betrokkenheid.¹⁴ Indien uit verdere studie zou blijken dat dit inderdaad de meest adequate beschrijving vormt van de veranderende politieke participatiepatronen in de West-Europese democratieën, impliceert dit echter nog niet dat de bezorgdheid omtrent het toekomstig functioneren van democratische systemen, dat aan de basis ligt van de eerder pessimistische beschrijvingen die we bij R. Putnam en R. Lane terugvinden, volledig zou kunnen worden weggenomen. De vervangingsthese roept immers twee nieuwe, en even fundamentele, vragen in het leven.

Een eerste vraag houdt verband met het kwantitatieve belang van deze nieuwe participatievormen. Het overgrote deel van de bestaande studies naar deze nieuwe organisatievormen berust op case-studies of hanteert kwalitatieve methoden. Op deze wijze werd reeds heel wat waardevolle informatie verzameld omtrent de ideologie van deze groepen, en omtrent hun manier van functioneren, maar in feite weten we nog zeer weinig over hun prevalentie. De stelling dat deze 'lossere netwerken' een functioneel equivalent bieden voor het meer traditioneel georganiseerde middenveld impliceert echter dat we ook uitspraken zouden moeten kunnen doen over het kwantitatief belang van deze nieuwe participatievormen.¹⁵ Dit vormt een belangrijke uitdaging voor het surveyonderzoek, dat optimaal functioneert als we te maken hebben met keurig afgebakende categorieën, maar daarentegen veel moeilijker te gebruiken is bij vaag afgelijnde en voortdurend fluctuerende handelingspatronen.

Een tweede centrale onderzoeksvraag peilt naar het politieke karakter van deze nieuwe participatievormen. De traditionele participatiekanalen (partijen, verkiezingen, vakbonden, kerken) boden expliciet een institutionele verbinding tussen het individuele lid en het ruimere maatschappelijke of politieke geheel.¹⁶ De vraag die zich opdringt is dan ook of deze nieuwe, lossere netwerken op dezelfde manier een politiek-integratieve functie vervullen. Deze vraag is niet denkbeeldig,

14. P. NORRIS (ed.), *Critical Citizens*. Oxford: Oxford University Press, 1999; P. NORRIS, *Democratic Phoenix. Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. Deze vervangingsthese sluit uiteraard perfect aan bij de stelling van auteurs als Ulrich Beck, Luc Huyse en Anthony Giddens dat we veeleer te maken hebben met een uitzwerming van het politiek engagement naar andere terreinen dan het institutioneel-politieke. We kunnen ons bij deze 'uitzwerming' inderdaad de vraag stellen in hoeverre de niet-geinstitutionaliseerde politieke participatie een adequate vervanging kan vormen voor de traditionele geinstitutionaliseerde participatie.
15. R. PUTNAM (2002), *l.c.*, p. 411; D. STOLLE, M. HOOGHE & M. MICHELETTI, Zwischen Markt und Zivilgesellschaft. Politischer Konsum als bürgerliches Engagement, in J. Kocka et al. (Hrsg.), *WZB Jahrbuch 2003*. Berlin: Sigma, 2003, pp. 151-172.
16. W. STREECK, Vielfalt und Interdependenz. Überlegungen zur Rolle von intermediären Organisationen in sich ändernden Umwelten, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, vol. 39, 1987, p. 471-495; M. RIEDEL, Bürgerliche Gesellschaft, pp. 719-800 in O. Brunner, W. Conze & R. Koselleck (Hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe*. Stuttgart: Klett-Cotta, vol. II, 1975; J. COHEN & A. ARATO, *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: MIT Press, 1992.

omdat uit een aantal verkennende onderzoeken juist blijkt dat deelnemers aan dergelijke grass-roots organisaties hun deelname uitdrukkelijk niét zien als een vorm van politiek bedrijven. In het discours dat deze deelnemers hanteren wordt bijvoorbeeld een tegenstelling gecreëerd tussen enerzijds het knusse, warme karakter van de eigen groep die fungeert als een *Gemeinschaft*, en anderzijds de kille bureaucratie die kenmerkend wordt geacht voor de politieke *Gesellschaft*. Het lidmaatschap van deze kleinschalige groepen wordt dan juist een manier om politiek te omzeilen of te vermijden.¹⁷ Terug gaat het hier echter om een kwalitatieve studie, zodat we op dit ogenblik niet weten of deze observaties veralgemeenbaar zijn. De mogelijke conclusie dat deze nieuwsoortige netwerken niet intrinsiek-politiek van aard zouden zijn, impliceert uiteraard niet dat deze netwerkvorming geen maatschappelijk gunstige effecten zou hebben. Men kan er immers van uitgaan dat informele netwerken net zo goed een maatschappelijk-integratieve functie vervullen, en dus beschouwd kunnen worden als een belangrijke bron van sociaal kapitaal, als de meer formele participatiemechanismen.¹⁸ Bovendien kunnen we er van uit gaan dat dergelijke netwerken en organisaties ook een belangrijke cultureel-innovatieve functie vervullen.¹⁹ Alleen kunnen we deze netwerkvormen dan nog moeilijk beschouwen als een volwaardige vorm van *politieke* participatie, zodat ze dan, ondanks hun duidelijk maatschappelijk belang, voor wat betreft het functioneren van het politiek systeem geen functioneel equivalent vormen voor de meer traditionele participatiemechanismen die duidelijk op hun retour zijn.

III. Informele politieke participatie?

In de huidige stand van het onderzoek is het onmogelijk de twee vragen die worden opgeroepen door de vervangingsthese allebei op een adequate manier te beantwoorden. Vooral wat betreft het vaststellen van het kwantitatief belang van nieuwe participatie- en integratievormen, bevindt het onderzoek zich nog in de kinderschoenen. Informele netwerkvorming is welhaast per definitie moeilijk vast te stellen, vooral bij grotere populaties.²⁰ Netwerkanalyse leent zich voortreffelijk tot het in kaart brengen van populaties tot maximaal enkele honderden een-

17. N. ELIASOPH, "Close to Home". The Work of Avoiding Politics, *Theory and Society*, vol. 26, nr. 5, 1997, p. 605-648; N. ELIASOPH, *Avoiding Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
18. P. SCHEEPERS & J. JANSSEN, Informele aspecten van sociaal kapitaal. Ontwikkelingen in Nederland, 1970-1998, *Mens en Maatschappij*, vol. 76, nr. 3, 2001, p. 183-201.
19. A. SWIDLER, Cultural Power and Social Movements, pp. 25-40 in H. Johnston & B. Klandermans (eds.), *Social Movements and Cultures*. London: UCL Press, 1995; T. ROCHON, *Ideas in Movement. Critical Communities, Movements and Cultural Change*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
20. N. MOLENAERS, Associations or Informal Networks?, pp. 113-132 in M. Hooghe & D. Stolle (eds.), *Generating Social Capital. Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*. New York: Palgrave, 2003.

heden, maar biedt ons voorlopig geen adequaat instrumentarium voor het karteren van netwerken op macroschaal. De stelling van onder meer R. Wuthnow, dat de bevolking van de Verenigde Staten er tegenwoordig lossere en meer diverse informele netwerken op na zou houden dan enkele decennia geleden, kan daarom ook nauwelijks getoetst worden.²¹ De vraag naar het kwantitatieve belang van deze nieuwe netwerk- en participatievormen kan dan ook voorlopig moeilijk beantwoord worden, en dit zal de komende jaren een belangrijke uitdaging blijven voor het politieke survey-onderzoek.²²

Voor wat het antwoord op de tweede vraag betreft, naar het politiek karakter van deze vorm van participatie, stuiten we niet zozeer op methodologische maar wel op conceptuele problemen. De grens tussen hetgeen we als politiek bestempelen, en wat daarbuiten valt, kan niet altijd even scherp getrokken worden, zoals Kay Lehman Schlozman terecht opmerkt: "it is essential to recognize that the distinction between political and nonpolitical activity is by no means clear, and voluntary activity in both the religious and secular domains outside of politics intersects with politics in many ways".²³ De grens is echter niet alleen vaag, maar lijkt ook te verschuiven. Een aantal auteurs verkondigen inderdaad de stelling dat politieke beslissingen niet meer uitsluitend genomen worden door beroepspolitici binnen het politiek systeem, maar dat deze macht voor een flink stuk is uitgezwermd naar andere domeinen, zoals de pers, de economie en de wetenschap.²⁴ Volgens Ulrich Beck is het een vergissing het "politieke domein" gelijk te blijven stellen met het functioneren van het politiek systeem, en hij pleit voor een erkenning van het belang van wat hij "subpolitiek" noemt. Deze notie, die nauw verwant is met het concept "life-style politics" zoals dat door Giddens wordt gebruikt,²⁵ duidt er op dat reflexieve individuen, ook buiten enige institutionele inbedding om, politiek relevante beslissingen integreren in hun dagelijks leven: "Subpolitik unterscheidet sich von Politik dadurch, daß (a) auch Akteure *außerhalb* des politischen oder korporatistischen Systems auf der Bühne der Gesellschaftsgestaltung auftreten (...) und (b) dadurch, daß nicht nur soziale und kollektive Akteure, sondern auch *Individuen* mit jenen und miteinander um die entstehende Gestaltungsmacht des Politischen konkurrieren".²⁶ Men kan zich echter de vraag stellen in hoeverre het begrip 'politiek' nog enige specifieke

21. R. WUTHNOW, *Loose Connections. Civic Involvement in America's Fragmented Communities*. Cambridge: Harvard University Press, 1998.
22. STOLLE & HOOGHE, *Zwischen Markt und Zivilgesellschaft, o.c.*
23. K.L. SCHLOZMAN, Citizen Participation in America: What do we Know? Why do we Care?, pp. 433-461 in I. Katznelson & H. Milner (eds.), *Political Science. The State of the Discipline*. New York: Norton & Washington, D.C.: APSA, 2002, pp. 434-435.
24. U. BECK, *Die Erfindung des Politischen*. Frankfurt: Suhrkamp, 1993; L. HUYSE, *De politiek voorbij. Een blik op de jaren negentig*. Leuven: Kritak, 1994; W. L. BENNETT, The UnCivic Culture. Communication, Identity, and the Rise of Lifestyle Politics, *Political Science & Politics*, vol. 31, nr. 4, 1998, p. 741-761.
25. A. GIDDENS, *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.
26. BECK (1993), *o.c.*, p. 162.

betekenis heeft indien men de reikwijdte ervan zover uitbreidt als Beck beoogt. Ongeveer elk menselijk handelen kan dan wel op de een of andere manier politiek worden genoemd, en het enige resultaat is een vage "theory of everything", zoals J. van Deth opmerkt.²⁷ Als we volledig meestappen in het discours van Ulrich Beck en andere auteurs, is de enige conclusie die we kunnen trekken dat de tweede vraag die wordt opgeroepen door de vervangingsthese, in feite zinloos wordt. Indien er geen strak onderscheid meer bestaat tussen het politieke en het niet-politieke, wordt de vraag naar het politiek karakter van een bepaalde handeling uiteraard zo goed als zinledig. Zo ver willen we echter niet gaan, en we zullen ons in deze studie dan ook houden bij een relatief orthodoxe invulling van het begrip 'politiek', waarbij we vooral de relatie tussen individuele burger en politiek systeem centraal stellen. Er zijn drie redenen voor dit enigszins behoudende standpunt. Ten eerste volgen we de gedachtegang van Jan van Deth, als hij stelt dat een traditionele visie op het concept politiek ons ten minste toelaat de politieke instellingen en het politiek systeem, waarvan men toch niet kan ontkennen dat ze, ondanks alle globaliseringstendensen, nog enige beslissingsmacht hebben in onze hedendaagse samenleving, centraal te blijven stellen in het politicologisch onderzoek. Ten tweede, moeten we terug gaan naar onze beginvraag: in hoeverre zijn deze nieuwe vormen van participatie een adequate vervanging van het traditionele middenveld dat er op gericht was een verbinding tot stand te brengen tussen burger en politiek systeem? De vraag dringt zich dan ook op of de nieuwe participatievormen net zo goed een dergelijke verbinding tot stand brengen. De derde reden is eerder methodologisch van aard: het is weinig zinvol de vraag te stellen of nieuwe participatievormen beantwoorden aan Becks definitie van 'subpolitiek', gelet op het feit dat Beck juist dit soort voorbeelden gebruikt bij het ontwikkelen van zijn theorie. De vraag of nieuwe participatievormen kunnen beschouwd worden als een 'subpolitieke' manier van participeren, is dus niet veel meer dan een tautologie: het antwoord kan enkel 'ja' zijn. Het is methodologisch veel interessanter een streng, en dus onvermijdelijk eerder traditioneel criterium te hanteren: als we er in zouden slagen aan te tonen dat deze nieuwe participatievormen *zelfs* beantwoorden aan de traditionele definitie van politiek, dan wordt de vervangingsthese op een bijzonder krachtige wijze bevestigd. Deze optie impliceert dus niet dat wij om theoretische gronden zouden vasthouden aan deze traditionele invulling, het betekent enkel dat wij dit een vruchtbaardere werkwijze vinden dan nog eens te willen aantonen dat deze nieuwe vormen van politieke participatie kunnen beschouwd worden als een vorm van 'subpolitiek'.

Op basis van deze drie overwegingen houden we ons voorlopig aan een traditionele invulling van het begrip politiek, en daardoor ook van het begrip politieke participatie. In navolging van Verba, Schlozman en Brady verstaan we hieronder: "Political participation affords citizens in a democracy an opportunity to communicate information to government officials about their concerns and preferences

27. J. VAN DETH. Studying Political Participation. Towards a Theory of Everything? Paper presented at the ECPR Joint Session, Grenoble, april 2001.

and to put pressure on them to respond (...) By *political* participation we refer simply to activity that has the intent or effect of influencing government action – either directly by affecting the making or implementation of public policy or indirectly by influencing the selection of people who make those policies”.²⁸

We kunnen, met andere woorden, van een volwaardige vorm van politieke participatie spreken als volgende drie elementen aanwezig zijn²⁹:

- a. de handeling brengt informatie over naar het politiek systeem omtrent eisen en verlangens van de burgers;
- b. de participerende burgers kunnen het politiek systeem onder druk zetten om aan die verlangens tegemoet te komen;
- c. bij de deelnemende burgers is er de intentie het politiek besluitvormingsproces te beïnvloeden.

Aan de hand van deze criteria kunnen we nagaan of nieuwe participatievormen als een vorm van politieke participatie, *sensu stricto*, kunnen worden beschouwd. De eerste twee criteria impliceren vooral case-study onderzoek: er moet worden aangetoond dat deze nieuwe participatievormen niet alleen informatie overbrengen naar het politiek systeem, maar dat dit bovendien op dusdanige wijze doen dat het systeem zich gedwongen ziet om ook gevolg te geven aan deze verzoeken. Voor een aantal campagnevormen werd dit effect reeds uitgebreid aangetoond in de internationale literatuur,³⁰ en we gaan er hier dan ook niet verder op in. Het derde criterium impliceert echter kwantitatief onderzoek bij de participanten, en gelet op het research design van deze studie, zullen we ons dan ook toespitsen op deze vraag: in hoeverre is het de *intentie* van de deelnemers aan deze vorm van participatie om het politiek besluitvormingsproces te beïnvloeden³¹?

28. S. VERBA, K. L. SCHLOZMAN & H. BRADY, *Voice and Equality*. Cambridge: Harvard University Press, 1995, pp. 37-38.

29. D. STOLLE & M. HOOGHE, Consumers as Political Participants? Shifts in Political Action Repertoires in Western Societies, in M. Micheletti, A. Føllesdal & D. Stolle (eds.), *Politics, Products and Markets. Exploring Political Consumerism*. New Brunswick: Transaction Press, 2003.

30. M. FRIEDMAN. *Consumer Boycotts. Effecting Change through the Marketplace and the Media*. New York: Routledge, 1999; G. JORDAN, *Shell, Greenpeace and the Brent Spar*. Basingstoke: Palgrave, 2001; A. SÖRBOM, *Vart tar politiken vägen? Om individualisering, reflexivitet och görbarhet i det politiska engagemanget*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2002; M. MICHELETTI, *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective Action*. New York: Palgrave, 2003.

31. We zijn er ons van bewust dat het hier terug om een bijzonder strenge test gaat: bij meer conventionele vormen van participatie wordt die vraag immers niet gesteld. Wie enkel gaat stemmen omwille van de opkomstplicht wordt toch beschouwd als een deelnemer aan het politiek proces. Toch leek het ons hier onderzoekstechnisch beter een streng criterium te hanteren: als we niet eens nagaan of deelnemers aan alternatieve participatievormen de intentie hebben het politiek besluitvormingsproces te beïnvloeden, ligt een conclusie in verband met het politieke karakter van hun engagement immers wat al te zeer voor de hand.

IV. Politiek consumentisme: de Voedselteams

Uiteraard kan het niet de bedoeling van dit onderzoek zijn alle mogelijke nieuwe vormen van participatie te bestuderen: we dienden ons te beperken tot een case-study, voor een zo representatief mogelijke vorm van nieuwe participatie. Onze voorkeur ging daarbij uit naar de studie van het *politiek consumentisme*, omdat dit zowat perfect beantwoordt aan Beck's notie 'subpolitiek'. Ook als Giddens beoogt dat life style politics ondermeer neerkomt op een hermoralisering van dagelijkse 'life style decisions', komen we bijna automatisch uit bij dagdagelijkse consumptiebeslissingen.³² Politiek consumentisme slaat op het feit dat privé-personen, in hun dagelijks leven, bij hun aankopen, zich laten leiden door politieke en ethische overwegingen. Producten worden dan bijvoorbeeld geboycot als een vorm van milieuprotest, of om een rechtvaardige verhouding met de derde wereld te bepleiten. Het supermarktkarretje wordt op die manier een instrument om aan politiek te doen, wat een wel heel concrete invulling oplevert van het concept life-style politics.³³ We beschikken over een aantal aanwijzingen dat deze vorm van participatie inderdaad belangrijker wordt. Op basis van enkele grootschalige bevolkingsonderzoeken komt Pippa Norris tot de conclusie dat in het midden van de jaren zeventig ongeveer vijf procent van de bevolking van de westerse industrielanden te kennen gaf ooit te hebben deelgenomen aan een consumenten-boycot. Sindsdien is dat percentage stelselmatig gestegen: tot 8 procent in de jaren tachtig, elf procent in het begin van de jaren negentig, en 15 procent in het World Values Survey-onderzoek van 1995-96.³⁴ In het recente verleden zijn er bovendien heel wat opvallende consumentenacties gevoerd, al dan niet op internationale schaal. We kunnen hierbij denken aan de oproep van Greenpeace om producten van de olie-multinational Shell te boycotten, de acties tegen fabrikanten als Nike en Ikea omwille van hun vermeende betrokkenheid bij kinderarbeid in Azië, of het boycotten van Franse producten naar aanleiding van de hervatting van de kernproeven op Mururoa. Het zijn echter zeker niet alleen progressieve organisaties die regelmatig een beroep doen op boycot-acties: in de Verenigde Staten organiseerden conservatieve religieuze organisaties bijvoorbeeld een boycot tegen bedrijven die de partners van hun homoseksuele werknemers dezelfde rechten aanboden als de partners van hun heteroseksuele werknemers. Recent nog werd door enkele conservatieve Amerikaanse organisaties opgeroepen tot een boycot van Franse producten omwille van de Franse houding in verband met de

32. A. GIDDENS (1991), *o.c.*, p. 215.

33. M. MICHELETTI, Shopping and the Reinvention of Democracy. Green Consumerism and the Accumulation of Social Capital in Sweden. Paper presented at the ECPR Joint Sessions, Copenhagen, April 2000; M. MICHELETTI, A. FØLLESDAL & D. STOLLE (eds., 2003), *o.c.*

34. P. NORRIS (2002), *o.c.*, p. 198. Norris gebruikt voor het vaststellen van deze groeitrend verschillende bronnen, voornamelijk de verschillende golven van de World Values Survey, en ze beperkt zich tot die industrielanden waarvoor gelijkbare gegevens beschikbaar zijn in de verschillende tijdsperiodes.

Amerikaanse invasie van Irak.³⁵ Politiek consumentisme hoeft echter niet noodzakelijk de vorm aan te nemen van een boycot, men kan ook uitdrukkelijk producten aanprijzen. 'Fair trade'-labels en milieukeurmerken zijn hiervan allicht het bekendste voorbeeld, maar we kunnen ook verwijzen naar de 'Schone kleren campagne', waarbij de aandacht werd toegespitst op de arbeidsomstandigheden in de textielindustrie in de derde wereld. In de financiële sector is er bovendien de (bescheiden) opmars van het ethisch bankieren, waarbij de investeringsbeslissingen mede op basis van ethische en politieke overwegingen worden genomen.

Binnen de sector van het politiek of ethisch consumeren hebben we gekozen voor een studie van de Voedselteams, als grootste organisatie in Vlaanderen die zich expliciet en exclusief met alternatieve consumptievormen inlaat.³⁶ Uiteraard zijn de Oxfam Wereldwinkels wat dit betreft een wat bekender voorbeeld, maar de doelstelling van deze organisatie is veel breder. De lokale Wereldwinkels verkopen niet enkel producten, maar zijn ook actief op sociaal gebied, en ze bestrijken de facto de hele waaier van de derde wereld-problematiek. Oxfam Wereldwinkels beantwoordt daardoor beter aan het ideaaltype van een nieuwe sociale beweging, en past minder onder het etiket 'life-style politics'.³⁷ De Voedselteams, daarentegen, richten zich louter en alleen op alternatieve vormen van voedselconsumptie. Ook de organisatorische structuur van de Voedselteams sluit veel dichter aan bij het fenomeen dat we wensen te bestuderen: hoewel er op Vlaams niveau een coördinerende vzw actief is, werken de lokale groepen volledig in eigen beheer: aan- en verkopen worden volledig lokaal geregeld. De Voedselteams kunnen dan ook als *grassroots organisations* worden beschouwd.³⁸ Bij Oxfam Wereldwinkels, daarentegen, is er veel meer sprake van een traditionele organisatievorm, waarbij een nationale structuur de lijnen van het beleid bepaalt en in elk geval instaat voor de coördinatie van het aankoopbeleid. Omwille van deze overwegingen leken de Voedselteams ons een ideaal studie-object.

De Voedselteams kunnen bovendien gekaderd worden in een bredere maatschappelijke stroming, waarbinnen opnieuw meer aandacht wordt besteed aan het opnemen van ethische en ecologische motieven binnen de economische

35. Cfr. R. BARROUX, *Le Medef s'inquiète des conséquences pour les entreprises des tensions franco-américaines*, *Le Monde*, 17 avril 2003.

36. Omwille van dit criterium komt ook VELT, de Vereniging voor Ecologische Leef- en Teeltwijzen niet in aanmerking. VELT heeft weliswaar meer leden dan de Voedselteams, maar de doelstellingen van deze organisatie zijn veel ruimer en in zekere zin ook veel meer traditioneel te noemen.

37. S. WALGRAVE, *De Vlaamse derdewereld beweging, de ruggengraat van de hele bewegingssector*, pp. 29-48 in S. Hellemans & M. Hooghe (red.), *Van Mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België*. Leuven: Garant, 1995.

38. S. CABLE & Ch. CABLE, *Environmental Problems, Grassroots Solutions. The Politics of Grassroots Environmental Conflict*. New York: St. Martin's Press, 1992; D.H. SMITH, *Grassroots Associations*. Thousand Oaks: Sage, 2000.

besluitvorming.³⁹ Andere voorbeelden hiervan zijn de initiatieven met betrekking tot 'consuminderen', de 'Local Exchange Trade Systems' of LETS,⁴⁰ de organisaties die het ecologische toerisme bevorderen, enzoverder. We menen dan ook te kunnen stellen dat Voedselteams zeker geen geïsoleerd verschijnsel kunnen worden genoemd, maar deel uitmaken van een bredere, ethische of politieke benadering van economisch gedrag.

De afgelopen zes jaar zijn in Vlaanderen ten minste honderd dergelijke Voedselteams ontstaan.⁴¹ Elk team bestaat in principe uit circa 15 gezinnen, die afspraken maken met lokale, en veelal biologische landbouwers. Ze engageren zich om elke week een bepaald pakket groenten af te nemen, zodat de biologische producent zich verzekerd weet van een gegarandeerde afzet. De bedoeling is niet alleen de biologische landbouw te ondersteunen, maar ook een band te creëren tussen lokale producenten en consumenten. De meeste teams leveren enkel groenten, maar op sommige plaatsen behoren ook fruit, vlees, zuivel en brood tot het aanbod. De vzw Voedselteams, die de lokale groepen coördineert, vertrekt vanuit vier hoofddoelstellingen: men streeft naar milieuvriendelijke en ecologische landbouw; kleine producenten dienen beschermd te worden tegen de agro-industrie; de regionale economie wordt ondersteund tegen de effecten van globalisering en ten slotte streeft men naar een rechtstreeks contact tussen producent en consument. Deze doelstellingen impliceren bijna automatisch dat de Voedselteams kleinschalig zullen blijven, en gebonden zullen zijn aan enkele kleine, lokale voedselproducenten.⁴² Voedselteams vzw is een zelfstandige organisatie, die echter nauw samenwerkt met andere groepen zoals Vredeseilanden-Coopibo, Elcker-Ik en Wervel (Werkgroep voor een eerlijke en rechtvaardige landbouw).

De gedecentraliseerde structuur van de Voedselteams heeft als gevolg dat er geen algemene ledenlijsten beschikbaar zijn, wel kregen we via een van de oprichters van de organisatie een lijst met 96 contactpersonen van lokale groepen.⁴³ Omdat we enkel over deze informatie beschikten, dienden we dan ook een beroep te

39. L. BOUCKAERT (red.), *Terugkeer van de ethiek*. Leuven: Acco, 1989; K. BOEY, T. VANDEVELDE & J. VAN GERWEN (red.), *Een prijswaardige economie. Een ethische visie*. Antwerpen: Centrum voor Ethiek UFSIA, 1993.
40. J. VAN OUYTSEL & K. VANDERWEYDEN, *Werkt LETS? Lokale ruilkringen afgewogen tegen betaalde arbeid*. Wilrijk: Universitaire Instelling Antwerpen, 2001 (PSW Paper 2001/2).
41. De informatie in deze paragraaf is gebaseerd op interviews met betrokkenen, observaties binnen de teams, lectuur van de Voedselteam-krant en diverse verspreide publicaties. Voor een volledig overzicht van de bronnen, zie M. BAETENS, *Alternatieve consumptie als politieke participatie? Een empirisch onderzoek naar motivatie en intentie voor het lidmaatschap van Voedselteams*. Licentiaatsverhandeling Politieke Wetenschappen, Universitaire Instelling Antwerpen, 2002.
42. I. VERHAEGHEN & G. VAN HUYLENBROECK, Voedselteams: directe verkoop van hoeveproducten op initiatief van consumenten, pp. 49-60 in P. Stassart & G. Engelen (red.), *Van de grond tot in je mond. 101 Pistes voor een kwaliteitsvoeding*. Leuven: Vredeseilanden-Coopibo, 1999.
43. De lijst met contactpersonen kan beschouwd worden als een exhaustieve lijst van voedselteams in Vlaanderen. De oprichting van een nieuw team loopt immers via regionale 'voedselteamgidsen' die in contact staan met de vzw.

doen op een geblokte steekproef, waarbij men eerst groepen op een random wijze selecteert, en vervolgens, *binnen* deze groepen ofwel alle leden enquêteert ofwel opnieuw een random selectie uitvoert. Omwille van het beperkte aantal leden per groep opterden we er voor alle leden van die groep te bevragen. Uit de lijst met 96 groepen werden eerst die adressen verwijderd die moeilijk of niet te bereiken waren. Vervolgens werd een lijst van 14 teams op toevallige wijze getrokken, met een tweede reservelijst. Deze eerste 14 teams werden gecontacteerd, en uiteindelijk waren tien groepen bereid mee te werken. De drie overige bleken niet meer als Voedselteam te functioneren, en slechts één keer werden we met een weigering geconfronteerd. Deze vier groepen werden vervangen door de gematchte adressen uit de reservelijst.

Elk van deze teams werd door de eerste auteur bezocht op het ogenblik dat de leden hun wekelijkse voedselpakket komen afhalen. Aan elk van de leden⁴⁴ werd gevraagd mee te werken aan dit onderzoek, door het invullen van een korte vragenlijst. Deze plaatsbezoeken vergden uiteraard een zekere investering wat betreft tijd en verplaatsingen, maar ze resulteerden in een zeer hoge responsrate. In deze 14 teams werden in totaal 207 leden benaderd voor een interview, en dit resulteerde in 163 ingevulde vragenlijsten, of een responsrate van 79 procent. We menen dan ook dat deze groep een relatief representatief beeld kan geven van het totale ledenbestand van Voedselteams in Vlaanderen.⁴⁵

We zijn ons uiteraard ten zeerste bewust van de onvolkomenheden van de gevolgde werkwijze, en we willen hier zeker niet stellen dat de resultaten van dit onderzoek zouden mogen veralgemeend worden naar de 'politiek consumenten' in Vlaanderen: de veralgemening geldt hoogstens voor de leden van de Voedselteams. Als we er van uitgaan dat elk Voedselteam zowat 15 gezinnen groepeert, kunnen we hun aantal schatten op ongeveer 1.500 gezinnen, of circa 5.000 individuen. Alles samen gaat het dus slechts om een klein gedeelte van de Vlaamse bevolking. Toch menen we dat, in het licht van de huidige discussies omtrent het al dan niet optreden van de vervangingstheorie, dit onderzoek een zekere waarde kan hebben. Er bestaat op dit ogenblik in de internationale literatuur nog geen enkele representatieve studie van gelijk welke subgroep binnen de deelnemers aan het 'politiek consumeren'. De Voedselteams vormen dus een ideale vertrekbasis bij elke poging om dit nieuwe fenomeen in kaart te brengen. De abonne-

44. Vermits leden van Voedselteams wekelijks een pakket met een aantal voedingsproducten voor de dagelijkse basismaaltijd afnemen, gaan we ervan uit dat de leden van Voedselteams in feite gezinnen zijn. De respondenten zijn echter individuen en doorgaans de gezinsleden die het pakket komen afhalen. Er is op het eerste gezicht dus een discrepantie tussen steekproefeenheid en analyse-eenheid. Omdat het echter gaat om een aantal basisproducten voor de dagelijkse huishouding van het gezin, veronderstellen we dat er binnen het gezin overleg werd gepleegd over het lidmaatschap van de organisatie en dat men tot een gemeenschappelijk standpunt en motivatie kwam. Die idee wordt versterkt door het feit dat het lidmaatschap een zeker engagement en financiële inbreng vraagt.

45. Voor een meer uitvoerige verantwoording van de manier waarop het veldwerk werd uitgevoerd, zie BAETENS (2002), *o.c.*, pp. 44-51.

mentsformule van Voedselteams, waarbij de leden *elke week* opnieuw een biologisch groentenpakket komen afhalen, impliceert bovendien dat het hier om een veel intensievere vorm van participatie gaat dan bijvoorbeeld, de eenmalige aanschaf van een pakje koffie of een fles Cubaanse rum in een Oxfam Wereldwinkel. Dergelijke continuïteit is belangrijk, indien men aan het fenomeen politiek consumentisme enige politieke betekenis wil toeschrijven.⁴⁶ Hoewel we op dit ogenblik dus onmogelijk kunnen weten of de Voedselteams representatief zijn voor de brede sector van het politiek consumentisme, menen we wel dat het hier om een typische en belangrijke vertegenwoordiger gaat van deze vorm van participatie. Wij kunnen enkel hopen dat in de toekomst dit soort onderzoek zal verder gezet worden bij andere groepen en organisaties.

In de volgende paragrafen overlopen we drie belangrijke onderdelen van deze ledensurvey: de achtergrondkenmerken van de leden, hun motivatie tot lidmaatschap, en het belang dat ze hechten aan de diverse aspecten van het functioneren van de voedselteams.

V. Het profiel van de leden van Voedselteams

Vooraleer we de kernvraag van dit onderzoek behandelen, namelijk de mate van politieke motivatie bij de leden van de Voedselteams, willen we kort een profiel schetsen van de respondenten in dit onderzoek. De meest opzienbarende vaststelling is allicht de extreem hoge scholingsgraad van de leden: maar liefst 85,3 procent van alle respondenten had een diploma hoger onderwijs op zak (46 procent universiteit en 39 procent niet-universitair hoger onderwijs). Het hoeft geen betoog dat dit ver uitsteekt boven het gemiddelde scholingsniveau van de Vlaamse bevolking, waar zowat 25 procent van de volwassen bevolking rondloopt met een diploma van het hoger onderwijs.⁴⁷ Ook qua leeftijd is de homogeniteit opvallend: 83 procent van de respondenten bevond zich in de leeftijdsgroep tussen de 31 en de 50 jaar. Dit is wat ouder dan in de literatuur rond nieuwe vormen van participatie wordt gesuggereerd, maar dit heeft allicht te maken met de specifieke manier van werken van de Voedselteams. In feite is het alleen voor gezinnen met kinderen interessant om elke week een uitgebreid groentenpakket te ontvangen, waardoor automatisch de leeftijdsgroep tussen de 31 en de 50 oververtegenwoordigd is. Bij een vraag naar het gezinsinkomen, viel 60 procent van de respondenten in de categorie tussen 2.500 euro en 4.000 euro/maand, wat laat vermoeden dat het hier overwegend om tweeverdieners gaat. De vaststelling dat de Voedselteams vooral recruterend uit de beter opgeleiden met een stabiel gezinsinkomen laat ons nu reeds toe enig voorbehoud te formuleren bij het optimisme van een

46. STOLLE & HOOGHE (2003), l.c.

47. Zie <http://fred.vlaanderen.be/statistieken/basissta/profiel/internationaal/onderwijs>.

aantal auteurs omtrent de democratiserende effecten van *life style politics*. Zo stelt Giddens: "Life-political issues supply the central agenda for the return of the institutionally repressed".⁴⁸ Het profiel van de leden beantwoordt echter nauwelijks aan wat we, zelfs met enige goede wil, de "institutionally repressed" zouden kunnen noemen. Ook hier worden we dus geconfronteerd met het risico dat een zeker Mattheus-effect zal optreden: juist diegenen die reeds over heel wat participatiekanalen beschikken, omwille van hun opleiding en hun inkomen, zijn blijkbaar oververtegenwoordigd wat betreft hun deelname aan deze nieuwe participatievorm.⁴⁹

Tabel 1. Politieke voorkeur van de leden van Voedselteams.

Partij	Leden Voedselteams	Verkiezingen 1999	Hoger opgeleiden (VUB survey 1998)
Vlaams Blok	0.7	14.6	3.4
VLD	3.9	24.2	20.2
CD&V	8.6	23.7	22.8
SP.A	19.7	14.6	10.4
Agalev	58.6	11.4	23.0
Alle andere partijen	8.6	17.1	19.9
n	152		330

Eenheden: Percentage dat stemt voor bewuste partij, bij 1) leden van de Voedselteams; 2) uitslag van de Kamerverkiezingen juni 1999; 3) hoger opgeleide respondenten in het VUB-middenveldonderzoek, 1998. Omwille van de tribulaties bij de vroegere Volksunie hebben we "alle andere partijen" hier samengevoegd.

Ook op politiek-ideologisch vlak blijkt er echter sprake van een sterke mate van homogeniteit (tabel 1). We vonden nauwelijks kiezers voor het Vlaams Blok en de VLD terug, terwijl Agalev extreem oververtegenwoordigd is in vergelijking met de verkiezingsuitslagen van 1999: 59 procent van alle leden geeft aan dat ze op de groenen zouden stemmen, wat uiteraard beduidend meer is dan de electorale sterkte van deze partij. Men zou hier uiteraard het argument kunnen tegenover stellen dat het niet helemaal correct is de leden van de Voedselteams te vergelijken met de algemene bevolking, en dit omwille van hun extreem hoge opleidingsniveau. Om een meer correcte vergelijking mogelijk te maken hebben we in Tabel 1 ook de gegevens opgenomen voor de hooggeschoolde respondenten, die waren opgenomen in een bevolkingssurvey uit 1998.⁵⁰ Het gaat hier enkel om de respondenten met een diploma hoger onderwijs, zodat hun profiel te vergelijken is met de leden van de Voedselteams, waar immers ook 85 procent onder hen een diploma hoger onderwijs had. Ook bij deze hooggeschoolden zien we een over-

48. GIDDENS (1991), *o.c.*, p. 224.

49. M. HOOGHE, Value Congruence and Convergence within Voluntary Associations, *Political Behavior*, vol. 25, nr. 2, 2003, p. 151-715; M. HOOGHE, Participation in Voluntary Associations and Value Indicators, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 32, nr. 1, 2003, p. 47-69.

50. M. HOOGHE, *Sociaal kapitaal in Vlaanderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003.

vertegenwoordiging van Agalev-kiezers en een ondervetegenwoordiging van Vlaams Blok-kiezers, maar het zal duidelijk zijn dat de verschillen hier lang niet zo uitgesproken zijn als bij de leden van de Voedselteams. Deze leden zijn dus in elk geval ook geen representatieve vertegenwoordigers van de hogergeschoolden in Vlaanderen.

Zowel wat betreft hun opleiding als hun politieke opvattingen hebben we dus te maken met een heel specifiek en homogeen publiek. Het gaat hier uiteraard wel om een herkenbaar publiek: de kenmerken van de Voedselteamleden benaderen heel sterk het prototype van de actieve militant van de nieuwe sociale bewegingen: links-libertair georiënteerd, hoog opgeleid, een functie in de quartaire sector, en bij voorkeur stemmend op een progressieve partij.⁵¹ Eenzelfde publiek vinden we net zo goed, zij het allicht in minder extreme vorm, bij de kaders van de milieubeweging, bij de bezoekers van de Vrouwendag, als bij de partijcongressen van Agalev. Er is trouwens ook een grote mate van overlapping: 59 procent van de Voedselteam-leden geeft aan lid te zijn van een nieuwe sociale beweging, terwijl dit voor de totale bevolking niet meer is dan 20 procent. Alleen voor wat betreft het opleidingsniveau zijn de Voedselteams allicht nog veel sterker dan de overige nieuwe sociale bewegingen geneigd haast exclusief te rekruteren bij het hoogst opgeleide segment van de bevolking.

Het feit dat deze vorm van participatie zich in de praktijk enkel tot een heel hooggeschoold publiek blijkt te richten, hoeft op zich niet problematisch te zijn vanuit democratisch standpunt. Innovaties inzake participatiemechanismen starten immers traditioneel bij een meer geprivilegieerde bevolkingsgroep, om vervolgens, indien ze succesvol blijken, door te sijpelen naar bredere lagen van de bevolking.⁵² In dit geval zijn er echter wel twee bedenkingen te formuleren met betrekking tot de waarschijnlijkheid dat een dergelijk 'trickling down'-proces zich in de nabije toekomst zal voltrekken. Ten eerste is de vertekening in dit geval bijzonder extreem: de Voedselteams vertonen alle kenmerken van een homogene levensstijl-enclave.⁵³ Dit betekent dat er zeer weinig structurele aanknopingspunten zijn waarlangs deze vorm van politiek consumentisme zou kunnen doorsijpe-

51. S. HELLEMANS & M. HOOGHE, Veel volk, niet zo veel macht. Nieuwe sociale bewegingen en de transformatie van de Belgische politiek, pp. 9-28 in Hellemans & Hooghe (red., 1995), *o.c.*; S. WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*. Leuven: Sociologisch Onderzoeksinstituut KU Leuven, 1994.
52. P. VAN AELST & S. WALGRAVE, Who is that (wo)man in the street? From the normalisation of protest to the normalisation of the protester, in *European Journal of Political Research*, vol. 39, nr. 4, 2000, p. 461-486; P. NORRIS, *Digital Divide. Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002; D. McADAM, Tactical Innovation and the Pace of Insurgency, in *American Sociological Review*, vol. 48, 1983, p. 735-754.
53. R. BELLAH et.al., *Habits of the Heart. Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley: University of California Press, 1985, p. 335; M. BOVENS, De enclavedemocratie. Over de invloed van internet op de representatieve agenda. Paper gepresenteerd op het Politicogenetmaal, Noordwijkerhout, 23-24 mei 2002; B. PATTYN, Virtuele en politieke enclaves. Paper gepresenteerd op de Politeia-conferentie, Koninklijke Academie, Brussel, 3 mei 2002.

len naar, bijvoorbeeld, een publiek van lagergeschoolden. Een tweede element is dat de biologische voeding die centraal staat in het functioneren van de organisatie nog altijd duidelijk duurder is dan de courante voedingswaren. Zolang deze prijsmarge niet verdwijnt, zal het alternatief consumeren zich onvermijdelijk tot een eerder kapitaalkrachtig publiek richten, wat al evenzeer het 'trickling down' kan belemmeren.

VI. De motivatie van de leden

Nadat we het profiel van de leden hebben geschetst, komen we uiteindelijk tot de centrale vraag van het onderzoek: zien de leden zelf hun lidmaatschap als een vorm van politieke participatie? Als we de definitie van Verba, Schlozman en Brady volgen, volgt hieruit immers dat we slechts van een volwaardige vorm van politieke participatie kunnen spreken indien bij de deelnemers ook de *intentie* bestaat de besluitvorming te beïnvloeden.⁵⁴ We hebben hier uitdrukkelijk geopteerd voor een eerder conservatieve invulling van het begrip 'politieke participatie' omdat de vraag of het lidmaatschap van Voedselteams kan beschouwd worden als een 'nieuwe' vorm van politiek (in de betekenis die Ulrich Beck en anderen hieraan hechten) puur tautologisch is. De uitdaging is juist aan te tonen of deze vorm van participatie ook beantwoordt aan een eerder traditioneel-institutionele definitie van politieke participatie. De vraag naar de motivatie voor het lidmaatschap werd gesteld met behulp van tien Likert-items, waarop de respondenten telkens, via een vijfpuntenschaal, konden aangeven hoe belangrijk dit motief voor hen persoonlijk was (tabel 2).

De antwoorden op deze vraag leiden niet tot de bevestiging dat het hier primordiaal om een vorm van politieke participatie zou gaan. De stelling die het meest op de instemming van de leden kan rekenen verwijst naar een puur individueel motief, namelijk het verkrijgen van gezonde voeding voor zichzelf en het gezin (gemiddelde waardering: 4,64). Het enige motief waarin het woord "politiek" voorkomt is ook het minst populaire: de leden van de Voedselteams zien hun lidmaatschap niet in eerste instantie als een methode om hun politieke visie uit te drukken. We wilden echter verder gaan dan louter het weergeven van de gemiddelde score op deze vraag, door na te gaan of er ook een latente structuur aanwe-

54. Als we deze intentie niet als voorwaarde zouden opnemen ontstaat een veel te brede definitie. Ook het feit dat heel wat automobilisten zich niet aan de maximumsnelheid houden zou dan binnen de definitie vallen: het is immers een gedragsvorm die informatie overbrengt naar het politiek systeem, waardoor politici gedwongen worden een bepaald beleid te ontwikkelen in verband met verkeersveiligheid. Bij deze automobilisten ontbreekt echter de bewuste *intentie* om het beleid inzake verkeersveiligheid te beïnvloeden. Wel dienen we te herhalen dat de eerste twee criteria die in het werk van Verba, Schlozman en Brady worden opgesomd, via dit soort onderzoek niet kunnen bestudeerd worden, cfr. supra.

Tabel 2. Motieven tot deelname aan de Voedselteams.

	Gem. (5 = zeer belang- rijk, 1 = zeer onbelangrijk)	Standaard- afwijking	Factor 1	Factor 2	Factor 3
Ik wil gezond eten voor mezelf en/of mijn gezin.	4.64	0.53	.067	.804	-.099
Ik wil de biologische landbouw ondersteunen.	4.40	0.61	.629	.310	.069
Ik wil meewerken aan een beter milieu.	4.38	0.61	.457	.385	-.528
Ik wil weten waar mijn eten vandaan komt.	4.30	0.70	.202	.707	.303
Ik wil de regionale landbouw ondersteunen.	4.20	0.79	.602	.189	.048
Via Voedselteams streef ik naar maatschappelijke verandering.	3.87	0.76	.637	.176	-.097
Ik wil niet enkel zeggen maar ook doen.	3.66	0.88	.735	.030	.139
Ik vind het leuk om een verrassingspakket te ontvangen.	2.92	1.14	.094	.259	.799
Via Voedselteams ontwikkel ik nieuwe sociale contacten.	2.70	0.97	.431	-.356	.455
Ik wil mijn politieke visie uitdrukken.	2.57	1.19	.686	-.147	.029
Eigenwaarde v.d. factoren			2.6	1.7	1.3
Verklaarde variantie v.d. factoren			26.2%	16.7%	12.6%
Interne consistentie van de factoren			$\alpha=0.70$	$\alpha=0.55$	n.a.

Gemiddelde score op tien Likert-items omtrent motivatie van lidmaatschap. Factorladingen op basis van principale componenten analyse (PCA) met Varimax rotatie.

zig is in dit antwoordpatroon. Een factoranalyse is hiertoe de meest geëigende methode, en meer specifiek kiezen we binnen deze cluster methodes voor een principale componentenanalyse waarop een varimax rotatie wordt uitgevoerd om zo tot een betere interpreteerbaar resultaat te komen.⁵⁵ Uit deze analyse volgt dat er drie antwoordclusters optreden, zij het dat moet opgemerkt worden dat deze factoren elkaar zeker niet uitsluiten, maar in tegendeel juist met elkaar verwant blijken, hetgeen blijkt uit de relatief hoge kruisladingen van de verschillende items. Een eerste factor verwijst naar een maatschappelijke doelstelling, waarbij de uitspraak "ik wil niet enkel zeggen, maar ook doen" als meest kenmerkend item uit de analyse te voorschijn komt. Ook het uitdrukken van een politieke visie en het steunen van de biologische en lokale landbouw laden sterk op deze factor. Het feit dat de items die laden op deze factor toch nog een relatief hoge waardering krijgen van de respondenten, duidt er in elk geval op dat het lidmaatschap van de Voedselteams ook geïnspireerd wordt door een duidelijke maatschappelijke bekommernis. Een tweede, duidelijk gerelateerde, factor verwijst naar individuele motieven, zoals de wens gezond te eten en te weten waar de voeding vandaan komt. De derde factor, ten slotte, is een buitenbeentje: slechts een kleine groep laat zich leiden door eerder oppervlakkige motieven, zoals de verrassing

55. J. TACQ, *Multivariate Analysis Techniques in the Social Science Research*. London: Sage, 1997, pp. 266-321.

van het groentepakket of de wens nieuwe sociale contacten te ontwikkelen.⁵⁶ Deze items scoren bovendien eerder laag, wat erop wijst dat de beslissing om lid te worden van een Voedselteams zeker niet vrijblijvend is, of omwille van oppervlakkige motieven wordt genomen, wat trouwens ook moeilijk verenigbaar zou zijn met het relatief intensieve engagement dat van de leden wordt gevergd. We kunnen hieruit besluiten dat de leden van de Voedselteams gedreven worden door twee motiverende factoren: een individuele factor, waarbij de eigen gezondheid centraal staat, en een sociale factor, waarbij de steun aan de biologische landbouw prioriteit krijgt. Beide factoren zijn van elkaar te onderscheiden, maar zijn wel aan elkaar gerelateerd.⁵⁷

VII. Het functioneren van Voedselteams

Als we vervolgens kijken naar het belang dat de leden hechten aan de diverse aspecten van het functioneren van Voedselteams, krijgen we een vergelijkbaar beeld: individuele factoren (kwaliteit van het voedsel) staan voorop, maar er is ook ruime aandacht voor maatschappelijke doelstellingen (solidariteit met landbouwers). Het uitgesproken politieke aspect krijgt opnieuw veel minder aandacht (tabel 4). Het "politiek signaal dat men uitzendt" wordt hier enkel van de laatste plaats gered doordat we ook de "bijkomende activiteiten" hadden vermeld in de vragenlijst, terwijl achteraf bleek dat de meeste teams nauwelijks dit soort activiteiten inrichten.

Een factoranalyse toont ook hier weer een dubbele structuur. De eerste factor verwijst naar een sociaal engagement, met als meest kenmerkende item het feit dat men informatie ontvangt over producten en producenten. De individuele motieven, zoals prijs en variëteit verwijzen naar een tweede factor.

Het feit dat we telkens een dergelijke twee-factorstructuur terugvinden in de antwoorden, waarbij ook de antwoorden die laden op de sociale factor behoorlijk hoge waarderingcijfers halen, is theoretisch bijzonder relevant. De motivatie tot lidmaatschap mag dan wel niet in eerste instantie politiek zijn, het gaat hier duidelijk al evenmin om een puur individuele bekommernis over het eigen voedingspatroon, zoals in de literatuur soms wordt gesuggereerd.⁵⁸ Dit blijkt ook als

56. De verrassing ontstaat door het feit dat de producent bepaalt welke producten er geleverd worden, de consument weet dus meestal niet op voorhand welke groenten er deze week op het menu zullen staan. Voedselteams wil op deze manier vermijden dat de lokale biologische landbouw zou onderworpen worden aan de gebruikelijke marktmechanismen.
57. De kruisladingen op de twee belangrijkste factoren zijn relatief hoog voor sommige items. Dit duidt er op dat deze items verwijzen naar beide latente variabelen. Het feit dat alleen de eerste factor een hoge interne consistentie vertoont, beantwoordt perfect aan hetgeen we van een dergelijke analyse verwachten.
58. Cfr. b.v.b. PUTNAM (2000), *o.c.*, p. 152: "(...) the linkage of small groups to public life is sometimes tenuous and hard to detect".

we de leden rechtstreeks confronteren met de vraag of het lidmaatschap van Voedselteams voor hen een vraag is om politiek te bedrijven. De meningen over deze kwestie zijn duidelijk verdeeld, en het is opvallend hoe groot de groep respondenten is die over deze vraag een middenpositie inneemt. Het beeld dat uit deze verdeling naar voren komt is dat de leden van de Voedselteams zelf niet zo goed blijken te weten of ze dit al dan niet als een vorm van politieke participatie wensen te zien. Het feit dat zoveel respondenten een middenpositie innemen zou er eventueel kunnen op wijzen dat ze eigenlijk ook niet wakker liggen van deze vraag (tabel 4).

Tabel 3. Belangrijke elementen bij Voedselteams.

	Gem. (5 = zeer belangrijk, 1 = zeer onbelangrijk)	Standaard- afwijking	Factor 1	Factor 2
De kwaliteit van het voedsel	4.70	0.49	.239	.427
De solidariteit met landbouwers	3.96	0.74	.692	-.341
De variëteit van het aanbod	3.94	0.65	.325	.769
Het kennen van producenten	3.75	0.93	.665	-.305
De prijs van de producten	3.54	0.81	.401	.492
De achtergrondinformatie	3.45	0.89	.744	-.029
Het politiek signaal dat men uitzendt	3.36	1.07	.633	-.178
De bijkomende activiteiten	2.44	1.01	.680	.035
Eigenwaarde v.d. factoren			2.7	1.3
Verklaarde variantie v.d. factoren			33.3%	15.7%
Interne consistentie v.d. factoren			$\alpha=0.74$	$\alpha=0.42$

Gemiddelde score op acht Likert-items naar belangrijke aspecten van Voedselteams. Factorladingen op basis van principale componenten analyse (PCA) met Varimax rotatie.

Tabel 4. Voedselteams als politiek middel.

	Eens	Noch eens, noch oneens	Oneens	Geen antwoord
Lid zijn van een voedselteam is voor mij een manier om invloed uit te proberen oefenen op politici.	30.7	42.9	26.4	-
Lid zijn van een Voedselteam is mij in zekere zin aan politiek doen.	42.9	31.3	25.8	-
Ik vind dat de vzw Voedselteams meer politieke actie moet voeren.	30.7	39.3	27.6	2.5

Eenheden zijn percentage van de respondenten dat het al dan niet eens met deze stelling. n=163.

Een opvallende vaststelling in tabel 4 is echter ook dat er toch een zeker verschil optreedt tussen de stellingen. Terwijl 31 procent van de respondenten de Voedselteams ziet als een middel om invloed uit te oefenen op de politieke besluitvorming, is 43 procent het eens met de stelling dat lidmaatschap van Voedselteams

“in zekere zin” neerkomt op het aan politiek doen. Hoewel we dit verschil ook niet mogen over-interpreteren, wijst het er toch op dat een onderscheid wordt gemaakt tussen de twee vraagstellingen: blijkbaar vindt men het mogelijk politiek te bedrijven, buiten het politiek systeem en de beroeps politici om. De stelling van Luc Huyse dat we te maken zouden hebben met een uitzwerming van de politiek, lijkt hier enigszins onderschreven te worden.⁵⁹ Het is belangrijk hierbij op te merken dat deze optie om politiek te bedrijven buiten het politiek systeem om, niet voortspuit uit een aliënantie ten opzichte van dit politiek systeem: de leden van de Voedselteams kenmerken zich juist door een sterke mate van politiek vertrouwen. Zeker voor wat betreft de regering en het parlement ligt hun vertrouwensniveau minstens even hoog als dat van de bevolking in het algemeen, en zelfs van de hogergeschoolden onder de bevolking.⁶⁰ Ook hun gevoel van politieke machteloosheid is zeker niet lager dan dat van de hogergeschoolden in het algemeen (tabel 5). Het afstand nemen van de institutionele politiek is dus zeker geen gevolg van wantrouwen of machteloosheid.

Als we de criteria aanhouden die we uit de definitie van Verba, Schlozman en Brady hebben gedistilleerd, moeten we op basis van deze antwoorden tot de conclusie komen dat het lidmaatschap van Voedselteams slechts in beperkte mate als een volwaardige vorm van politieke besluitvorming kan worden bestempeld: een van de belangrijkste criteria, namelijk de intentie om het beleidsproces te beïnvloeden wordt immers niet volledig vervuld. De deelnemers streven wel duidelijk naar maatschappelijke veranderingen, maar ze rekenen daarbij niet in de eerste plaats op het politiek systeem. Voor de omgekeerde stelling vinden we echter ook geen bevestiging: het is niet zo dat alternatief consumeren louter en alleen voortspuit uit individuele motieven, namelijk de wens om zelf gezond te eten. Indien dit het geval zou zijn, en indien alternatief consumeren dus louter een individuele betekenis zou hebben, zouden we slechts één factor terugvinden in de antwoorden, en dan zouden de motieven die nu blijken te laden op de sociale factor systematisch een lagere waardering moeten krijgen. Dat is niet het geval: telkens zijn de twee factoren aanwezig: de leden hebben een individuele motivatie, maar ook een maatschappelijke. De items die laden op die maatschappelijke factor

59. Een moeilijk punt bij dit soort onderzoek is natuurlijk de mogelijkheid van beïnvloeding van de antwoorden. Rekening houdend met de verkoopcijfers van de boeken van Luc Huyse en de maatschappelijke weerklank van zijn publicaties, en gelet op het extreem hoge opleidingsniveau van de leden, is er natuurlijk een kans dat de leden vertrouwd zijn met dergelijke analyses en zich daardoor ook laten leiden in hun antwoordpatroon. Als dit effect inderdaad optreedt, impliceert dit dat sociale wetenschappers niet alleen een maatschappelijk transformatieproces beschrijven, maar het (hoe beperkt misschien ook) in zekere zin ook mee helpen sturen, of toch in elk geval het discours hieromtrent mee bepalen, waardoor het onmogelijk wordt de correctheid van hun stellingen nog adequaat te toetsen.
60. We dienen er hier uiteraard rekening mee te houden dat tussen 1998 en 2001 de samenstelling van de regering is gewijzigd, maar zelfs indien we enkel rekening houden met de andere overheidsinstellingen (gerecht, politiediensten) en de partijen in het algemeen, blijft het algemene beeld overeind dat de leden van de Voedselteams niet alleen veel vertrouwen hebben in de instellingen, maar zich ook politiek competent voelen.

krijgen bovendien een relatief hoge waardering. Het is voor de leden belangrijk informatie te krijgen over handel en voeding, en hun solidariteit te betuigen met plaatselijke ecologische producenten. Alleen zijn de leden van Voedselteams blijkbaar niet geneigd dit ondubbelzinnig als een vorm van "politiek" te beschrijven.

Tabel 5. Politiek vertrouwen en machteloosheid.

	Voedsel- teams	Algemene bevol- king (VUB '98)	Hoger opgeleiden
Vertrouwen in scholen	3.62	3.61	3.67
Vertrouwen in regering	3.09	2.40	2.71
Vertrouwen in politiediensten	3.08	–	–
Vertrouwen in politie	–	3.02	3.11
Vertrouwen in rijkswacht	–	3.14	3.18
Vertrouwen in parlement	3.01	2.47	2.77
Vertrouwen in gerecht	2.83	2.47	2.66
Vertrouwen in partijen	2.60	2.10	2.32
Vertrouwen in de Koning	2.31	3.23	3.19
De politieke partijen zijn enkel geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.	3.03	3.82	3.60
Van zodra ze verkozen zijn, voelen de meeste politici zich te goed voor mensen zoals ik.	2.58	3.60	3.17
<i>N</i>	163	1.340	332

Vertrouwen in politieke instellingen en politieke machteloosheid. Gemiddelde score op schalen 1-5; bij de vertrouwensitems van 1 = zeer weinig vertrouwen tot 5 = heel veel vertrouwen; bij de laatste twee items over machteloosheid van 1 = helemaal oneens tot 5 = helemaal eens.

VIII. De politiek voorbij?

Deze vaststelling betekent dat we in zekere zin terugkeren naar "af". We startten dit onderzoek immers bij de vraag of deze nieuwe vormen van activisme beschouwd konden worden als een vorm van *politieke* participatie, en we hanteerden daarbij bewust een restrictieve definitie van het begrip 'politiek'. Als we de klassieke visie op politieke participatie blijven volgen, is dat duidelijk niet het geval. Wat dat betreft liggen onze onderzoeksresultaten dus in de lijn van de stelling van Nina Eliasoph: participatie in dergelijke netwerken kan ook een vorm zijn van "*avoiding politics*" – waarbij we uiteraard politiek nog steeds in de traditionele, institutionele betekenis gebruiken.

Deze vaststelling laat ons echter nu reeds toe enige vraagtekens te plaatsen bij de vervangingsthese: de nieuwe vormen van participatie blijken veel minder betrokken te zijn op het politiek systeem dan de traditionele vormen. Ook indien het ledenverlies van de traditionele organisaties volledig zou worden opgevangen

door een groei in het aantal leden van informele netwerken, zoals de Voedselteams, dan nog kunnen we er niet automatisch van uitgaan dat deze evolutie geen negatieve effecten zou hebben op het democratisch karakter van ons politiek systeem. Een vorm van participatie die expliciet gericht is op het beïnvloeden van het politiek systeem, wordt dan immers verlaten voor een vorm van participatie waarbij dat niet noodzakelijk de bedoeling is. Het eind-effect van deze hele evolutie zou dan kunnen zijn dat de bevolking in haar geheel over minder, of in elk geval minder effectieve kanalen beschikt om haar eisen en verlangens over te brengen naar het politiek systeem. Een cruciale vraag die door de aanhangers van de vervangingstheorie voorlopig niet beantwoord wordt, en die ook buiten het bestek van deze studie valt, is dan ook hoe deze informele netwerken voldoende machtpotentieel kunnen ontwikkelen om de opvattingen van hun leden en hun achterban te laten doorwegen in het politiek besluitvormingsproces.

Anderzijds is het echter niet zo dat men deze nieuwe netwerkvormen kan afdoen als een zich terugplooiën op de privé-sfeer, waarbij men afstand neemt van de 'publieke zaak'. De deelnemers laten zich wel degelijke mede leiden door een streven naar maatschappelijke verandering. Alleen rekenen ze daarbij blijkbaar niet in eerste instantie op het politiek systeem maar willen ze vooral via hun eigen exemplarisch functioneren streven naar structurele veranderingen door gebruik te maken van marktmechanismen. Ze beantwoorden daardoor perfect aan de notie subpolitiek, die door Beck wordt gezien als een logisch gevolg van de verplaatsing van de politieke macht. Als het (Belgisch) politiek systeem niet langer impact heeft op bijvoorbeeld het totstandkomen van handelsstromen, lijkt het voor de hand liggend zich ook niet meer in eerste instantie te richten op dat politiek niveau indien men bijvoorbeeld wil streven naar meer rechtvaardige wereldhandelsrelaties. Er wordt op deze manier een verbinding gemaakt tussen dagdagelijkse consumentenbeslissingen en globale ontwikkelings- en milieuproblemen; een verbinding waarbij de nationale politieke systemen nauwelijks nog een rol lijken te spelen.

Het antwoord op onze aanvangsvraag moet dus onvermijdelijk dubbel zijn: indien men vasthoudt aan een institutionele visie op politiek (en dus een streng criterium inzake "politieke participatie"), dan kan men dit activisme niet beschouwen als een vorm van volwaardige politieke participatie. Indien men echter, in navolging van auteurs als Beck, Huyse en Giddens, pleit voor een ruimere conceptualisering van het politieke domein, blijkt dit inderdaad een nieuwe participatievorm die mede gericht is op het realiseren van maatschappelijke verandering.

Deze vaststelling roept echter weer een andere vraag in het leven, namelijk of deze vorm van 'niet-politieke' (in de traditioneel-institutionele betekenis van het woord) participatie wel effectief in staat zal zijn om dit soort verandering af te dwingen. Als we uitgaan van een normaal consumptiepatroon, kunnen we stellen dat de Voedselteams nu instaan voor ca. 0,1 procent van de totale voedselconsumptie in Vlaanderen. In zijn globaliteit is de biologische landbouw goed voor enkele procenten van de totale productie. Dit betekent dat de beweging voor al-

ternatief consumeren tot nader order veel te klein is om via het marktmechanisme structurele veranderingen af te dwingen. Het politiek consumentisme heeft in het recente verleden enkele spectaculaire toegevingen kunnen afdwingen van bijvoorbeeld grote bedrijven of internationale organisaties. Toch blijft het voorlopig zeer de vraag in hoeverre een meer democratische economische of maatschappelijke ordening tot stand kan komen buiten het politiek systeem *sensu stricto* om.

SUMMARY

Political Consumerism as a Form of Political Participation? An Investigation of the Motives for Participation in Alternative Food Circles in Flanders

Despite the fact that various authors have expressed concern about a general decline of civic engagement in Western societies, other indicators portray a transition from traditional and formal participation formats to more informal participation forms. This replacement thesis, however, entails the question whether these new forms can still be regarded as a form of political participation. The Alternative Food Circles in Belgium can be considered as a typical grass-roots example of 'political consumerism', which is portrayed as a contemporary alternative for institutionalised politics. In a member survey, 163 members of the Circles were questioned about their motives to participate. They clearly paid little attention to influencing the political system, but notions of solidarity and social change were clearly present. This form of political consumerism therefore cannot be considered a full form of political participation (using an institutionalist definition of 'politics'), but it clearly is a form of 'life style politics' (Giddens).

Het effect van verkiezingsuitgaven. Een verkennend onderzoek op basis van de aangiften bij de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000

Bart MADDENS

Hoofddocent aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

I. Inleiding

Sinds 1989 is er in België een vrij stringente wetgeving van kracht inzake de beperking van de verkiezingsuitgaven. De wet beperkt het bedrag dat de partijen en de individuele partijen mogen uitgeven voor de campagne en verplicht hen ertoe na de verkiezingen aangifte te doen van zowel de verrichte uitgaven als de herkomst van de middelen waarmee die werden gefinancierd.¹ Als gevolg daarvan beschikken we in principe over zeer gedetailleerde gegevens betreffende de omvang en de financiering van de verkiezingscampagnes in België.

Dat die gegevens nog nauwelijks het voorwerp hebben gevormd van wetenschappelijk onderzoek is des te vreemder omdat dit wel het geval is in andere landen waar een soortgelijke regeling van kracht is en kandidaten eveneens aangifte moeten doen van hun verkiezingsuitgaven. Vooral in de Verenigde Staten is er, op basis van dit soort data, vrij veel onderzoek gedaan naar de impact van *campaign spending* op het verkiezingsresultaat. Daaruit komt meestal naar voor dat vooral de uitdagende kandidaten hun electorale kansen aanzienlijk zien toenemen naarmate ze meer uitgeven. Voor de zetelende kandidaten of *incumbents* maakt dit veel minder verschil uit. Dat komt omdat deze kandidaten zo wie zo een relatief grote naambekendheid hebben, die ze nauwelijks nog kunnen opkrikken door meer te besteden. Uitdaggers daarentegen kunnen zich enkel op het voorplan werken door een intense en bijgevolg dure campagne te voeren.²

1. Een kort overzicht van deze wetgeving voor wat betreft de lokale verkiezingen is opgenomen als bijlage.
2. Zie o.m. JACOBSON, G.C., *The Effects of Campaign Spending in Congressional Elections*, in *American Political Science Review*, vol. 72, 1978, pp. 469-491; ABRAMOWITZ, A.I., *Incumbency, Campaign Spending, and the Decline of Competition in U.S. House Elections*, in *Journal of Politics*, vol. 53, 1991, pp. 34-56. Onderzoek in Frankrijk leidt tot soortgelijke resultaten (PALDA, F. en PALDA, K., *The Impact of Campaign Expenditures on Political Competition in the French Legislative Elections of 1993*, in *Public Choice*, vol. 94, 1998, pp. 157-174).

Het lijkt evident dat campagnefinanciering een andere rol zal spelen in landen met een proportioneel kiesstelsel, maar onderzoeken daarover zijn veel schaarser. Een van de weinige beschikbare analyses betreft de parlementsverkiezingen in Brazilië, die worden gehouden via een proportioneel open lijst-systeem met grote kieskringen. Hier blijkt het geen verschil uit te maken of een kandidaat een mandaat had tijdens de voorbije legislatuur: zowel bij de zetelende kandidaten als bij de uitdagers stijgt het aantal stemmen aanzienlijk naarmate er meer wordt uitgegeven tijdens de campagne. De reden hiervoor zou kunnen zijn dat, in een proportioneel systeem, het veel moeilijker is voor individuele parlementsleden om via hun mandaat een electoraal kapitaal op te bouwen.³

Hoe zou het komen dat de aangiften van de verkiezingsuitgaven in België tot nu toe geen voorwerp hebben gevormd van soortgelijk wetenschappelijk onderzoek? Een eerste reden is wellicht dat er een wijdverspreide scepsis bestaat over de validiteit van de aangiften. In welke mate de aangiften kloppen met de werkelijkheid wordt niet systematisch gecontroleerd, met als gevolg dat er allicht heel wat kandidaten zijn die een aantal uitgaven 'vergeten' te vermelden. Illustratief in dit verband is de volgende passage uit het verslag van de bespreking in de Controlecommissie betreffende de uitgaven voor de verkiezingen van 1999. Op een bepaald moment blijkt in de commissie dat een aantal kandidaten het wettelijk opgelegd plafond heeft overschreden. Daarop stelt Senator Ludwig Caluwé ervan overtuigd te zijn dat de betrokken aangiften waarschijnlijk de meest waarheidsgetrouwe zijn. Kamervoorzitter Herman De Croo spreekt hem niet tegen maar reageert laconiek: "Als de opmerking van Senator Caluwé correct is dat hun aangiften de meest waarheidsgetrouwe zijn omdat ze toegeven het maximumbedrag te hebben overschreden, dan is dit verontrustend voor alle overige kandidaten".⁴

Ook in de hoger vermelde landen is er reden om te twijfelen aan het werkelijkheidsgehalte van de aangiften, en de onderzoekers zijn zich daar ook van bewust. Alleen gaan ze ervan uit dat er een substantiële grond van waarheid zit in de aangiften, in die zin dat de kandidaten die grotere bedragen aangeven ook wel effectief een meer omvangrijke campagne zullen hebben gevoerd. Het feit dat uit de analyse van de samenhang tussen de aangiften en een aantal achtergrondvariabelen doorgaans een vrij voorspelbaar patroon naar voor komt wordt gezien als een aanduiding dat de aangiften kunnen worden beschouwd als een geldige indicator voor de werkelijke uitgaven. Of zoals Cox en Thies het stellen met betrekking tot de aangiften van verkiezingsuitgaven in Japan: "Simply put, if these data have been fabricated, they have been fabricated so as to preserve a number of ex-

3. SAMUELS, D., Incumbents and Challengers on a Level Playing Field: Assessing the Impact of Campaign Finance in Brazil, in *Journal of Politics*, vol. 63, 2001, pp. 569-584.

4. De verkiezingsuitgaven van de politieke partijen en de individuele kandidaten voor de verkiezingen van de federale Kamers, het Europees Parlement en de Gewest- en Gemeenschapsraden van 13 juni 1999. *Gedr.St. Kamer 50 0459/001, Senaat 2-350/1*, pp. 56-57.

pected correlations and even to fit the theories of political scientists – which does not seem too likely”.⁵

Er is een tweede en wellicht meer doorslaggevende reden waarom het terrein van het aangifteonderzoek alsnog braak ligt in België. Jammer genoeg zijn de data betreffende de aangiften, in tegenstelling tot de hoger genoemde landen, slechts in zeer beperkte mate beschikbaar. In het eindverslag van de parlementaire Controlecommissie worden enkel de uitgaven van de partijen en van de verkozen kandidaten vermeld. Voor wat de lokale verkiezingen betreft beperkt het verslag zich zelfs tot de partij-uitgaven. Wel is het zo dat de aangiften van alle kandidaten kunnen worden ingekeken op de griffie van de betrokken rechtbank van eerste aanleg, maar enkel door de kiezers van de betrokken kieskring en gedurende een beperkte periode van 15 dagen. Het verzamelen van de gegevens langs deze weg botst dus onvermijdelijk op een aantal praktische problemen.

Dankzij de gewaardeerde medewerking van een aantal licentiestudenten politieke wetenschappen zijn we er na de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000 toch in geslaagd om een vrij omvangrijk databestand van aangiften samen te stellen. Dit laat ons toe om in deze bijdrage een eerste bescheiden aanzet te geven tot het onderzoek naar de verkiezingsuitgaven op basis van de officiële aangiften.

In eerste instantie is dit databestand interessant vanuit louter descriptief oogpunt, omdat het interessante informatie kan verschaffen die niet terug te vinden is in het officiële verslag van de Controlecommissie. Zo kan worden nagegaan of de gedeclareerde uitgaven doorgaans het wettelijke plafond benaderen, dan wel er ver onder blijven. Dat laatste zou erop kunnen wijzen dat de toegestane bedragen zo hoog zijn dat ze niet echt een rem zetten op de uitgaven. Uit de aangiften kan ook worden afgeleid in welke mate de kandidaten gebruik maken van een aantal wettelijke achterpoortjes om dit maximum te omzeilen. Ten tweede laat het databestand ook toe om te onderzoeken welke factoren bepalen hoeveel een kandidaat uitgeeft voor de campagne. We kunnen daarbij nagaan wat het verband is tussen de uitgaven van de kandidaten en een aantal predictorvariabelen zoals de politieke positie van de betrokkene, de partijaanhorigheid en de plaats op de lijst. Als hier een zinvol en voorspelbaar patroon uit te voorschijn komt kan dit, zoals gezegd, worden geïnterpreteerd als een indirecte aanwijzing dat de aangiften een geldige indicator zijn van de omvang van de campagne. Tenslotte kunnen we ook in kaart brengen of er een verband bestaat tussen de gerapporteerde verkiezingsuitgaven en het verkiezingsresultaat. Dan gaat het om de cruciale vraag of de kandidaten meer voorkeurstemmen halen naarmate ze meer uitgeven tijdens de campagne.

5. COX, G.W. en THIES, M.F., How Much does Money Matter? 'Buying' Votes in Japan, 1967-1990, in *Comparative Political Studies*, vol. 33, 2000, pp. 37-57. Citaat p. 45.

II. Dataverzameling

Na de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000 werden 27 studenten van de eerste licentie politieke wetenschappen van de K.U.Leuven op pad gestuurd om, gebruik makend van hun wettelijk inzagerecht, de aangiften van de verkiezingsuitgaven in hun eigen gemeente en/of de naburige gemeenten te registreren.⁶ De onderzoekers dienden enerzijds de lijstaangiften⁷ van de relevante partijen⁸ op te nemen en anderzijds die van een honderdtal kandidaten van diezelfde partijen. In de grotere gemeenten, met meer dan honderd kandidaten, dienden de onderzoekers de registraties op een systematische manier te spreiden over de kandidaten van de lijst.

Het viel de onderzoekers op dat de rechtbanken van eerste aanleg in veel gevallen erg slordig omspringen met de aangiften.⁹ Die worden meestal gewoon op een hoop gegooid, in het beste geval per gemeente. Er wordt geen lijst bijgehouden van de ingediende aangiften en ook niet gecontroleerd of de aangiften al dan niet zijn ingediend.¹⁰ Bijna in elke onderzochte gemeente bleken er aangiften te ontbreken, ook bij de grotere partijen. De aangiften zelf zijn vaak erg slordig ingevuld met veel doorhalingen.

De kiezer die de aangiften wil inkijken moet dit vaak in vrij oncomfortabele omstandigheden doen, ergens in een verloren hoek van het gerechtsgebouw of in de

6. Dit onderzoek vond plaats in het kader van het seminarie Politologie.
7. Deze lijstaangiften worden hier om praktische redenen buiten beschouwing gelaten. Voor een meer uitvoerige analyse, waarbij de ook de lijstaangiften worden onderzocht, zowel afzonderlijk als in combinatie met de individuele aangiften, zie: B.MADDENS, *Een verkennend onderzoek naar de aangiften van de verkiezingsuitgaven bij de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000 in het Vlaams Gewest*. Paper ter presentatie in de workshop 'Politieke campagnes en verkiezingsonderzoek' van het Politicologenetmaal van 22 en 23 mei 2003 in Dordrecht.
8. Als relevant werden beschouwd de lijsten die een zetel haalden in de vorige of de huidige gemeenteraad of die opkwamen onder een nationaal lijstnummer.
9. Deze informatie is gebaseerd op een verslag betreffende het veldwerk dat elk van de onderzoekers diende op te stellen.
10. De parlementaire Controlecommissie is zich van die problemen bewust. In het kader van de evaluatie van de wetgeving werden een aantal voorstellen geformuleerd om de aangifteprocedure beter te organiseren (Evaluatie van de wetgeving inzake de verkiezingsuitgaven, alsmede de financiering en de boekhouding van de politieke partijen. *Gedr.St. Kamer 50 1428/001, Senaat 2-919/1*, pp. 47-48. Zie ook: *Onderzoek van de verkiezingsuitgaven van de politieke partijen voor de provincie-, de gemeente- en de districtsraadsverkiezingen en voor de rechtstreekse verkiezingen van de raden voor maatschappelijk welzijn van 8 oktober 2000. Gedr.St. Kamer 50 1449/001, Senaat 2-902/1*, p. 13). Voor wat de federale verkiezingen betreft werden een aantal van die voorstellen reeds uitgevoerd (Wet van 2 april 2003 tot wijziging van de wet van 4 juli 1989 betreffende de beperking en de controle van de verkiezingsuitgaven voor de verkiezingen van de federale Kamers, de financiering en de open boekhouding van de politieke partijen, en van het Kieswetboek, BS 16/4/2003). Zo dienen de rechtbanken voortaan een ontvangstbewijs af te leveren bij de indiening van de aangiften en zullen bij Koninklijk Besluit nadere regels worden vastgesteld inzake de indiening van de aangiften en de wijze van hun inventarisatie en beveiligde bewaring.

gang. Het nakijken van de aangiften gebeurt ook zelden onder toezicht, zodat de aangiften gemakkelijk zouden kunnen worden ontvreemd. Veel rechtbanken zijn er duidelijk niet op voorbereid dat kiezers gebruik maken van hun recht op inzage. Op een aantal griffies bleek het personeel zelfs niet op de hoogte van het inzage-recht voor kiezers. In zowat alle gevallen werden de onderzoekers als zonderlingen beschouwd en soms zelfs onvriendelijk bejegend. Het mag dan ook duidelijk zijn dat zeer weinig kiezers hun inzage-recht effectief uitoefenen.

Er werd voor gekozen om de essentiële gegevens van zoveel mogelijk aangiften te noteren, eerder dan een beperkter aantal aangiften integraal te kopiëren.¹¹ Een detailanalyse van de uitgaven leek niet zinvol omdat de op het aangifteformulier gehanteerde indeling weinig relevant is en bovendien vatbaar voor uiteenlopende interpretatie. Uit een eerste verkenning bleek trouwens dat de aangiften op een zeer verschillende wijze worden ingevuld. Sommige kandidaten geven een zeer gedetailleerd overzicht van de uitgaven – soms zelfs inclusief kopieën van de facturen – maar de meeste beperken zich tot een vermelding van het bedrag en een zeer summiere omschrijving van de uitgaven. Als gevolg daarvan ligt het niet zo voor de hand om die detailopgaven aan een systematisch onderzoek te onderwerpen.

Het veldwerk leverde een databestand op met 2762 individuele aangiften betreffende 30 gemeenten. De gegevens betreffen zowel een hele reeks kleinere gemeenten als de centrumsteden Brugge, Kortrijk, Sint-Niklaas, Mechelen, Leuven, Hasselt en Genk (zie lijst van gemeenten in bijlage 2). Het aantal onderzochte gemeenten kan evenwel niet echt als representatief worden beschouwd, enerzijds omdat de grotere steden Antwerpen en Gent buiten het onderzoek zijn gebleven en anderzijds omdat de Oost-Vlaamse gemeenten duidelijk ondervertegenwoordigd zijn. De resultaten van het onderzoek moeten dan ook eerder als indicatief worden beschouwd, al mag ervan uit worden gegaan dat de gevonden verbanden tussen de variabelen minder gevoelig zijn voor steekproefvertekeningen dan de univariate resultaten. Het aantal geregistreerde individuele aangiften per gemeente schommelt, zoals gezegd, rond 100. Dit impliceert dat in de kleine gemeenten doorgaans alle aangiften van de relevante partijen werden geregistreerd, en in de grotere gemeenten slechts een selectie. Om te vermijden dat de kleinere gemeenten op die manier zwaarder gaan doorwegen in de analyse werden de data betreffende de individuele aangiften herwogen op basis van het relatieve aantal registraties per lijst.¹²

11. Meerbepaald werd telkens het totaalbedrag in de rubrieken 1 tot 4 en het bedrag in respectievelijk de rubriek 5 en 6 geregistreerd (zie bijlage 1 voor een verduidelijking betreffende de rubrieken).
12. De weefactor was de inverse van de ratio tussen het aantal geregistreerde aangiften en het totale aantal kandidaten op de lijst. Concreet betekent dit dat een aangifte bijvoorbeeld een weefactor 2 krijgt indien slechts de helft van de aangiften van de lijst werd geregistreerd. De implicatie van die herweging is dat de waarden voor de ontbrekende aangiften van een lijst worden gelijkgesteld met het gemiddelde van de wel geregistreerde aangiften. In 47,4% van de aangiften is de weefactor 1 aangezien de volledige lijst werd geregistreerd. In slechts 26,6% van de gevallen is de weefactor hoger dan 2.

III. Resultaten

A. De gemiddelde uitgaven van de kandidaten

Gemiddeld werden door de afzonderlijke kandidaten – rekening houdend met de zes rubrieken – voor 621 euro aan uitgaven gedeclareerd.¹³ Als we dit totale bedrag relateren aan het aantal ingeschreven kiezers¹⁴ dan blijkt dat een kandidaat gemiddeld 2,41 eurocent per kiezer besteedt. 28,5% van de kandidaten geeft geen enkele uitgave aan. Daarnaast is er een grote groep van kandidaten (24,4%) die een bedrag vermelden tussen 0 en 250 euro. Nog 13,9% vermeldt een bedrag tussen 250 en 500 euro, maar in de hogere schijven van 250 wordt het aantal kandidaten steeds schaarser. 33,3% vermeldt een bedrag van 500 euro of hoger, 13,8% vermeldt een bedrag van 1.250 euro of hoger en 6,8% een bedrag van 2.500 of hoger. Slechts 0,8% – 14 kandidaten in onze steekproef – maakt melding van 5.000 euro of meer. De vijf hoogste aangegeven bedragen in onze steekproef zijn, in dalende volgorde: 40.419, 13.286, 12.583, 11.347 en 8.384 euro.

Als we deze bedragen opsplitsen per partij (tabel 1),¹⁵ dan springt onmiddellijk in het oog dat de Agalev-kandidaten heel weinig uitgaven melden. Amper 6,6% van de groene kandidaten vermeldt een bedrag hoger dan 0. Dit resulteert in een uiterst lage gemiddelde uitgave van 13,6 euro, dit is 0,04 eurocent per ingeschreven kiezer. Aan het andere uiterste staat de CVP, waarvan zo goed als alle kandidaten (97,9%) uitgaven rapporteren, resulterend in een gemiddelde uitgave van 1.190 euro of 4,14 eurocent per ingeschreven kiezer. De VLD komt op de tweede

13. Het betreft hier het totale door de kandidaat gedeclareerde bedrag, dit wil zeggen de som van de bedragen ingevuld in de rubrieken 1 tot 4, 5 en 6. Dit totaal geeft ons het beste idee van de werkelijke kostprijs van de campagne. In de rubrieken 5 en 6 worden pro memorie de uitgaven vermeld die ten gunste van de kandidaat zijn gedaan, maar die op rekening komen van hetzij de partij (rubriek 5), hetzij de lijst (rubriek 6). Om na te gaan of en in welke mate de kandidaten onder het wettelijk maximum blijven moeten we ons op de rubrieken 1 tot 4 van de aangifteformulieren baseren (zie bijlage 1 voor een verduidelijking betreffende de rubrieken).
14. Bij wie ook kandidaat is voor de provinciale verkiezingen dient hierbij in principe rekening gehouden met het aantal ingeschreven kiezers van het district en niet van de gemeente. Om twee redenen verkozen we dit niet te doen en ook de uitgaven van die kandidaten te relateren aan het aantal ingeschreven kiezers van de gemeente. Ten eerste: werken met het aantal ingeschreven kiezers per district levert een enigszins vertekend beeld op omdat dan keerdelijk de indruk wordt gewekt dat provinciale kandidaten minder uitgeven aangezien hun uitgaven aan een veel groter aantal kiezers worden gerelateerd. Ten tweede, en daarmee samenhangend: zoals hierna zal blijken zijn de uitgaven van provinciale kandidaten – na controle voor een aantal andere variabelen – hoe dan ook niet hoger dan die van de gewone kandidaten, zodat we wellicht niet teveel belang moeten hechten aan die bijkomende kandidaatstelling. Anderzijds kunnen we er wel niet omheen dat het wettelijk toegestane maximumbedrag hoger is voor die provinciale kandidaten.
15. Alle lijsten die niet opkwamen onder een nationaal lijstnummer werden in de categorie ‘andere’ ondergebracht. Hiertoe behoren ook de kartels tussen twee of meer partijen met een nationaal lijstnummer.

plaats met 86,3% dat een bedrag vermeldt en een gemiddelde uitgave van 1.012 euro. Dat de VLD daarmee een iets hogere gemiddelde uitgave per ingeschreven kiezer haalt (4,18 eurocent) komt omdat de VLD-uitgaven wat beter gespreid zijn terwijl de CVP-uitgaven meer geconcentreerd zijn in de grotere gemeenten.

Bij de SP zijn er wel relatief veel kandidaten die een bedrag vermelden (82,2%), maar de gemiddelde uitgave (402 euro) is beduidend lager dan bij de CVP en de VLD. Bij het Vlaams Blok en VU-ID geeft ongeveer de helft van de kiezers uitgaven aan en bedraagt de gemiddelde uitgave respectievelijk 137 en 183 euro, wat nog altijd beduidend meer is dan Agalev.

In onze steekproef vonden we geen enkele kandidaat die een groter bedrag vermeldt dan wettelijk toegestaan. De meeste kandidaten blijven bovendien ver onder het wettelijk toegestane maximum. Gemiddeld geven de kandidaten 2.096 euro minder uit dan ze wettelijk zouden mogen. De verhouding tussen het gerapporteerde bedrag en het toegestane bedrag is gemiddeld 0,249, wat betekent dat de gemiddelde kandidaat bijna een vierde aangeeft van wat hij wettelijk mag spenderen. Dit doet vermoeden dat de wettelijke maxima zo ruim gemeten zijn dat ze bij het grootste deel van de kandidaten niet echt een rem zetten op de uitgaven.

Tabel 1. Procent van de kandidaten dat een bedrag vermeldt van meer dan 0, gemiddelde totale uitgaven van de kandidaten, de uitgaven per ingeschreven kiezer en de ratio totale uitgave/toegestane uitgave, per partij.

	% dat een bedrag vermeldt hoger dan 0	Totale uitgave (Rubr.1 tot 6) in euro	Totale uitgave per ingeschreven kiezer in eurocent	Totale uitgave/Maximaal toegestane uitgave
AGALEV	6,6	13,6	0,04	0,004
CVP	97,9	1190,3	4,14	0,455
SP	82,2	402,1	1,22	0,134
VLBLOK	47,7	137,5	0,39	0,044
VLD	86,3	1012,2	4,18	0,436
VU-ID	58,4	182,6	0,34	0,046
Andere	80	664,8	3,43	0,306
Algemeen gemiddelde	71,5	621,0	2,41	0,249

B. Wettelijk toegestane overschrijdingen van de maxima

De kandidaten hebben twee mogelijkheden om hun uitgavenplafond te overschrijden. Ze kunnen vooreerst een deel van hun persoonlijke uitgaven verrichten voor rekening van de partij. Deze zogenaamde transferregel betekent niet noodzakelijk dat de partij de betrokken uitgaven ook effectief betaalt, maar wel dat de uitgaven worden aangerekend op het quotum van de partij. Deze uitgaven moeten worden vermeld in rubriek 5 van de kandidaat-aangiften en in rubriek 4 van

de partijaangiften. Daarnaast zijn dergelijke transfers ook mogelijk op het niveau van de gemeente. Dit houdt in dat een deel van de individuele uitgaven wordt verrekend op het quotum van de lijst. Deze uitgaven moeten worden vermeld in rubriek 6 van het individuele aangifteformulier. Voor de technische details in verband met deze wettelijke bepalingen verwijzen we naar bijlage 1.

Een eerste belangrijke vaststelling is dat in de rubrieken 5 en 6 van de individuele aangiften relatief zelden een bedrag wordt ingevuld. Slechts 7,4% van de kandidaten vermeldt een uitgave in rubriek 5 (uitgaven voor rekening van de partij) en slechts 3,4% vermeldt een uitgave in rubriek 6 (uitgaven voor rekening van de lijst). Geen enkele kandidaat vult beide rubrieken tegelijkertijd in, zodat er geen overlapping is tussen beide procenten.

Tabel 2. Verdeling van de individuele aangiften met rubriek 5 en rubriek 6 ingevuld over de partijen, in verticale procenten.

	Rubriek 5	Rubriek 6
AGALEV	0	0
CVP	14.5	41.1
SP	58.4	0
VLBLOK	0	0
VLD	11.5	42
VU-ID	0	0
Andere	15.5	16.8
Totaal	100	100

Tabel 2 toont aan dat het gebruik van beide rubrieken aanzienlijk verschilt per partij. Bij Agalev, Vlaams Blok en VU-ID worden deze rubrieken stelselmatig blanco gelaten, wat strikt genomen betekent dat er in die partijen geen gebruik werd gemaakt van de transferregeling. Het zijn vooral kandidaten van de SP en, in veel mindere mate, van de CVP die uitgaven vermelden in rubriek 5 en daarmee aangeven dat een deel van hun campagne ten laste komt van het maximumbedrag van de partij. Het zijn vooral kandidaten van de VLD en van de CVP, die rubriek 6 invullen en daarmee aangeven dat een deel van hun campagne ten laste komt van het maximumbedrag van de lijst. Opmerkelijk is dat geen enkele SP-kandidaat rubriek 6 invult. Het feit dat de verschillen tussen de partijen zo groot en vooral zo absoluut zijn lijkt een duidelijke aanwijzing dat de kandidaten richtlijnen krijgen vanuit het partijsecretariaat omtrent het invullen van de aangifte.

De bedragen ten laste van de lijst (rubriek 6) zijn gemiddeld beduidend groter dan die ten laste van de partij (rubriek 5): de bedragen ten laste van de lijst bedragen gemiddeld 1.141 euro, die ten laste van de partij 350 euro. Dat het gemiddelde voor rubriek 5 zo laag is komt omdat de SP kandidaten hier doorgaans een zeer laag bedrag invullen (gemiddelde: 168 euro). Bij de VLD (gemiddelde: 449

euro) en vooral de CVP (gemiddelde: 1.206 euro) ligt dit gemiddelde voor rubriek 5 beduidend hoger. Voor de CVP bedragen alle in rubriek 5 ingevulde bedragen (ongewogen) samen 27.906 euro, dit is al een flinke hap van het totale bedrag aan uitgaven dat door de partij werd gerapporteerd, namelijk 355.147 euro.¹⁶ Voor SP (15.163 euro) en VLD (7.428 euro) bekomen we een veel lager totaalbedrag.

Voor de rubriek 5 van het aangifteformulier is relevant, omdat daaruit mogelijk informatie te puren valt over de wijze waarop de centrale partij-instanties bepaalde kandidaten bevoordelen door hen toe te laten uitgaven te doen voor rekening van het nationale maximum. In hoeverre kunnen we op basis van onze data een profiel uittekenen van deze door de partijen voorgetrokken kandidaten? Een eerste vaststelling in dit verband is dat in rubriek 5 vaak bedragen worden ingevuld die identiek zijn voor de hele lijst of een groot aantal kandidaten ervan. Hier gaat het kennelijk om bedragen die hetzij effectief worden verdeeld onder alle kandidaten, hetzij louter pro forma worden uitgesmeerd over de verschillende aangiften. Twee derden van de in rubriek 5 ingevulde bedragen kunnen tot die categorie worden gerekend. Amper 7 van de onderzochte kandidaten vermeldt een bedrag van 1.250 euro of meer. Hier gaat het stevast om hetzij de lijsttrekker, hetzij een bekende kandidaat op een prominente plaats op de lijst. In die gevallen gaat het vermoedelijk om echte transfers, in die zin dat de partij de betrokken kandidaat toelaat om uitgaven te doen die effectief geboekt worden op het maximum van de partij.

Zoals gezegd dienen de partijen in rubriek 4 van hun aangifteformulier melding te maken van de uitgaven die ze, bij wijze van transfer, ten voordele van de individuele kandidaten hebben gedaan. Vreemd genoeg heeft geen enkele Vlaamse partij in haar aangifteformulier een bedrag vermeld onder rubriek 4,¹⁷ en dit ondanks het feit dat er, blijkens de onderzochte individuele aangifteformulieren, wel degelijk transfers zijn geweest, met name bij de CVP, de SP en de VLD. Dat de Vlaamse partijen geen transferuitgaven vermelden is des te vreemder omdat de Franstalige partijen dit wel doen, en zelfs uitdrukkelijk en gedetailleerd vermelden voor welke kandidaten de partij uitgaven heeft gedaan. De Vlaamse partijen daarentegen maken kennelijk niet graag publiek welke kandidaten ze hebben gefinancierd uit de partijkas en bijgevolg bevoordeeld. Blijkbaar gaan ze ervan uit dat de overeenstemming tussen de individuele aangiften van de transfers en de partij-aangiften moeilijk gecontroleerd kan worden, of dat er althans niemand op het idee zal komen om dit te doen. In de praktijk betekent een en ander dat een kandidaat weinig te vrezen heeft wanneer hij de uitgaven boven het wettelijk toegestane maximum gewoonweg onder rubriek 5 boekt, als een fictieve transfer.

16. Onderzoek van de verkiezingsuitgaven van de politieke partijen voor de provincie-, de gemeente- en de districtsraadsverkiezingen..., *o.c.*, p. 14.

17. Informatie op basis van eigen inzage van de partij-aangiften.

In welke mate worden de transferregels nu gebruikt om het wettelijk toegestane maximum te overschrijden? Voortgaand op onze data blijkt dit hoe dan ook een relatief marginaal fenomeen te zijn. Als we de zes rubrieken optellen, dan blijkt dat slechts 49 kandidaten – 1,7% van het totaal – via de rubrieken 5 of 6 boven hun plafond uitkomen. Bij 36 kandidaten is dat via rubriek 6, bij slechts 13 via rubriek 5. 23 van de 49 zijn CVP-kandidaten, 21 VLD-kandidaten en slechts 3 SP-kandidaten. Als er wordt overschreden, dan is dat door de band wel met een relatief groot bedrag. De gemiddelde overschrijding bedraagt 1.976 euro. Bij de CVP-kandidaten is dat gemiddelde 2.948 euro en bij de VLD 780 euro.

C. Determinanten van de uitgaven

De selectie van een aantal predictorvariabelen die mogelijk bepalend zijn voor het uitgavenniveau van de kandidaten gebeurde deels op basis van de in de inleiding geciteerde literatuur en deels op pragmatische basis. Uit die literatuur blijkt onder meer dat de uitgaven sterk afhankelijk zijn van het politieke gewicht van de kandidaat.¹⁸ Dit houdt onder meer in dat kandidaten die tijdens de vorige legislatuur een mandaat hadden of die voordien een andere belangrijke politieke functie bekleedden doorgaans meer uitgeven. Dit politieke gewicht komt ook tot uiting in de plaats op de lijst en een eventuele gelijktijdige kandidaatstelling voor de provinciale verkiezingen. Kandidaten zullen over het algemeen ook belangrijker zijn naarmate hun partij meer stemmen haalde in de gemeente en al dan niet tot de uittredende coalitie behoorde. Uit ander onderzoek weten we ook dat het relatieve uitgavenniveau meestal daalt naarmate er meer kiezers zijn.¹⁹ En tenslotte hebben we hierboven al kunnen vaststellen dat er grote verschillen bestaan tussen de politieke partijen.

Een en ander komt erop neer dat we volgende variabelen opnemen in ons model: de partij, de grootte van de partij in de gemeente,²⁰ het al dan niet behoren van de partij tot de uittredende coalitie, het aantal ingeschreven kiezers, de plaats op de lijst,²¹ het al dan niet hebben uitgeoefend van een gemeentelijk mandaat (als gemeenteraadslid, schepen,²² burgemeester of OCMW-raadslid) tijdens de voorbije bestuursperiode en het al dan niet uitoefenen van een ministerieel of parlementair mandaat op regionaal en federaal niveau.

18. SAMUELS, D., When Does Every Penny Count? Intra-party Competition and Campaign Finance in Brazil, in *Party Politics*, vol. 7, 2001, pp. 89-102.

19. SAMUELS, D., *ibid.*, p. 96.

20. Dit is het stemmenpercentage van de lijst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994. Indien een lijst in 1994 tot een kartel behoorde, maar in 2000 niet meer, dan werd een ontbrekende waarde toegekend.

21. Hierbij maken we een onderscheid tussen zeven categorieën, zoals aangegeven in tabel 3.

22. Het OCMW-voorzitterschap wordt gelijkgesteld aan een schepenaamt.

Tabel 3. De gemiddelde totale uitgaven van de kandidaten, de uitgaven per ingeschreven kiezer en de ratio totale uitgave/toegestane uitgave, volgens zes predictorvariabelen.

		Totale uitgave (Rubr.1 tot 6) (in euro)	Totale uitgave per ingeschreven kiezer (in eurocent)	Totale uitgave/ Maximaal toegestane uitgave
Vorig gemeentelijk mandaat	Geen	387,6	1,64	0,168
	OCMW-raadslid	952,9	3,63	0,388
	Raadslid	1210,5	4,13	0,441
	Schepen	1511,5	5,90	0,593
	Burgemeester	3533,4	11,29	1,077
Lijst in vorige bestuurscoalitie?	Ja	891,4	3,34	0,353
	Nee	424,9	1,74	0,173
Ook kandidaat Provincie?	Ja	898,3	3,15	0,200
	Nee	589,7	2,33	0,254
Vorig provinciaal mandaat?	Ja	2063,7	6,71	0,479
	Nee	590,7	2,26	0,235
Regionaal of federaal mandaat?	Ja	2860,7	6,53	0,690
	Nee	569,3	2,32	0,239
Plaats op de lijst	Lijsttrekker	1737,2	5,87	0,558
	Tweede	963,9	3,62	0,361
	Derde	678,2	2,43	0,262
	Andere	506,5	2,04	0,216
	Derde laatste	357,8	2,10	0,191
	Voorlaatste	510,3	2,27	0,215
	Lijstduwer	908,2	3,10	0,332
Algemeen gemiddelde		621	2,41	0,249

Hoe belangrijker het mandaat dat men voordien bekleedde in de gemeente, hoe hoger het gerapporteerde bedrag. Kandidaten die nog geen mandaat hadden rapporteren gemiddeld 388 euro. Bij OCMW-raadsleden maakt dit bedrag een fikse sprong tot 953 euro. Daarna stijgt het gradueel naar 1.210 euro bij raadsleden en 1.511 euro bij schepenen, om tenslotte weer omhoog te schieten tot 3.533 euro bij burgemeesters wat overeenstemt met 11,29 eurocent per ingeschreven kiezer. Raadsleden geven gemiddeld zowat 44,1% uit van het toegestane bedrag en schepenen een kleine 60%. Burgemeesters daarentegen geven door de band het volledige toegestane bedrag uit, en soms zelfs iets meer. Van de 26 voormalige burgemeesters in de steekproef zijn er 4 die hun plafond overschrijden via rubriek 5 of 6.

De hogere uitgaven van burgemeesters en schepenen worden ook weerspiegeld in het feit dat kandidaten van een partij die deel uitmaakte van de bestuurscoalitie in de voorbije bestuursperiode beduidend meer uitgaven rapporteren. Het gemiddelde van die kandidaten bedraagt 891 euro, dit is 3,34 eurocent per ingeschreven kiezer. Daarmee hangt ook samen dat de kandidaten van de grotere partijen, die dus meer kans maken om tot de uittredende coalitie te behoren, over

het algemeen meer uitgeven. De Pearson-correlatie tussen het behaalde stemmenpercentage van de lijst in 1994 en de gemiddelde uitgave per kiezer is .447 ($p < .0001$).

Wie ook kandidaat is voor de provincieraadsverkiezingen – en dus een hoger plafond heeft – rapporteert meestal ook een hoger bedrag, namelijk 898 euro tegenover 590 euro voor de andere kandidaten. Als we dit bedrag – in tegenstelling tot de gegevens in de tabel – relateren aan het aantal ingeschreven kiezers per provinciaal district en niet per gemeente, dan zien we dat de provinciale kandidaten relatief weinig uitgeven in verhouding tot de omvang van hun kiespubliek. Dan bekomen we slechts 1,1 eurocent per ingeschreven kiezer voor de provinciale kandidaten. Dit wijst er duidelijk op dat de doorsnee kandidaat niet echt een intense campagne voert op het niveau van het provinciale district. Dat laatste blijkt ook uit het feit dat de ratio tussen het uitgegeven en het toegelaten bedrag van deze kandidaten (0,200) iets lager is dan die van de andere (0,254). De gemiddelde kandidaat voor de provincieraadsverkiezingen blijft met andere woorden ver uit de buurt van zijn of haar – beduidend hogere – toegestane maximum.

Bij kandidaten die tijdens de voorbije bestuursperiode een provinciaal mandaat bekleedden (als provincieraadslid of bestendig afgevaardigde) stijgt het gemiddelde aangegeven bedrag aanzienlijk tot 2.064 euro, dit is bijna vier keer zoveel als het algemene gemiddelde. Deze kandidaten komen, blijkens hun gemiddelde ratio van 0,479, ook een flink stuk dicht bij het maximum.

Kandidaten die op het moment van de gemeenteraadsverkiezingen een mandaat hebben uitgeoefend (als parlamentslid of minister) op regionaal of federaal niveau geven gemiddeld vijf keer zoveel uit als de gemiddelde kandidaat. Het gemiddelde bedrag is 2.861 euro, wat neerkomt op 6,53 eurocent per ingeschreven kiezer, dit is gemiddeld ongeveer twee derden van het toegestane bedrag.

Lijsttrekkers rapporteren gemiddeld ongeveer drie keer zoveel dan andere kandidaten, namelijk 1.737 euro (5,87 eurocent per ingeschreven kiezer) en geven gemiddeld 55,8% van hun toegestane maximum uit. Bij de tweede kandidaten op de lijst zijn die bedragen al ongeveer de helft kleiner dan de lijsttrekkers, maar nog altijd een flink stuk boven het gemiddelde. De kandidaten op de derde plaats geven nog iets meer uit, maar komen toch al vrij dicht bij het gemiddelde. Het lijstduwseffect beperkt zich tot de allerlaatste kandidaat op de lijst, die zich, met een gemiddeld aangegeven bedrag van 908 euro en een ratio van 0,332, ergens tussen de tweede en de derde kandidaat situeert. De voorlaatste kandidaat en, nog meer uitgesproken, de derde laatste kandidaat geven door de band iets minder uit dan het algemene gemiddelde.

Het bedrag dat de kandidaten uitgeven per ingeschreven kiezer blijft niet constant, maar daalt naarmate het aantal kiezers toeneemt. De Pearson-correlatie tussen het aantal kiezers en het uitgegeven bedrag per kiezer bedraagt $-.242$ ($p < .0001$). Naarmate er meer kiezers zijn wordt er ook een kleiner deel van het toegestane bedrag uitgegeven (Pearson-correlatie: $-.076$ ($p < .0001$)). Met andere woor-

den: hoe groter de gemeente hoe minder de kandidaten relatief gezien uitgeven. De verklaring hiervoor is waarschijnlijk dat in grotere gemeenten een schaalvoordeel speelt, waardoor de campagnes relatief gezien goedkoper worden.

Vraag is echter in hoeverre deze verbanden blijven bestaan als we controleren voor de andere variabelen. In welke mate blijft bijvoorbeeld het verband met de positie op de lijst overeind als we er rekening mee houden dat de uittredende mandatarissen, die het meest uitgeven, meestal ook de beste plaatsen krijgen op de lijst? Dit multivariate verband tussen de responsvariabele en de besproken predictorvariabelen onderzoeken we op basis van een OLS regressie-analyse. Daarbij nemen we het uitgegeven bedrag per ingeschreven kiezer (in eurocent) als responsvariabele.²³

Tabel 4. Regressie met het totale uitgegeven bedrag (in eurocent) per kiezer als responsvariabele.

	Parameter (niet gestand.)	Partiële correlatie
Intercept	2.12**	
Stemmenpercentage van de lijst in 1994	0.07**	0.063
Uittredend burgemeester	5.12**	0.021
Uittredend schepen	1.91**	0.018
Uittredend raadslid	0.80**	0,007
Uittredend OCMW-raadslid	0.94*	0,004
Lijst behoort tot vorige coalitie	-0.64**	0.007
Vorig provinciaal mandaat	2.18**	0,008
Ander mandaat	2.84**	0,019
Lijsttrekker	2.44**	0,027
Tweede op lijst	1.14**	0,007
VLD	0.96**	0.010
SP	-1.73**	0,035
VU-ID	-1.05**	0,005
AGALEV	-1.98**	0,030
VLBLOK	-1.81**	0,024
Aantal ingeschreven kiezers	-0,00002**	0,035
Aangepaste R ²	0,396	

** = significant op minstens .0009-niveau,

* = significant op minstens .005-niveau.

Zoals blijkt uit tabel 4 vormt de grootte van de partij of de lijst, met een partiële correlatie van .063, de sterkste predictor van het uitgegeven bedrag. Als het behaalde stemmenpercentage van de lijst (in 1994) met een punt stijgt, dan stijgt de

23. Op het aantal ingeschreven kiezers en het stemmenpercentage van de lijst na zijn alle predictorvariabelen categorisch. Er is met dummy-variabelen gewerkt voor wat betreft de partijvoorkeur (referentie: andere), het vorig gemeentelijk mandaat (referentie: geen) en de plaats op de lijst (referentie: andere). De in het model opgenomen variabelen werden geselecteerd via het procédé van stapsgewijze selectie, met als vereist significantieniveau $p=0,005$.

uitgave per kiezer van de kandidaten gemiddeld met 0,07 eurocent. Ook de partij-dummy's vormen samen een relatief sterke predictor. Er is vooral een sterk Agalev- en SP-effect, in die zin dat de kandidaten van beide partijen beduidend minder aangeven dan die van de CVP en de andere lijsten, die in dit model de referentiegroep vormen. Ook de Vlaams Blok- en – in mindere mate – de VU-ID-kandidaten geven minder uit. VLD-kandidaten geven dan weer significant meer uit. De multivariate analyse bevestigt dat de uitgaven significant stijgen wanneer de kandidaat in de vorige bestuursperiode schepen of burgemeester was. Vooral bij burgemeesters gaat het over een substantiële stijging van gemiddeld 5,12 eurocent per kiezer. Bij voormalige gemeente- en OCMW-raadsleden is de stijging een stuk kleiner. Als we controleren voor het burgemeester- en schepeneffect wordt het effect van het behoren tot de uittrekkende coalitie negatief en blijken de kandidaten van de oppositie iets meer uit te geven, al blijft dit effect beperkt. Een forse stijging is er ook bij kandidaten die tijdens de vorige bestuursperiode een provinciaal mandaat uitoefenden of die een regionaal of federaal mandaat uitoefenen. Ook na controle voor alle andere variabelen blijkt er nog een significant en substantieel lijsttrekkers-effect te zijn op de uitgaven, naast een bescheidener effect van de tweede plaats. Het effect van het aantal ingeschreven kiezers blijft eveneens overeind: hoe groter de gemeente, hoe kleiner het relatieve bedrag dat wordt uitgegeven.

Opvallend is dat het effect van de parallelle kandidaatstelling voor de provinciale verkiezingen wegvalt in het multivariabele model, en dit ondanks het feit dat de betrokken kandidaten een groter kiespubliek hebben en normaalgezien ook meer mogen uitgeven. Die extra middelen lijken inderdaad noodzakelijk om de kandidaat toe te laten een specifieke campagne te voeren toegespitst op het provinciale beleidsniveau. Maar kennelijk is dit nauwelijks het geval, aangezien de provinciale kandidaatstelling op zich geen factor is die de campagne-uitgaven verhoogt.

D. Het effect van de verkiezingsuitgaven

In hoeverre heeft het niveau van de verkiezingsuitgaven een effect op het aantal voorkeurstemmen van een kandidaat? Dat er een sterk bivariaat verband bestaat tussen de uitgaven en het verkiezingsresultaat zal niet verbazen. De Pearson-correlatie tussen het uitgegeven bedrag per ingeschreven kiezer en het relatieve aantal voorkeurstemmen ten opzichte van het aantal ingeschreven kiezers bedraagt niet minder dan .626 ($p < .0001$). Dit verband wordt ook gereflecteerd in het feit dat kandidaten die een mandaat in de wacht slepen gemiddeld vier keer zo veel uitgaven rapporteren als de niet succesvolle kandidaten, namelijk 1.397 euro tegenover slechts 334 euro bij wie geen mandaat verwierf. De doorsnee verkozen kandidaat geeft 4,85 eurocent per kiezer uit en gaat tot 51% van zijn of haar toegelaten maximum. Bij niet-verkozen kandidaten bedragen die cijfers respectievelijk 1,51 en 15%.

Hamvraag is ook hier natuurlijk in hoeverre het verband tussen de uitgaven en de voorkeurstemmen overeind blijft wanneer we controleren voor al de andere relevante variabelen. Daarstraks is immers gebleken dat precies de kandidaten die zo wie zo het meest kans maken om verkozen te worden en veel voorkeurstemmen te halen (gewezen burgemeesters, schepenen, uittredende raadsleden, lijstaanvoerders, ...) ook veruit het meest uitgaven declareren. Maakt het uitgavenniveau nog een verschil uit als we al die andere factoren van succes mee in rekening nemen?

We gingen dit na op basis van een OLS-regressie-analyse met het relatieve aantal voorkeurstemmen ten opzichte van het aantal ingeschreven kiezers (in procenten) als responsvariabele en het gerapporteerde bedrag per ingeschreven kiezer (in eurocent), samen met de hierboven al gebruikte variabelen, als predictoren.²⁴ Uit het resultaat (tabel 5) blijkt dat het gerapporteerde bedrag een significant en substantieel effect heeft op het aantal voorkeurstemmen. De partiële correlatie bedraagt .134,²⁵ dit is de op één na grootste waarde. De variabele die de grootste bijdrage levert tot de verklarende kracht van het model is het behaalde stemmenpercentage van de partij, met een partiële correlatie van .249. Maar dit is een mathematisch evident effect dat op zich weinig relevant is.

De parameter van 0.261 geeft aan dat een stijging van de uitgaven met één eurocent per ingeschreven kiezer het aandeel van de voorkeurstemmen ten opzichte van het aantal ingeschreven kiezers doet stijgen met 0,261 procentpunt. Een stijging met 1 procentpunt 'kost' volgens dit model dus ongeveer 4 eurocent per kiezer.

Een alternatieve en wellicht ook goedkopere manier om het aantal voorkeurstemmen substantieel te verhogen is burgemeester of lijsttrekker worden. Hierdoor stijgt het procent voorkeurstemmen met respectievelijk 7,6 en 3,128 punten. Het schepeneffect is al een stuk kleiner en ook het positieve effect van de tweede of derde plaats is relatief klein in vergelijking met de genoemde effecten. Hetzelfde geldt voor het uitoefenen van een ander mandaat. Als de lijst tot de uittredende coalitie behoort blijkt dit gemiddeld een licht negatief effect te hebben op het aantal voorkeurstemmen. Dit effect is echter vrij klein, net zoals het feit dat de kandi-

24. Zie voetnoot 23 voor de technische details. Voor de grootte van de partij wordt nu rekening gehouden met het stemmenpercentage van 2000.
25. In de literatuur wordt er soms van uit gegaan dat de uitgaven een afnemend marginaal nut hebben, in die zin dat het effect verkleint naarmate er meer wordt uitgegeven. Dit afnemend effect kan worden gevat door de natuurlijke logaritme van het uitgegeven bedrag in het model op te nemen in de plaats van het bedrag zelf (zie o.m. ABRAMOWITZ, A.I., *Explaining Senate Election Outcomes*, in *American Political Science Review*, vol. 82, 1988, pp. 385-403; JACOBSON, G.C., *The Effects of Campaign Spending...*, o.c., p. 471). In ons geval leidt dit tot een gevoelige daling van de partiële correlatie van het uitgegeven bedrag met de voorkeurstemmen tot .046 en een daling van de R^2 van het model tot .563. Dit kan erop wijzen dat het afnemende grensnut zich op een hoger uitgavenniveau situeert dat wellicht niet wordt bereikt als gevolg van de wettelijke plafonnering.

daten van de VLD- en Vlaams Blok-lijsten iets minder voorkeurstemmen halen. Met een aangepaste R^2 van .628 blijkt het model een opmerkelijk grote verklaarde variantie te hebben, die in aanzienlijke mate kan worden toegeschreven aan het effect van de uitgaven.

Tabel 5. Regressie met het relatieve aantal voorkeurstemmen ten opzichte van het aantal ingeschreven kiezers (in procenten) als responsvariabele.

	Parameter (niet gestand.)	Partiële correlatie
Intercept	-0,593**	
Uitgegeven bedrag per kiezer	0,261**	0,137
stemmenpercentage van de lijst in 2000	0,101**	0,249
Uittredend burgemeester	7,600**	0,091
Uittredend schepen	1,331**	0,020
Ander mandaat	1,474**	0,011
Lijsttrekker	3,128**	0,090
Tweede op lijst	0,803**	0,007
Derde op lijst	0,595*	0,004
Lijst behoort tot vorige coalitie	-0,541**	0,012
VLD	-0,362*	0,004
VLBLOK	-0,504**	0,005
Aangepaste R^2	0,628	

** = significant op minstens .0009-niveau,

* = significant op minstens .005-niveau.

Het is verleidelijk om uit deze resultaten te besluiten dat geld uitgeven voor de verkiezingscampagne wel degelijk rendeert: meer geld investeren blijkt inderdaad bijkomende stemmen op te leveren. Onze data verschaffen echter geen informatie over het causale verband tussen de verkiezingsuitgaven en het aantal voorkeurstemmen. Natuurlijk gaan de uitgaven chronologisch vooraf aan het verkiezingsresultaat. Maar het aantal voorkeurstemmen fungeert hier ook als een algemene indicator van de populariteit en de bekendheid van een kandidaat, een factor die wel voorafgaat aan de verkiezingen. De data kunnen dan ook in die zin worden geïnterpreteerd dat sommige kandidaten meer uitgeven omdat ze populair zijn en bijgevolg – wellicht ook voor een stuk onder druk van de partij – een campagne voeren in verhouding tot hun electoraal kapitaal. Dergelijke kandidaten zullen bovendien meer giften ontvangen en daardoor over een wat groter budget beschikken. In de hoger geciteerde buitenlandse literatuur probeert men deze factor op verschillende manieren onder controle te houden. In meerderheidssystemen kan men de analyse gemakkelijk beperken tot de kandidaten die een reële kans maken om verkozen te worden en bijgevolg over een minimaal electoraal kapitaal beschikken. In zijn analyse van de Braziliaanse case, met een proportioneel stelsel, tracht Samuels het probleem op te lossen door een variabele

'kwaliteit van de kandidaat'²⁶ in het model op te nemen, gebaseerd op een inschatting door experts van de kans dat de kandidaat wordt verkozen. Dit was echter niet haalbaar in het kader van ons onderzoek.

IV. Besluit

In heel wat landen vormen de aangiften van de verkiezingsuitgaven een belangrijke bron van informatie voor wetenschappelijk onderzoek. Dat dit in België niet het geval is, komt wellicht omdat deze gegevens slechts in zeer beperkte mate beschikbaar zijn. Het wettelijk inzage-recht voor kiezers biedt een mogelijkheid om de informatie toch te gebruiken voor onderzoek. Bij de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000 werd van deze mogelijkheid gebruik gemaakt om een databestand samen te stellen met gegevens betreffende de gerapporteerde uitgaven van 2762 kandidaten, gespreid over 30 gemeenten.

Een tweede reden waarom de aangiften als bron van wetenschappelijke informatie tot nu toe onontgonnen bleven is wellicht de wijdverspreide scepsis over het werkelijkheidsgehalte ervan. In andere landen blijkt dat nochtans geen beletsel om de data te gebruiken als een indicator voor de omvang van de campagne-uitgaven. Het feit dat de gerapporteerde uitgaven op een betekenisvolle en voorspelbare manier samenhangen met een aantal predictorvariabelen is voor buitenlandse onderzoekers een aanwijzing dat de data hoe dan ook een zekere geldigheid hebben als indicator voor de omvang van de campagne.

Ook onze multivariate analyse van het verband tussen de uitgaven van de kandidaten en een aantal predictorvariabelen leidde tot zinvolle en voorspelbare resultaten. Het uitgavenniveau blijkt in eerste instantie af te hangen van de partij. Daarbij springt vooral in het oog dat de Agalev-kandidaten nauwelijks uitgaven rapporteren, terwijl ook de uitgaven van de SP-kandidaten relatief laag zijn. Verder nemen de uitgaven aanzienlijk toe bij kandidaten die in de vorige bestuursperiode een mandaat hadden en dus een groter politiek gewicht hebben. De burgemeesters spannen onmiskenbaar de kroon, op een afstand gevolgd door de schepenen en de raadsleden. Wie kandideert voor een lijst die electoraal zwaarder weegt, geeft door de band beduidend meer uit. Het uitoefenen van een ander mandaat op federaal of regionaal niveau leidt eveneens tot hogere uitgaven, maar dit effect is al een stuk kleiner dan het burgemeesterseffect. Nog kleiner is de stijging als gevolg van een bijkomende kandidatuur voor de provincieraadsverkiezingen, en dit ondanks het feit dat de kandidaten voor de provincieraadsverkiezingen een groter aantal potentiële kiezers hebben en ook meer mogen uitgeven.

26. SAMUELS, D., *Incumbents and Challengers...*, o.c., pp. 575-576. A.I. Abramowitz probeert die factor in te calculeren door te controleren voor het verwachte verkiezingsresultaat (ABRAMOWITZ, A.I., *Explaining Senate Election Outcomes*, o.c., p. 395).

Het effect van de plaats op de lijst beperkt zich grotendeels tot het feit dat de lijsttrekker meer uitgeeft. Tenslotte blijkt het uitgegeven bedrag per kiezer te dalen naarmate de gemeente groter wordt.

Het is dus niet onredelijk om aan te nemen dat de gerapporteerde uitgaven hoe dan ook een zekere geldigheid hebben en bijgevolg kunnen worden gebruikt om na te gaan of een duurdere campagne ook meer stemmen opbrengt. Het multivariate verband tussen de gerapporteerde uitgave per kiezer enerzijds en het relatieve aantal voorkeurstemmen anderzijds blijkt verrassend robuust. Niettegenstaande we controleren voor een aantal andere evidente co-determinanten zoals de partij, de electorale sterkte van de lijst, de plaats op de lijst, het uitgeoefend mandaat tijdens de voorbije bestuursperiode, een eventueel mandaat op regionaal of federaal niveau, hebben de campagneuitgaven de grootste verklarende kracht, op het voor de hand liggende effect van de electorale sterkte van de lijst na. Toch zijn we er beducht voor om hieruit te besluiten dat campagneuitgaven wel degelijk renderen. Dat een kandidaat meer spendeert kan het gevolg zijn van het feit dat hij of zij een groot electoraal kapitaal heeft, eerder dan andersom. Binnen het beperkte bestek van dit onderzoek was het echter niet mogelijk om deze factor onder controle te houden, iets wat in sommige buitenlandse onderzoeken wel wordt geprobeerd.

Ook vanuit louter descriptief oogpunt levert een analyse van de aangiften interessante informatie op. Zo konden we vaststellen dat geen enkele kandidaat meer rapporteert dan wettelijk toegestaan. Dit is niet zonder belang, omdat de aangiften niet systematisch worden gecontroleerd bij lokale verkiezingen. Blijkbaar is de angst voor een klacht door de concurrentie een voldoende stimulans voor de kandidaten om zich te houden aan de maximumbedragen. Daarnaast bracht de analyse ook aan het licht dat de kandidaten over het algemeen vrij ver onder hun plafond blijven. Gemiddeld geeft een kandidaat maar een vierde uit van wat wettelijk mag. Ook de meer prominente kandidaten zoals de lijsttrekkers en de uittreedende schepenen blijven ver onder het maximum. Enkel de uitgaven van de uittreedende burgemeesters benaderen het maximum. Deze resultaten suggereren dat de wettelijke plafonds dermate hoog zijn dat ze nauwelijks werken als een rem op de uitgaven.

Anderzijds bevat de wet ook voldoende achterpoortjes voor de kandidaten om meer uit te geven dan wettelijk mag. De kandidaten kunnen uitgaven doen voor rekening van hetzij de lijst, hetzij de partij, uitgaven waarvan melding dient gemaakt in respectievelijk de rubriek 5 en 6 van het aangifteformulier. Ons onderzoek wees echter uit dat overschrijdingen via die twee rubrieken een relatief marginaal fenomeen zijn. Slechts 1,7% van de kandidaten maakt van die achterpoortjes gebruik. Normaal gezien moeten we de uitgaven vermeld in rubriek 5 – dit zijn de uitgaven die door de kandidaten zijn gedaan voor rekening van de politieke partij – ook terugvinden in de aangiften van de politieke partijen. Dit is echter niet het geval. Daardoor is het onmogelijk om te controleren of de uitgaven die door de kandidaten worden afgeschoven naar de partij ook effectief zijn op-

genomen in de door de partij gerapporteerde uitgaven. Dit maakt eigenlijk dat de kandidaten hun 'illegale' uitgaven quasi onbeperkt kunnen boeken onder rubriek 5.

Op basis van wat voorafgaat kunnen er dus grote vraagtekens worden geplaatst bij de zin van de wettelijke maxima. Enerzijds geeft het overgrote deel van de kandidaten bij lange niet zoveel uit als wettelijk mag, terwijl anderzijds de kandidaten die er wel veel geld tegenaan willen gooien dit rustig kunnen doen door gebruik te maken van de beschikbare achterpoortjes.

Al bij al vormt dit artikel niet meer dan een eerste vingeroefening voor een meer doorgedreven aangifteonderzoek, waarvan de federale en de regionale verkiezingen uiteraard het meest voor de hand liggende voorwerp vormen. In die gevallen zou het bovendien mogelijk moeten zijn om het volledige universum te onderzoeken in de plaats van een deel ervan, zoals we hier noodgedwongen hebben moeten doen. Verder zou het boeiend zijn om ook de aangiften van de herkomst van de middelen te analyseren, die hier vooralsnog buiten beeld zijn gebleven. Hopelijk heeft deze bijdrage de appetijt voor verder onderzoek in die richting aangescherpt.

Appendix 1. **Overzicht van de regelgeving inzake de beperking en de controle van de uitgaven voor de lokale verkiezingen**²⁷

□ Maximumbedragen

De wetgeving voor de federale, de regionale en de Europese verkiezingen bepaalt dat er op twee niveaus verkiezingsuitgaven kunnen worden verricht: dat van de partijen als geheel en dat van de individuele kandidaten. In de wetgeving voor de lokale verkiezingen daarentegen wordt een bijkomend niveau onderscheiden, namelijk dat van de lijsten. De wet voorziet in een beperking van de verkiezingsuitgaven op elk van die drie niveaus. De partijen mogen maximaal 371.840 euro uitgeven indien zij in ten minste vijftig gemeenten onder hun eigen naam en na-

27. De basiswet voor de lokale verkiezingen is de *Wet van 7 juli 1994 betreffende de beperking en de controle van de verkiezingsuitgaven voor de verkiezing van de provincieraden en de gemeenteraden, de districtsraden en voor de rechtstreekse verkiezing van de raden voor maatschappelijk welzijn* [W.1994]. Daarnaast bevat ook de *gemeentekieswet* [GKW] een aantal relevante bepalingen. Vóór elke verkiezing publiceert de parlementaire Controlecommissie betreffende de verkiezingsuitgaven en de boekhouding van de politieke partijen een handleiding voor de partijen en de kandidaten, waarin de wetgeving wordt verduidelijkt en wordt aangegeven hoe die wordt geïnterpreteerd en toegepast door de Controlecommissie: *Commentaar en aanbevelingen van de Controlecommissie met betrekking tot de interpretatie van de wetgeving inzake de beperking en de controle van de verkiezingsuitgaven voor de verkiezing van de provincieraden, de gemeenteraden en de districtsraden en voor de rechtstreekse verkiezing van de raden voor maatschappelijk welzijn op 8 oktober 2000* [Commentaar].

tionaal lijstnummer opkomen, en maximaal 74.368 euro indien dat niet het geval is (W.1994, art. 2). Het maximumbedrag van de lijsten (W.1994, art. 3, §1) en kandidaten (W.1994, art. 3, §2) is afhankelijk van het aantal kiezers.²⁸ Wie zowel kandidaat is voor de gemeenteraads- als voor de provincieraadsverkiezingen kan de respectievelijke maximumbedragen niet cumuleren. Alleen het hoogste maximumbedrag telt (W.1994, art. 3, §3, eerste lid). Wanneer verschillende kandidaten een gezamenlijke campagne voeren moeten ze de uitgaven daarvoor in onderlinge overeenstemming verdelen over hun aangiften (Commentaar, pp. 25-27).

□ Transfers en boegbeeldcampagnes

Politieke partijen kunnen ook uitgaven doen ten gunste van individuele kandidaten. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen transfers en boegbeeldcampagnes. Een *transfer* houdt in dat de partij een deel van haar maximaal uit te geven bedrag overhevelt naar een individuele kandidaat, met dien verstande dat het bedrag aangerekend blijft op de uitgaven van de partij en niet op die van de kandidaat. Een transfer laat de kandidaat met andere woorden toe om, voor rekening van de partij, zijn of haar plafond te overschrijden. Van een *boegbeeldencampagne* is sprake wanneer een partij een algemene kieskring-overschrijdende campagne voert rond een welbepaalde kandidaat. De uitgaven daarvoor worden niet als een individuele uitgave van het boegbeeld beschouwd (W.1994, art. 2, derde lid; Commentaar, p. 17).

Alhoewel de wet dit niet uitdrukkelijk vermeldt laat de Controlegcommissie ook toe dat, bij lokale verkiezingen, uitgaven ten gunste van individuele kandidaten worden aangerekend aan de lijst. Een eerste mogelijkheid is een lokale boegbeeldencampagne van de lijst ten gunste van een of meerdere kandidaten. Een tweede mogelijkheid is dat de lijst, met de voorafgaande toestemming van de lijst-aanvoerder, de uitgaven op zich neemt van de campagne van één of meerdere kandidaten (Commentaar, pp. 21-25). In beide gevallen wordt een bijkomende uitweg gecreëerd voor de kandidaat – naast de transfers en de nationale boegbeeldcampagnes – om zijn of haar individuele maximum te kunnen overschrijden.

28. Voor de lijsten geldt daarbij een minimum van het aantal ingeschreven kiezers maal 2,5 euro en voor de kandidaten een minimum van 1.239 euro. De exacte maximumbedragen voor zowel de lijsten en de kandidaten, per gemeente en per district voor de provincieraadsverkiezingen, worden megedeeld door het Ministerie van Binnenlandse Zaken (W.1994, art.5). Zie voor de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000: Ministerie van Binnenlandse Zaken, Provincie- en gemeenteraadsverkiezingen van 8 Oktober 2000 – Mededeling, BS 25/08/2000. De gemeente met het laagste plafond was Herstappe, waar een lijst maximum 178 euro mocht uitgeven en een kandidaat het minimumbedrag van 1.239 euro. De gemeente met het hoogste plafond was Antwerpen, waar een lijst tot maximum 112.658 euro mocht uitgeven en een individuele kandidaat 7.647 euro.

□ Aangiften

De partijen zijn verplicht om binnen dertig dagen na de verkiezing bij de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg in wiens rechtsgebied de zetel van de partij is gevestigd een aangifte te doen van hun verkiezingsuitgaven. Daarnaast moeten ze ook een aangifte indienen betreffende de herkomst van de geldmiddelen, samen met een lijst van de natuurlijke personen die giften hebben gedaan van 124 euro of meer (W.1994, art. 8, eerste tot derde lid). De kandidaten moeten een soortgelijke aangifte doen bij de griffie van de rechtbank van eerste aanleg binnen wiens rechtsgebied de gemeente gelegen is, eveneens binnen dertig dagen na de verkiezingen.²⁹ Tenslotte zijn de lijstaanvoeders verantwoordelijk voor het opstellen van een dergelijke aangifte voor de lijst (GKW, art. 23, §2, eerste tot derde lid). De aangiften moeten gebeuren op basis van de bij Ministerieel Besluit vastgestelde modelformulieren (W.1994, art. 8, vierde en vijfde lid; GKW, art. 23, §2, vierde en vijfde lid).³⁰

Wat de uitgaven van de *kandidaten* betreft wordt daarbij een onderscheid gemaakt tussen de volgende zes rubrieken: (1) Uitgaven en financiële verbintenissen betreffende de dienstprestaties of leveringen met het oog op de mededeling van mondelinge, schriftelijke, auditieve en visuele boodschappen; (2) Uitgaven voor de niet in rubriek 1 vermelde bezoldigde dienstprestaties; (3) Uitgaven voor het aankopen of huren van niet in rubriek 1 vermelde goederen of leveringen; (4) Andere niet in de rubrieken 1 tot 3 bedoelde uitgaven; (5) Totaal van de door de politieke partij op haar quota verrekende uitgaven, ten gunste van de kandidaat; (6) Bedrag per aard van prestatie of levering, van de door de kandidaat gedane uitgaven die geboekt moeten worden op het toegelaten bedrag van de uitgaven van de lijst met het akkoord van de kandidaat die de lijst trekt.

De uitgaven in het kader van een boegbeeldcampagne moeten worden aangegeven door de politieke partij, als onderdeel van de algemene verkiezingsuitgaven. De Controlecommissie vraagt wel dat de kandidaten die als boegbeeld naar voor worden geschoven dit pro memorie op hun aangifteformulier zouden vermelden om onnodige klachten te voorkomen, zonder opgave evenwel van het exacte bedrag (Commentaar, p. 17). Voor de transfers dient wel het exacte bedrag vermeld.³¹

29. Wie tegelijkertijd kandideerde voor de gemeenteraads- en de provincieraadsverkiezingen en onder het verbod op cumulatie valt dient maar één enkele aangifte in te dienen. In het geval van toegelaten cumulatie – namelijk wanneer men ook kandideert in een provincieraadsdistrict waartoe de eigen gemeente niet behoort – dienen twee afzonderlijke aangiften te worden ingediend (Commentaar, p. 31).

30. Zie voor de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000: Ministerieel Besluit van 24 augustus 2000 (BS 29/08/2000), gewijzigd door Ministerieel Besluit van 25 oktober 2000 (BS 01/11/2000).

31. Rubriek 4: ten voordele van een of meerdere bepaalde kandidaten gedane verkiezingsuitgaven.

□ Inzagerecht

Voor wat betreft de partijen maken de voorzitters van de rechtbanken van eerste aanleg een verslag op van de uitgaven die partijen voor de verkiezingspropaganda hebben gedaan. Het verslag dient binnen zestig dagen na datum van de verkiezingen, gedurende vijftien dagen, op de griffie van de rechtbank ter inzage te worden gelegd van alle op de kiezerslijst ingeschreven kiezers, op vertoon van hun oproepingsbrief (W.1994, artikel 9). De aangiften van de uitgaven en de aangiften betreffende de herkomst van de middelen dienen bij dit verslag te worden gevoegd (MB 29/08/2000, Bijlage 7).³²

Over de aangiften van de kandidaten en de lijsten wordt er geen soortgelijk verslag uitgebracht door de rechtbank. Wel worden de aangiften zelf, vanaf de eendertigste dag na de datum van de verkiezingen, gedurende vijftien dagen, ter inzage gelegd van de op de kiezerslijst ingeschreven kiezers, op vertoon van hun oproepingsbrief (GKW, art. 23, §2, zesde lid). Zowel de aangifte van de uitgaven als die betreffende de herkomst van de middelen worden ter inzage gelegd (MB 25/10/2000, bijlage 8, noot 3, bijlage 9, noot 3). De aangiften worden tot de 121ste dag na de verkiezingen bewaard op de griffie (GKW, art. 23ter, eerste lid).

□ Controle en sancties

Het verslag inzake de aangiften van de partijen wordt, samen met de eventuele opmerkingen van kandidaten en kiezers, aan de parlementaire Controlecommissie bezorgd (W.1994, art. 9, laatste lid). Die doet vervolgens uitspraak over de juistheid en de volledigheid van de verslagen. De Controlecommissie publiceert een eindverslag waarin per politieke partij het totaalbedrag van de verkiezingsuitgaven wordt vermeld (W.1994, art. 10).³³ Bij overtreding verliest de partij voor minstens één en maximum vier jaar het recht op een dotatie (W.1994, art. 11).

Voor wat betreft de kandidaten en de lijstverantwoordelijken voorziet de wet zowel in een strafrechtelijke als een administratieve procedure. Strafrechterlijke vervolging kan leiden tot een geldboete of een gevangenisstraf (W.1994, art. 12). De administratieve procedure wordt gestart wanneer een kandidaat een bezwaar formuleert en kan ertoe leiden dat het mandaat van de overtredende kandidaat of lijstverantwoordelijke vervallen wordt verklaard (GKW, artt. 74-77). Belangrijk hierbij is vooral dat de aangiften van de kandidaten en de lijsten niet systema-

32. Wat de herkomst van de middelen betreft geldt dit inzagerecht enkel de aangifte zelf en niet de lijst met natuurlijke personen die een gift van 124 Euro of meer hebben gedaan (MB 24/08/2000, bijlage 7, noot 4).

33. Voor de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000, zie: Onderzoek van de verkiezingsuitgaven van de politieke partijen voor de provincie-, de gemeente- en de districtsraadsverkiezingen, a.c.

tisch worden nagekeken. De wetgever is er blijkbaar van uitgegaan dat de kandidaten de wet zouden naleven uit vrees dat een kiezer, maar wellicht vooral een concurrerende kandidaat een klacht zou indienen.

Appendix 2. Lijst van de onderzochte gemeenten

Provincie	Gemeente	Aantal kiezers	Kandidaataangiften		Lijstaangiften
			Ongewogen	Gewogen	
Antwerpen	Geel	26.170	130	130	5
	Mechelen	55.691	100	205	4
	Niel	6.629	97	97	6
	Ranst	13.387	106	110	5
	Schoten	24.656	95	175	5
Limburg	Bocholt	8.574	29	63	3
	Bree	10.766	75	75	0
	Genk	39.243	186	186	5
	Hasselt	53.667	101	176	5
	Maaseik	16.483	117	117	5
	Meeuwen-Gruitrode	9.321	46	46	2
	Neerpelt	10.675	77	79	4
	Lanaken	15.672	99	99	4
	Opglabbeek	6.738	27	27	2
	Overpelt	9.302	23	46	2
	Riemst	11.262	71	75	3
Zonhoven	14.437	95	95	5	
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas	52.594	120	260	7
Vlaams-Brabant	Beersel	16.891	53	74	5
	Gooik	6.931	26	26	2
	Merchtem	11.066	91	114	6
	Lennik	6.810	74	74	5
	Leuven	65.701	95	215	6
West-Vlaanderen	Brugge	91.450	263	308	8
	Knokke-Heist	26.739	100	125	5
	Koekelare	6.347	38	38	2
	Kortemark	9.647	69	69	3
	Kortrijk	57.735	120	225	9
	Wervik	13.600	88	107	5
	Wevelgem	24.060	151	151	6
Totaal			2762		134

SUMMARY

The effect of campaign spending in the Flemish/Belgian local elections of 2000

Since 1989 candidates in Belgian elections have to declare their campaign expenses, but there is a widespread doubt as to the validity of the declared expenses as an indicator of the real cost of the campaign. After the 2000 local elections, data were collected concerning the campaign expenses of 2762 candidates spread over 134 municipalities in the Flemish region of Belgium. An analysis relating the declared expenses to a number of predictor variables reveals a sensible and systematic pattern, which can be interpreted as an indirect indication of their validity. There is a limit on spending, but the research shows that, on average, the candidates only spend 25% of what they are allowed to. Controlling for a number of relevant background variables, the campaign expenditures were found to have a substantial effect on the preference votes for the candidates.

De kracht van de definitie: een vergelijking van quotawetten in Argentinië, België en Frankrijk

Petra MEIER

Vorser aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel en senior researcher aan de Nijmegen School of Management, Katholieke Universiteit Nijmegen

1. Inleiding

Genderquota¹ in de politiek zijn erop gericht om tot evenwichtigeresekseverhoudingen te komen door het aantal vrouwen te bevorderen.² Dergelijke quotamaatregelen kunnen getroffen worden door partijen of door de overheid opgelegd worden.³ Wat zij gemeenschappelijk hebben is dat zij slaan op de inputzijde van het electorale proces, namelijk de selectie van kandidaten waaruit de kiezers hun keuze maken. Genderquota leggen een bepaald minimum of maximum aantal kandidaten op van beide seksen. Zij hebben dus niet expliciet betrekking op de outputzijde van het electorale proces, zijnde de groep afgevaardigden die uiteindelijk de bevolking vertegenwoordigt. In dat opzicht onderscheiden genderquota zich van voorbehouden zetels, omdat in het laatste geval op voorhand vastgelegd wordt hoeveel leden van een bepaalde maatschappelijke groep gaan zetelen. Uiteindelijk zijn voorbehouden zetels ook een vorm van quota maar dan toegepast op de outputzijde van het electorale proces. Maar over het algemeen wordt gesproken over enerzijds quota en anderzijds voorbehouden zetels. Voorbehouden zetels impliceren dat bepaalde maatschappelijke groepen een bepaald aantal zetels innemen ongeacht de verkiezingsuitslag. Men denkt maar aan de toekomstige zetelverdeling voor de Brusselse Hoofdstedelijke Raad. De kiezer heeft hier enkel nog het laatste woord over welke Vlaamse kandidaten verkozen worden

1. Strikt genomen is het verkeerd om te spreken van genderquota, gezien zij moeten inspelen op het aantal mannen en vrouwen in de politiek, waarbij louter rekening gehouden wordt met de sekse van de betrokken kandidaten zonder dat de theoretische lading achter het begrip gender gedekt wordt. Genderquota is echter de algemeen gehanteerde term, en hij is in die zin ook correct omdat dergelijke quota uiteindelijk de bedoeling hebben via een hoger aantal vrouwen in de politiek de maatschappelijke genderverhoudingen te beïnvloeden.
2. Met dank aan Lea Sgier en Claudie Baudino voor hun waardevolle aanvullende informatie over de Franse 'pariteitswet' en Kris Deschouwer voor zijn opmerkingen met betrekking tot een vroegere versie van dit artikel.
3. DAHLERUP, D., *Using Quotas to Increase Women's Political Representation*, pp. 91-106 in A. Karam (ed.), *Women in Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm, IDEA, 1998.

maar niet over met hoeveel zij zullen zijn.⁴ Strikt genomen kunnen quota de aanwezigheid van bepaalde maatschappelijke groepen in de politiek enkel bevorderen zonder een formele verbintenis te bevatten in termen van de electorale uitkomst. Zij kunnen de kans van bepaalde kandidaten om verkozen te worden echter sterk verhogen. Het argument van deze bijdrage is dat per wet opgelegde quota net zoals voorbehouden zetels een bepaald aantal mannelijke respectievelijk vrouwelijke verkozenen kunnen opleggen en dit onafhankelijk van de verkiezingsuitslag, ook al spelen zij louter in op de inputzijde van het electorale proces. De doorslaggevende factor in dit laatste geval is de definitie van de quota in kwestie, meer bepaald de wijze waarop de formulering van quota inspeelt op de modaliteiten van het kiesstelsel waarin zij toegepast worden. Het argument is dat hoe meer een quotawet de modaliteiten van een kiesstelsel uitbuit ten bate van een genderevenwicht in de politiek, hoe meer deze maatregel een uitslag 'garandeert', ook al hebben die quota betrekking op de inputzijde van het electorale proces. Echter, enkel quotawetten en niet door partijen opgelegde quota kunnen een dergelijke impact hebben. Quotawetten gelden tenslotte voor alle partijen in dezelfde mate. Als een quotawet zodanig geformuleerd is dat zij het aantal mannelijke en vrouwelijke gekozenen bepaalt, heeft de verkiezingsuitslag enkel nog invloed op de numerieke verhoudingen tussen de verschillende partijen. Gezien partijquota van partij tot partij kunnen verschillen heeft de verkiezingsuitslag in dat geval een grotere invloed op het totaal aantal mannelijke en vrouwelijke gekozenen. Partijquota zouden enkel de dwingende impact van wettelijke quota hebben indien alle partijen zichzelf dezelfde regels opleggen en deze op identieke wijze naleven.

Deze bijdrage sluit aan bij recent onderzoek naar de interactie tussen de modaliteiten van kiesstelsels en genderquota.⁵ De achterliggende hypothese is dat dergelijke maatregelen enkel effect hebben indien zij nauwkeurig zijn afgestemd op het kiesstelsel waarin zij toegepast worden. Deze bijdrage wil aantonen dat wettelijk opgelegde genderquota een effect kunnen afdwingen door de formulering van de quotamaatregelen nauwkeurig af te stemmen op de precieze modaliteiten van het

4. Tenzij men uitgaat van de weinig realistische hypothese dat zodanig veel stemmen op Vlaamse kandidaten uitgebracht worden dat zij recht zouden hebben op een groter aantal zetels dan wettelijk voor hun is voorbehouden.
5. BAUDINO, C., *The Parity Reform in France: Promises and Pitfalls*. Onuitgegeven paper, 2002. DESCHOUWER, K. & P. MEIER, *Tussen wens en werkelijkheid: reële en mogelijke impact van quotawetten op kieslijsten*. Wetenschappelijke monografie 9. Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2002. HTUN, M.N. & JONES, M.P., *Engendering the Right to Participate in Decision-making: Electoral Quotas and Women's Leadership in Latin America*, pp. 32-56 in N. Craske & M. Molyneux (eds.), *Gender and the Politics of Rights and Democracy in Latin America*. New York, Palgrave, 2002. JONES, M., *Gender Quotas, Electoral Laws, and the Election of Women: Lessons from the Argentine Provinces*, in *Comparative Political Studies*, vol. 31, 1998, 3-21. MARQUES-PEREIRA, B. & P. NOLASCO (eds.), *La représentation politique des femmes en Amérique latine*. Paris, L'Harmattan, 2001. MOSSUZ-LAVAU, J., *Political Parity between Men and Women in France: History and First Balance*. Paper delivered at the Conference on Women's Quotas in Urban Local Government: A Cross-national Comparison, New Delhi, Institute of Social Sciences, February 2003.

kiesstelsel en dit onafhankelijk van het type kiesstelsel. We onderzoeken dit nader door de Belgische genderquotawetten van 1994 en van 2002 via een vergelijkende analyse te confronteren met buitenlandse soortgelijke voorbeelden en daarbij na te gaan hoe zij inspelen op het kiesstelsel waarin zij van toepassing zijn. We kozen voor deze vergelijking de twee internationaal in verschillende opzichten meest vooraanstaande quotawetten ter bevordering van een sekse-evenwicht in de politiek. Dit zijn enerzijds de Franse 'pariteitswet' en anderzijds de Argentijnse 'ley de cupos'. Naar de 'pariteitswet' wordt vaak met bewondering gekeken omdat die van meet af aan pariteit oplegde maar enkele verkiezingen later laten de resultaten te wensen over. Daartegenover staat het veel minder bekende voorbeeld van Argentinië. Het vooraanstaande karakter van deze wet ligt niet in het opgelegde quotum maar wel in de wijze waarop de quota zich vertalen naar de samenstelling van de politieke assemblees.

Een vergelijkende analyse van de technische details van de verschillende quotawetten laat toe om aan te geven in welke mate deze maatregelen losstaand van de verkiezingsuitslag een uitslag garanderen. Het gaat dus om de potentiële impact van deze quotawetten. Er wordt vaak verkeerdelijk geconcludeerd dat de Belgische quotawet impact had op het aantal vrouwen in de politiek. Bij verkiezingsuitslagen beschikt men steeds over een nulmeting, zijnde de uitslagen van de vorige verkiezing. Maar een in positieve of negatieve zin veranderde uitslag of zelfs een gelijkblijvende uitslag laat geen sluitende uitspraken toe over de zuivere impact van een quotawet zolang de uitslagen niet gecontroleerd worden voor andere factoren die de verkiezingsuitslagen beïnvloeden. Men denkt maar aan het politieke klimaat waarin de verkiezingen plaatsvinden, aan wijzigingen van het kiesstelsel, aan bijkomende niet rechtstreeks op het kiesstelsel betrekking hebbende maatregelen die de kiezer pogen te sensibiliseren voor het onderwerp, zoals stem-vrouw campagnes. Dit alles maakt het moeilijk om de zuivere impact van genderquota te bepalen. Maar via een analyse van de wijze waarop een genderquota inspeelt op de modaliteiten van het kiesstelsel en die uitbuit ten bate van een genderevenwicht in de politiek kunnen we wel de potentiële impact van een dergelijke maatregel nagaan. Via de potentiële impact van een quotamaatregel wordt namelijk nagegaan hoeveel hij überhaupt zou kunnen bewerkstelligen binnen het institutionele kader waarin hij wordt toegepast. En op deze wijze kan de mate waarin zij een dwingende impact hebben geanalyseerd worden.⁶

II. De Argentijnse, Belgische en Franse quotawet in een notendop⁷

De totstandkoming van de Argentijnse quotawet moet in eerste instantie gezien worden als een onderdeel van de democratiseringsprocessen eind jaren '80 – be-

6. DESCHOUWER, K. & P. MEIER, *op.cit.*

7. De wetten zijn terug te vinden via www.idea.int/quota.

gin jaren '90, maar zij zou er niet zo gemakkelijk gekomen zijn zonder een belangrijk historisch precedent. Een jaar vroeger dan in België, in 1947, verkregen de Argentijnse vrouwen stemrecht, en in 1951 en 1955, mede door de kracht van Evita Perón, steeg het percentage vrouwelijke mandatarissen in de Kamer in één klap van 0% naar respectievelijk 16% en 22%. Dat was op zich opmerkelijk en ook uitzonderlijk hoog voor de eerste helft van de jaren '50. Even drastisch was echter de terugval in 1958 naar 2%, en er kwam ook nooit meer een echte toename van het aantal vrouwelijke mandatarissen.⁸ De quotawet van 1991 kwam er dus niet enkel in het kader van een algemeen democratiseringsproces maar vooral ook omdat er een referentiepunt in het verleden bestond. Het was eigenlijk niet te verantwoorden dat er in de jaren '90 amper vrouwelijke mandatarissen waren, gezien het historische precedent dat in de jaren '50 plaatsvond.

De wet schreef een wettelijk minimum van 30% vrouwelijke kandidaten op kieslijsten voor, en dit eveneens voor de verkiesbare plaatsen.⁹ Opdat er geen misverstand zou bestaan over hetgeen men onder verkiesbare plaatsen hoort te verstaan, werd dit nauwkeurig per decreet gedefinieerd in 1993. De Argentijnse 'ley de cupos' was daarmee niet enkel de eerste genderquotawet wereldwijd. Het was ook de eerste die dubbele quota voorzag, dat wil zeggen quota die niet louter bepalen hoeveel mannelijke respectievelijk vrouwelijke kandidaten op een lijst moeten staan, maar die ook aangeven hoe zij over de verkiesbare en niet-verkiesbare plaatsen verdeeld moeten worden. De toepassing van deze wet ging gepaard met een forse stijging van het aantal vrouwelijke afgevaardigden, maar zij was bovenal ook een katalysator voor de opkomst van genderquotawetten in de gehele regio.¹⁰

De ontstaansgeschiedenis van de Franse quotawet is van een geheel andere orde. De Franse 'pariteitswet' heeft een lange voorgeschiedenis. In 1975 kwam een eerste voorstel voor een 15% quotum maar dat haalde het niet. In 1980 aanvaardde het parlement een quotawet die een minimum van 20% aan kandidaten van beide seksen voor gemeenteraadsverkiezingen met meer dan 2500 inwoners eiste, maar de tekst werd niet doorgestuurd naar de Senaat en bijgevolg nooit aangenomen. In 1982 wilde Gisèle Halimi de kieswetgeving amenderen met een voorstel voor een minimumquotum van 25%, maar dat werd verworpen door het Constitutio-

8. JIMENEZ POLANCO, J., La représentation politique des femmes en Amérique latine: une analyse comparée, pp. 27-81 in B. Marques-Pereira & P. Nolasco, *op.cit.*

9. BONDER, G. & M. NARI, The 30 Percent Quota Law. A Turning Point for Women's Political Participation in Argentina, pp. 183-193 in A. Brill (ed.), *A Rising Public Voice. Women in Politics Worldwide*. New York, The Feminist Press, 1995. GOMEZ, P.L., Actions positives et citoyenneté en Argentine, pp. 83-110 in B. Marques-Pereira & P. Nolasco *op.cit.* JIMENEZ POLANCO, J. *op.cit.* JONES, M., Increasing Women's Representation Via Gender Quotas: The Argentine Ley de Cupos, *Women & Politics*, vol. 16, 1996, p. 75-98. TENEWICKI, I. & D. ROSSI, Participacion politica de la mujer. La mirada del legislador desde el sufragio hasta la ley de cupos, pp. 81-132 in Susana Botte (ed.) *Mujer*. Buenos Aires, Dirección de Información Parlamentaria del Congreso de la Nación, 1995.

10. HTUN, M.N. & JONES, M.P., *op.cit.*

nele Hof, verwijzend naar de basisbeginselen waarop de Franse samenleving gestoeld is.¹¹ Eind jaren '80 kwam de beweging voor een paritaire democratie op gang, die uiterst actief was gedurende het daaropvolgende decennium. Dit was een van de redenen waarom het thema belangrijk was in het kader van de presidentsverkiezingen van 1995. Het was uiteindelijk Lionel Jospin die toen hij in 1997 Premier werd een grondwetsherziening aankondigde dewelke het fundament voor de 'pariteitswet' zou bieden. Deze vond plaats in 1999 en in 2000 werd de quotawet goedgekeurd.¹²

Voor de regionale en lokale verkiezingen moet 50% van de kandidaten mannelijk en de andere 50% vrouwelijk zijn. De kandidaten moeten verder in blokken van zes over de lijsten verdeeld worden, wat inhoudt dat er per blok van zes kandidaten drie van elk geslacht zijn. Deze regel is echter niet van toepassing op de gemeenten met minder dan 3.500 inwoners. Voor de verkiezingen van het parlement moeten tussen 49 en 51% kandidaten van elk geslacht zijn en indien partijen deze quota niet respecteren, wordt hun dotatie verminderd. Voor de verkiezingen van de Senaat en van het Europees Parlement geldt niet enkel een 50% quotum maar tevens het ritsprincipe.¹³ De Franse 'pariteitswet' is, tenminste momenteel, de meest verregaande in haar soort wat een wettelijk opgelegde, evenwichtige verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke kandidaten betreft.¹⁴

De ontstaansgeschiedenis van de Belgische quotawetten is nog een andere. Zoals in Frankrijk was het onderwerp een aantal keren op de politieke agenda geplaatst voordat het tot een wet kwam. Maar in tegenstelling tot Frankrijk kwam er niet van meet af aan een 50% quotum. De vraag naar representativiteit in termen van sekse werd door de wetgever voor het eerst gehonoreerd in 1994. Deze vraag zelf dateert van het eind van de jaren '70. In 1980 reeds had Paula D'Hondt een eerste wetsvoorstel ingediend met de bepaling dat niet meer dan 3/4 van de kandidaten op een kieslijst van hetzelfde geslacht mochten zijn. Dit wetsvoorstel had enkel

11. Décision 82-146DC du Conseil Constitutionnel du 18.11.1982.

12. ALLWOOD, G. & K. WADIA, *Women and Politics in France: 1958-2000*, London, Routledge, 2000. FOUQUE, A., *Il y a 2 sexes. Essais de féminologie 1989-1995*. Paris, Gallimard, 1995. MOS-SUZ-LAVAU, J., *Femmes/Hommes pour la parité*, Paris, Presses de Sciences Po, 1998. SGIER, L., *Analysing Gender Quota Policies: France and Switzerland*. Paper delivered at the 1° ECPR General Conference, University of Kent at Canterbury (UK), September 2001.

13. GASPARD, F., *Du fratricat à la parité, une révolution française*, pp. 89-95 in X, *La parité est l'avenir de l'homme*. Brussel, Luc Pire, 2001. SGIER, L., *op.cit.*

14. Ondanks het onderscheid dat de voorstanders van een paritaire democratie steevast maken tussen enerzijds quota en anderzijds pariteit omdat volgens hen de achterliggende logica verschilt (VOGEL-POLSKY, E., *Démocratie, Femmes et Citoyenneté européenne*, in *Sextant*, vol. 7, 1997, p. 17-39.), is het zo dat een vertaling van het pariteitsprincipe naar de praktijk uiteindelijk net zoals bij quota het vastleggen van numerieke verhoudingen inhoudt. De scherpe scheidingslijn die het pariteitsdiscours in het begin trok tussen enerzijds quota en anderzijds pariteit was zeker van belang om aan te geven hoe de achter pariteit schuilgaande logica afsteekt tegenover de klassieke liberale nogal formalistische opvatting van het gelijkheidsbegrip. Maar de evolutie van de laatste jaren toont aan dat deze scheiding in de praktijk minder gemakkelijk gemaakt kan worden als paritaire principes naar de praktijk vertaald worden. Dit verklaart waarom we de pariteitswet als een quotawet definiëren.

betrekking op de gemeenteraadsverkiezingen.¹⁵ De Raad van State verwierp het omdat het onverenigbaar zou zijn met de principes van gelijkheid en van non-discriminatie. Elf jaar later lanceerde Trees Merckx een soortgelijk initiatief. Zij stelde slechts een 4/5 quota voor maar dan voor alle verkiezingen, met uitzondering van de Europese. Zij stelde eveneens voor om minstens één belangrijke plaats op de lijsten voor te behouden aan de ondervertegenwoordigde sekse. Om zeker te zijn dat hierover geen meningsverschil bestond werden de begrippen verkiesbare en strijdplaats gedefinieerd.¹⁶ Dit wetsvoorstel heeft evenmin geleid tot een quotawet. Het was de regering die begin jaren '90 aan de basis lag van de wet van 24 mei 1994 die genderquota oplegde aan kieslijsten, eerst een overgangsquota van maximaal 3/4 kandidaten van hetzelfde geslacht en vervolgens vanaf 1999 een 2/3 maximum. De reeds in Argentinië ingevoerde dubbele quota haalden het in 1994 echter niet in België. In de aanloop naar de verkiezingen van 1999 belandde de thematiek opnieuw op de politieke agenda waarbij de vraag er steevast een was naar dubbele quota. Sinds 2002 ligt een nieuwe reeks wetten voor die oplegt dat kieslijsten evenveel mannelijke als vrouwelijke kandidaten moeten bevatten. Tevens nieuw aan deze wetten is de bepaling dat voor de eerste twee plaatsen op de lijst de rits toegepast moet worden. Een overgangsbepaling stipuleert echter dat voor de eerstkomende verkiezingen na het van kracht worden van de wetten geldt dat de eerste drie plaatsen op de lijst niet door kandidaten van dezelfde sekse ingenomen mogen worden. Concreet betekent dit dat de nieuwe quotawetten in een overgangsfase vrouwen minstens een derde plaats op de lijst garanderen terwijl zij hen uiteindelijk minstens een tweede plaats garanderen. Deze wetten hebben betrekking op de Europese verkiezingen, de verkiezingen van de wetgevende Kamers en de Raad van de Duitstalige Gemeenschap alsook de Vlaamse Raad, de Brusselse Hoofdstedelijke Raad en de Raad van het Waalse Gewest.

Tabel 2 aan het einde van dit artikel bevat een gedetailleerd overzicht van de verschillende quotawetten. In de volgende secties worden de technische bepalingen ervan één voor één besproken.

III. De quota en eventuele overgangsbepalingen

Terwijl de huidige Belgische quotawet hetzelfde quotum hanteert als de Franse, sloot haar voorloper eerder aan bij de Argentijnse. In de twee laatstgenoemde wetten legde de wetgever een minimum aantal vrouwelijke kandidaten op aan kieslijsten, zij het expliciet zoals in het Argentijnse geval, of impliciet zoals in het Belgische. De Belgische quotawet van 1994 schreef immers voor dat lijsten voor maximaal twee derde uit kandidaten van hetzelfde geslacht mochten bestaan,

15. *Gedr. Stuk. Senaat*, 79-80: 370/1.

16. *Gedr. Stuk. Kamer*, 90-91: 1538/1, 1539/1.

waaruit het minimum van 1/3 kandidaten van het ondervertegenwoordigde geslacht voortvloeide. De reden hiervoor was dat men in België de voorkeur gaf aan een genderneutrale formulering. In tegenstelling tot de twee buitenlandse voorbeelden kende de eerste Belgische quotawet ook een overgangsmaatregel waardoor gedurende een aantal jaren kieslijsten maar 25% vrouwelijke kandidaten moesten bevatten. Een eerste verschil tussen België en de andere landen bestaat er dus in dat hier de quota geleidelijk aan opgetrokken werden terwijl in de buitenlandse voorbeelden de quota voor kieslijsten in een keer vastgelegd werden. Een tweede tegenstelling met de buitenlandse voorbeelden betreft de dubbele quota, met andere woorden de bepaling hoe kandidaten over de verschillende verkiesbare en niet-verkiesbare plaatsen verdeeld worden. In België dwongen de wettelijk opgelegde genderquota niet direct een dubbel quotum af. Pas de tweede quotawet van 2002 voerde een dubbel quotum in, ook al moet hierbij vermeld worden dat dit idee wel aanwezig was in het voorontwerp voor de quotawet van 1994. Maar terwijl het Argentijnse voorbeeld toen al bestond, werd er over het dubbel quotum in 1994 geen consensus bereikt binnen de Belgische meerderheid.¹⁷

In België werden de dubbele quota niet enkel later ingevoerd, zij reiken ook minder ver dan in de buitenlandse voorbeelden. In België geldt het dubbele quotum slechts voor de eerste twee plaatsen. Bovendien wordt het tijdens de eerste verkiezingen na het inwerkingtreden van de wet afgezwakt doordat de wet voorschrijft dat de eerste drie kandidaten op een lijst niet van hetzelfde geslacht mogen zijn. Zowel in Frankrijk als in Argentinië reikt het dubbele quotum verder omdat het betrekking heeft op heel de kieslijst. De precieze bepalingen zijn echter niet overal dezelfde.

De Franse 'pariteitswet' maakt een onderscheid tussen verkiezingen in een proportioneel stelsel en diegene die plaatsvinden in een semi-proportioneel stelsel. In het eerste geval gaat het om de verkiezingen voor het Europees Parlement en de Senaat en daar geldt de rits. In het tweede geval gaat het om de verkiezingen voor de regionale raden en voor de gemeenteraden en daar geldt een afgezwakte rits. In plaats van een strikte afwisseling van mannelijke en vrouwelijke kandidaten moeten per blok van zes kandidaten steeds evenveel vrouwen als mannen voorkomen. Dit belemmert niet de toepassing van een ritsprincipe maar partijen kunnen bijvoorbeeld ook ervoor opteren om steeds na drie mannelijke kandidaten drie vrouwen te plaatsen.

De Argentijnse dubbele quota kunnen eveneens omschreven worden als een afgezwakte afwisseling van mannelijke en vrouwelijke kandidaten over de lijst in die zin dat de minimum 30% vrouwelijke kandidaten evenwichtig over de lijst verdeeld moeten worden. Wat dat precies impliceert is afhankelijk van het verkiezingsniveau. De basisberekening daarbij is dat vrouwen recht hebben op 30% van

17. CARTON, A., *Paritaire democratie: een definitieve stap vooruit*, pp. 71-89 in *Nederlandstalige Vrouwenraad (ed.), Jaarboek van de vrouw 1994*, Leuven, Acco, 1995.

de verkiesbare plaatsen. Bij één verkiesbare plaats moet tenminste één vrouw op tenminste de derde plaats staan; bij twee verkiesbare plaatsen moet tenminste één vrouw op tenminste de tweede plaats staan; bij 3 of 4 verkiesbare plaatsen moet tenminste één vrouw respectievelijk op de eerste 3 of 4 plaatsen staan; bij 5 tot 8 verkiesbare plaatsen moeten tenminste twee vrouwen op eerste 5 tot 8 plaatsen staan; bij 9 tot 11 verkiesbare plaatsen moeten tenminste 3 vrouwen op de eerste 9 tot 11 plaatsen staan, enz. In het geval van de Kamer wordt gewerkt met lijsten en dan gelden voorgaande regels zonder meer.¹⁸ De situatie is iets anders in de Senaat. Sinds 2001 geldt een nieuw verkiezingssysteem waarbij ook de quotawet van toepassing werd. Per kieskring worden 3 senatoren verkozen. Twee zetels gaan naar de winnende partij, een derde naar de partij met het eerstvolgende aantal behaalde stemmen. Er wordt hier dus van uitgegaan dat er steeds 2 verkiesbare plaatsen zijn en derhalve moet minstens de tweede plaats toekomen aan vrouwen.

In het Argentijnse geval kunnen partijen vrouwen dus niet zoals in het Franse geval van de afgezwakte rits op de zwakste posities binnen een blok van zes kandidaten plaatsen, maar hooguit op de zwakste positie binnen een blok van drie. In deze bepaling ligt een groot deel van de kracht van de Argentijnse quotawet. De Argentijnse wet verdeelt de kandidaten over de verkiesbare plaatsen in overeenstemming met de quota die gelden op het niveau van alle kandidaten, waarbij de kandidaten van verschillende sekse zo breed mogelijk gespreid worden over de verkiesbare plaatsen. Daardoor vertaalt zich de op het niveau van de kandidaten opgelegde sekseverhouding redelijk goed naar het aantal verkozenen. Met uitzondering van de Senaat en het Europees Parlement garandeert de Franse 'pariteitswet' geen soortgelijk resultaat. En dit geldt nog veel minder voor de Belgische.

De achterliggende logica is eenvoudig. Quota hebben een maximaal effect als zij inspelen op alle verkiesbare posities en daarbij de mannelijke en vrouwelijke kandidaten zo breed mogelijk gespreid worden over de verkiesbare plaatsen. Hoe kleiner daarbij de afwijking van de quota hoe nauwkeuriger de op het niveau van de kandidaten opgelegde quota zich vertalen naar het aantal mannelijke en vrouwelijke verkozenen. Doordat de Franse pariteitswet met blokken van zes kandidaten werkt terwijl de quota uitgaan van 50% kandidaten van elke sekse is haar 'foutmarge' veel hoger dan die van de Argentijnse quotawet waar gewerkt wordt met blokken kandidaten die overeenkomen met de 30% quota. Een soortgelijk gebrek kenmerkt de Belgische wet die enkel betrekking heeft op de eerste twee plaatsen op de lijst, terwijl de lijst op zich 50% kandidaten van elke sekse moet bevatten en het aantal verkiesbare plaatsen in veel gevallen hoger is dan twee. Het enige voordeel van de Belgische wet is dat in het geval van één verkiesbare zetel vrouwen nog steeds minstens de tweede en dus de strijdplaats krijgen. Hetzelfde geldt voor de Franse wet wat de verkiezingen van de Senaat en van het Europees Parlement betreft. Maar over het algemeen speelt de Argentijnse wet

18. JONES, M., 1996, *op.cit.*

veel meer in op het aantal verkiesbare plaatsen. Daarbij leggen de Franse en de Belgische wet op zich een evenwichtigere sekseverhouding op onder de kandidaten dan de Argentijnse. Maar hoeveel vrouwen respectievelijk mannen uiteindelijk kandidaat zijn speelt geen rol, wel hoeveel ervan op een verkiesbare plaats staan.

Deze vertaling van de algemene quota naar de quota voor de verkiesbare plaatsen wordt ook duidelijk in de berekeningswijze van het aantal verkiesbare zetels, zoals goed wordt aangegeven door het voorbeeld van vijf verkiesbare plaatsen. Indien men zou vertrekken van de maatregel dat vrouwen elke derde plaats moeten innemen zou bij vijf verkiesbare plaatsen maar één vrouw een dergelijke plaats bezetten. De tweede vrouw komt dan immers pas op de – onverkiesbare – zesde plaats. Volgens de Argentijnse wet hebben vrouwen recht op 30% van 5 plaatsen, zijnde 1,5 zetels en dus nemen vrouwen 2 van de 5 verkiesbare plaatsen in. In grotere kieskringen voor de Argentijnse Kamer is het positieve effect van deze berekeningswijze afwezig maar zij levert vrouwen wel steevast 1/3 van de verkiesbare plaatsen op alhoewel zij maar recht hebben op 30%. Dit lijkt minimaal maar het geeft aan hoe de vertaling van quota naar de praktijk al dan niet bevorderlijk kan zijn voor het realiseren van een sekse-evenwicht.

Ook interessant aan de Argentijnse wet is dat zij vooral aandacht heeft voor kleine kieskringen want het is vooral in die kieskringen dat vrouwelijke kandidaten moeilijk doorstoten.¹⁹ Ook al geldt een 30% quotum, bij twee verkiesbare plaatsen gaat één ervan naar een vrouwelijke kandidaat, een uitzondering op de berekeningswijze die expliciet vermeld wordt in het decreet van 1993 dat deze materie regelt. Zoals we zagen is deze regel vooral van belang voor de Senaat.

IV. Verkiezingsniveaus

De Belgische quotawetten kennen eigenlijk geen uitzonderingen, indien men de overgangsbepalingen terzijde laat evenals de laattijdige inwerkingtreding van de eerste quotawet waardoor de verkiezingen van 1995 buiten schot bleven. Anders staat het met de Franse en de Argentijnse quotawet die beide een aantal uitzonderingen kennen.

19. Empirisch onderzoek heeft steevast uitgewezen dat vrouwelijke kandidaten gemakkelijker doorstoten in kieskringen waar partijen meerdere zetels winnen: DARCY, R., S. WELCH & J. CLARK, *Women, Elections and Representation* (2nd ed). Lincoln, Nebraska University Press, 1994. MATLAND, R.E., Institutional Variables Affecting Female Representation in National Legislatures: The Case of Norway, in *Journal of Politics*, vol. 55, 1993, p. 737-755. MATLAND, R.E. & D.T. STUHLAR, The Electoral Opportunity Structure for Women in the Canadian Provinces: A Comparison to US State Legislatures, in *Political Research Quarterly*, vol. 51, 1998, p. 117-140. RULE, W., Parliaments of, by and for the People: Except for Women? pp. 15-30 in W. Rule & J.F. Zimmerman (eds.), *Electoral Systems in Comparative Perspective: Their Impact on Women and Minorities*, Westport, Greenwood Press, 1994.

De Argentijnse wet geldt enkel voor verkiezingen met kiesomschrijvingen waarin meer dan één kandidaat verkozen wordt en waarvoor de nationale overheid bevoegd is. Dit zijn in eerste instantie de verkiezingen voor de Kamer die plaatsvinden met een proportioneel lijststelsel. De kieskringen variëren hier van 2 tot 35 zetels. Door een hervorming van de Senaat in 2001 geldt de quotawet sindsdien ook voor dit verkiezingsniveau gezien nu drie senatoren per kiesomschrijving verkozen worden. Gezien deze voordien indirect verkozen werden kon de quotawet niet toegepast worden op de Senaat. Men kan in dat geval dus ook niet van een overgangsbepaling spreken zoals we die in België kennen. De Argentijnse wet heeft daarentegen geen betrekking op de verkiezingen voor de provincie- en gemeenteraden, omdat de provincies over de bevoegdheid beschikken om verkiezingsmateries op die niveaus autonoom te regelen.²⁰ De nationale Argentijnse quotawet heeft wel voor het merendeel van de provincies, 21 van de 24 om precies te zijn, als voorbeeld gediend om een soortgelijke wet in te voeren voor de respectievelijke provincie- en gemeenteraadsverkiezingen.²¹

De uitzonderingen in de Franse 'pariteitswet' zijn iets gecompliceerder en leiden tot een aantal mazen in het net. In totaal zijn er zes verkiezingsniveaus: het Europees Parlement, de Senaat, de Kamer, de regionale raden, de kantonraden en de gemeenteraden. De enige niveaus waarvoor geen uitzonderingen bestaan zijn de Europese verkiezingen en de verkiezingen van de regionale raden. In het eerste geval geldt het 50% quotum en de rits, in het tweede het 50% quotum en de afgezwakte versie van de rits. De 50% regel in combinatie met de rits geldt verder ook voor een deel van de Senaat, de 50% regel in combinatie met de afgezwakte rits voor een deel van de lokale verkiezingen. Voor de verkiezingen van de Kamer moeten tussen 49 en 51% kandidaten van het mannelijke respectievelijk vrouwelijke geslacht zijn.²²

De kantonraden zijn het enige verkiezingsniveau waarvoor überhaupt geen quota gelden. Maar zoals we reeds opmerkten, er zijn nog meer uitzonderingen. Een algemene stelregel in het Franse geval is dat geen quota van toepassing zijn in verkiezingen die plaatsvinden volgens een meerderheidsstelsel. Dit is zo bij de verkiezingen voor de kantonraden. Daarnaast vindt ook een deel van de verkiezingen voor de Senaat en voor de gemeenteraden plaats volgens een meerderheidsstelsel en ook hier is de 'pariteitswet' niet van toepassing. In de Senaat gaat het om de kiesomschrijvingen met niet meer dan 2 zetels. Bij de gemeenteraadsverkiezingen gaat het om gemeenten met minder dan 3500 inwoners. In beide gevallen betreft het een redelijk hoog aantal uitzonderingen. Ongeveer 30% van de senatoren wordt verkozen volgens een meerderheidsstelsel. De 'pariteitswet' is bovendien niet van toepassing voor 94% van alle gemeenten, die alles bij elkaar

20. De enige uitzondering hierop vormde de hoofdstad Buenos Aires maar dit slechts tot in 1995 toen ook dit bestuursniveau autonoom werd.

21. Voor een gedetailleerde analyse van de impact van deze provinciale quotawetten zie: JONES, M., 1998, *op.cit.*

22. GASPARD, F., *op.cit.* SGIER, L., *op.cit.*

33% van de lokale mandatarissen kiezen.²³ Ook de Kamer wordt verkozen volgens een meerderheidsstelsel. Zoals we zagen geldt hier wel een algemeen quotum waardoor ongeveer de helft van de kandidaten van mannelijke respectievelijk vrouwelijke kunne moet zijn.

De uitzonderingen in de Franse 'pariteitswet' tonen aan dat deze wet minder revolutionair is dan wordt aangenomen. Uiteindelijk kan men maar op één niveau van een echte vertaling van het pariteitsprincipe naar de praktijk spreken, de Europese verkiezingen. De Franse wet legt echter de vinger op nog een andere zwakke plek, zijnde de meerderheidsstelsels. Echter, ook voor dergelijke kiesstelsels kunnen quotamaatregelen ontworpen worden. De Schotse Labourpartij maakte tijdens de verkiezingen van mei 1999 bijvoorbeeld gebruik van een koppeling van kiesomschrijvingen, bekend als 'the twinning of neighbouring seats'. Steeds twee kiesomschrijvingen waarin de partij evenveel kans maakte de verkiesbare zetel te winnen werden aan elkaar gekoppeld. De partijleden van gekoppelde kiesomschrijvingen verkozen vervolgens zowel één mannelijke als één vrouwelijke kandidaat. Zij kwamen dan elk in een van de twee gekoppelde kiesdistricten op.²⁴ Er moet echter erg veel politieke wil aanwezig zijn om dit soort maatregelen te treffen gezien de 'zero-sum game' logica die inherent is aan meerderheidsstelsels.

V. Sancties

Wat de sancties betreft kunnen twee vergelijkende dimensies onderscheiden worden. De eerste betreft de vraag of er al dan niet sancties vermeld worden in de wet. De tweede vergelijkende dimensie betreft het type sanctie.

De Belgische quotawetten zijn de enige die niet expliciet sancties vermelden. Noch de quotawet van 1994 noch die van 2002 stelt een sanctie voor in geval van niet-naleving van de wet. Uit de formulering van die wetten vloeit indirect wel een sanctie voort. Deze bestaat erin dat kieslijsten die de wettelijk opgelegde quota niet vervullen niet goedgekeurd worden en bijgevolg niet kunnen deelnemen aan de verkiezingen. De enige mogelijkheid waarover partijen beschikken indien zij niet voldoende kandidaten van de ondervertegenwoordigde sekse vinden voor hun lijsten bestaat erin om onvolledige lijsten in te dienen.

In tegenstelling tot de Belgische quotawetten voorzien zowel de Argentijnse als de Franse quotawet sancties. In het geval van de Argentijnse quotawet gaat het

23. BAUDINO, C., *op.cit.*

24. BROWN, A., El caso de Escosia, pp. 57-67 in P. Saavedra Ruiz (ed.), *La democracia paritaria en la construcción europea*, Madrid, CELEM, 2000. BROWN, A., Een nieuw Schots Parlement – De rol van de vrouw, pp. 26-35 in X, *Van onevenwicht naar evenwicht. Het Vlaams Parlement en nieuwe perspectieven voor vrouwen*. Brussel, Vlaams Parlement, 1998. BROWN, A., Women and Politics in Scotland, in *Parliamentary Affairs*, vol. 49, 1996, p. 26-40. SQUIRES, J. & M. WICKHAM-JONES, *Women in Parliament: A Comparative Analysis*, Bristol, University of Bristol, 2001.

echter om dezelfde sanctie als diegene die in België bestaat. Het verschil bestaat er dus in dat de Argentijnse quotawet expliciet vermeldt dat lijsten die de opgelegde quota niet respecteren niet goedgekeurd worden.

Ook de Franse quotawet voorziet in sancties. Deze zijn van financiële aard. Lijsten voor de verkiezingen van de Kamer die de opgelegde quota niet respecteren, verliezen een deel van hun dotatie. De Franse partijen ontvangen een dotatie in twee schijven, die samenhangt met het kiesstelsel voor de Kamer. Kamerleden worden verkozen volgens een meerderheidsstelsel in twee rondes. De eerste schijf van de dotatie heeft betrekking op het aantal stemmen dat partijen behalen tijdens de eerste ronde van de verkiezingen. De tweede schijf van de dotatie slaat op het aantal effectief in de tweede ronde verkozen mandatarissen per partij. De sanctionering in geval van niet-naleving van de 'pariteitswet' heeft betrekking op de eerste schijf van de dotatie. Bij de tijdens de eerste ronde ingediende lijsten met meer dan 2% verschil tussen het aantal kandidaten van mannelijke respectievelijk vrouwelijke sekse wordt het deel van de financiering dat afhankelijk is van het aantal stemmen behaald tijdens deze ronde, verminderd met de helft van hoger vernoemd verschil. Concreet: indien een partij in de eerste ronde bijvoorbeeld 60% mannelijke en 40% vrouwelijke kandidaten voordraagt, wordt haar eerste deel van de dotatie verminderd met $(60-40)/2 = 10\%$. Uiteindelijk houdt dit in dat een partij evenveel percent van haar eerste schijf dotatie verliest als er vrouwelijke respectievelijk mannelijke kandidaten ontbreken opdat zij met respectievelijk 50% zouden zijn. Voor de overige verkiezingsniveaus schrijft de Franse 'pariteitswet' geen expliciete sanctie voor. De situatie is in die gevallen dezelfde als in België, namelijk dat lijsten die niet voldoen aan de opgelegde quota geweigerd worden.

Samengevat komt het er dus op neer dat in alle gevallen sancties bestaan, ook al worden die niet steeds expliciet vermeld in de wet. We kunnen daarbij twee types sancties onderscheiden, namelijk het niet goedkeuren van de voorgestelde selectie kandidaten of het wel goedkeuren van die selectie mits financiële afstrafing. Wat voor een gewicht hebben die sancties in de praktijk en maakt het in het geval van afkeuren van de selectie een verschil of dit al dan niet in de wet vermeld wordt? Het afkeuren van de selectie in geval van niet naleving van de quotawet blijkt een efficiënte maatregel te zijn, en het maakt daarbij niet uit of zij al dan niet expliciet opgenomen is in de wettekst.

Uit de Belgische praktijk blijkt dat partijen de wet nageleefd hebben. Bij de verkiezingen van 1999 was er nog geen handvol lijsten die initieel niet beantwoordden aan de quota omdat partijen in die gevallen speelden met de indeling in effectieve kandidaten en opvolgers. Zij telden het aantal mannelijke en vrouwelijke namen op de lijst, maar mannelijke kandidaten stonden dan zowel op de effectieve als op de opvolgerslijst terwijl vrouwelijke kandidaten maar één keer op de lijst stonden. Maar zoals gezegd, het ging hier om uitzonderingen, en bij latere verkiezingen kwamen die niet meer voor. In het Argentijnse geval vinden we een gelijkaardige kinderziekte terug. De quotawet werd voor het eerst toegepast tij-

dens de verkiezingen van 1993. Toen waren er meer dan 30 lijsten die initieel niet beantwoordden aan de quotavereisten en derhalve geweigerd werden. Bij de daaropvolgende verkiezingen beantwoordden alle lijsten aan de criteria van de wet, alhoewel dit bij twee lijsten maar het geval was na correctie.²⁵ Sindsdien zijn er op dit vlak geen incidenten meer geweest.

Daar waar het om goed te keuren selecties van kandidaten gaat, zien we ook in Frankrijk dat de sanctie van weigering werkt. Er hebben zich alleszins tot nu toe geen noemenswaardige incidenten voorgedaan. Anders is het gesteld met de financiële sanctie. Deze werd voor het eerst acuut tijdens de Kamerverkiezingen van 2002. Uit tabel 1 blijkt dat sommige partijen er blijkbaar veel voor over hadden om het quotum mannelijke kandidaten te overschrijden.

Tabel 1. Verlies dotatie partijen Franse Kamerverkiezingen 2002.

Partij	% Kandidates	% Verlies dotatie 1ste schijf	Verlies dotatie 1ste schijf in Euro	% Verlies op totale dotatie
LO	50,2	0	0	0,0
LCR	50,1	0	0	0,0
EXG	44,1	5,9	7.486*	6,2
COM	43,9	6,1	119.160	4,2
SOC	36,1	13,9	1.323.722	9,1
PRG	26,9	23,1	139.773	17,8
DVG	21,8	28,2	155.423	23,2
VEC	49,8	0	0	0,0
PREP	44,8	5,2	24.974	5,5
ECO	41,7	8,3	38.247	9,0
REG	32,9	17,1	24.803	15,0
CPNT	45,9	4,1	26.779	4,2
DIV	30,4	19,6	66.022	20,8
UMP	19,9	30,1	4.027.151	15,8
UDF	19,7	30,3	582.420	22,0
DL	20,0	30,0	50.724	24,2
RPF	22,2	27,8	40.697	20,7
MPF	47,2	2,8	8.887	2,5
DVD	20,0	30,0	468.848	31,2
FN	48,8	1,2	51.340	1,2
MNR	41,0	9,0	38.781	9,8
EXD	41,7	8,3	8.165	9,0

* de bedragen werden afgerond na de komma.

Bron: OBSERVATOIRE DE LA PARITE, Document de travail. Application de la loi du 6 juin 2000 dite sur la parité aux élections législatives de juin 2002. Onuitgegeven rapport, 2002.

Zo zien we dat ongeveer 1/3 van de partijen ongeveer 1/4 van de eerste schijf van hun dotatie verliezen. Evenzeer zien we dat ongeveer 1/3 van de partijen

25. JONES, M., 1996, *op.cit.*

20-30% van hun totale dotatie kwijtspelen door het niet respecteren van de quota. Het zijn echter niet noodzakelijk dezelfde partijen. Dit ligt eraan dat partijen die de verkiezingen winnen hun verlies op de eerste schijf van de dotatie voor een stuk compenseren doordat hun tweede schijf van de dotatie hoger is, gezien die afhankelijk is van het aantal verkozen mandatarissen. Zo verliest de UMP, de grote winnaar van de verkiezingen, maar een kleine 16% van zijn totale dotatie alhoewel zij nog geen 20% vrouwelijke kandidaten hadden. Uiteindelijk gaat het hier wel nog steeds om 4 miljoen Euro. Maar het blijft een feit dat de wet partijen de mogelijkheid laat om strategisch te handelen en de voorkeur te geven aan electoraal sterke mannelijke kandidaten. De redenering is dan dat zij liever een deel van de eerste schijf van de dotatie verliezen maar met meer verkozenen naar de Kamer trekken, omdat zij ervan uitgaan dat mannelijke kandidaten meer kans maken om de verkiezingen te winnen. In dit opzicht ondermijnt de sanctie de doelstelling van de wet, namelijk het overkomen van seksegebonden drempels in de politiek. De in de 'pariteitswet' vervatte sanctie blijkt geen steun in de rug van nieuwe onbekende kandidaten, in de praktijk vaak vrouwen, te zijn.

Uit het Franse voorbeeld leren we dat financiële sancties in geval van niet-naleving van genderquota enkel effect hebben als zij zo geconcipieerd worden dat zij opwegen tegen strategische electorale overwegingen. Zij moeten dus heel zwaar doorwegen op de partijportemonnee. Anders blijken zij geen efficiënte oplossing voor een deel van het eigenlijke probleem te zijn, namelijk de gendergebonden drempels die ingegeven zijn door de electorale voorsprong van mannelijke kandidaten. Uit een vergelijking van de verschillende sancties leren we uiteindelijk ook dat de sanctie om lijsten of selecties van kandidaten die niet voldoen aan de quotawet te weigeren een efficiënte maatregel is. Partijen hebben in dat geval geen keuze om andere overwegingen te laten meespelen in hun beslissing de quotawet al dan niet te respecteren. Dit kan wel in het geval van financiële sancties, tenzij die heel zwaar zouden zijn. En de kans is klein dat een dergelijke zware sanctie toegestaan wordt, omdat zij als buitensporige maatregel beschouwd zou kunnen worden die niet in verhouding staat tot de eigenlijke quota. Dit was bijvoorbeeld het oordeel van de Raad van State met betrekking tot de in het voorontwerp van de quotawet van 1994 voorziene sancties.²⁶

VI. Evaluatie en herziening van de quotawetten

De enige quotawet die tot op heden vernieuwd of vervangen werd is de Belgische quotawet van 1994. Dit gebeurde door de nieuwe quotawet van 2002, zonder dat dit oorspronkelijk zo gepland was. De eerste Belgische quotawet voorzag ook geen evaluatieprocedure om de impact ervan te meten. De nieuwe quotawet voorziet wel in een evaluatie. Elke assemblee moet 6 maanden na de verkiezing

26. *Gedr. Stuk. Kamer*, 93-94: 1316/1.

de invloed van de wet op haar aantal vrouwelijke verkozenen nagaan. Preciezer bepalingen hieromtrent ontbreken.

Geen van de andere wetten werd tot op heden vervangen. Er zijn ook in deze buitenlandse voorbeelden geen bepalingen in die richting. De Argentijnse quotawet voorziet evenmin in een evaluatieprocedure. Dit is wel het geval bij de Franse 'pariteitswet'. Zo voorziet de wet in een rapport dat de regering twee jaar na het totstandkomen van de wet voorlegt aan het parlement, en dat de evolutie van het aantal vrouwelijke verkozenen op alle verkiezingsniveaus bevat, inclusief diegene waarop de wet niet van toepassing is. De 'pariteitswet' schrijft verder voor dat de regering vervolgens driejaarlijks een soortgelijk rapport presenteert.

Twee aspecten van de in de Franse 'pariteitswet' voorgeschreven evaluatie zijn interessant. Ten eerste moet de evaluatie alle verkiezingsniveaus in beschouwing nemen en niet enkel diegene waarvoor de quota gelden. Een tweede interessant aspect aan de voorgeschreven evaluatie is het feit dat de regering dit rapport moet voorleggen aan het parlement. Een vergelijkende evaluatie van een quota-maatregel biedt uiteindelijk meer inzichten in haar sterke en zwakke kanten dan indien elke assemblee louter voor zichzelf het effect van een quotawet bepaalt. Daarnaast lijkt het ook zinvol dat de regering dit rapport voorlegt aan het parlement. Dit geldt zeker daar waar het pariteitsprincipe, de expliciete gelijkheid van de seksen, ingeschreven is in de grondwet zoals dit ook in België het geval is. Dit principe legt de overheid namelijk de verplichting op om een gelijkheid van de seksen actief te bevorderen.²⁷ Op regelmatige basis verantwoording afleggen aan het parlement via een rapport dat de vooruitgang van seksegelijkheid in politieke assemblees – en eventueel in andere instanties – en de impact van maatregelen ter bevordering ervan meet, benadrukt de rol die de overheid in dit kader hoort te spelen. Dit neemt niet weg dat de overheid het opstellen van dat rapport kan uitbesteden aan een extern orgaan. In Frankrijk speelt het 'Observatoire de la parité' een belangrijke rol op dit vlak.

VII. Quotawetten en verkiezingsuitslagen

Wanneer we de drie quotawetten vergelijken, dringt de vraag zich op wat zij opgeleverd hebben. De Argentijnse quotawet wordt in de literatuur omschreven als een succesverhaal.²⁸ Gezien de Kamer om de twee jaar voor de helft vernieuwd wordt is deze wet ondertussen van toepassing geweest op vijf verkiezingen, zijnde die van 1993, 1995, 1997, 1999 en 2001. Daarnaast werd de wet ook voor het eerst toegepast op de verkiezingen voor de Senaat van 2001. De Senaat werd hierbij volledig vernieuwd, terwijl in de toekomst om de twee jaar 1/3 van de senato-

27. MEIER, P., Paritaire democratie: over een nieuw concept en oude wonden, in *Ethiek & Maatschappij*, vol. 1, 1998, p. 9-23.

28. GOMEZ, P.L., *op.cit.* JIMENEZ POLANCO, J., *op.cit.*

ren vervangen wordt.²⁹ Terwijl het percentage vrouwelijke kamerleden in 1991 amper 5% bedroeg, steeg het in 1993 naar 14%, om vervolgens in 1995 naar 28% te klimmen. Bij de twee daaropvolgende verkiezingen van 1997 en 1999 bleef het hangen op 27%, maar in 2001 steeg het naar 31%.³⁰

In het kielzog van de wet was er dus een forse stijging van het aantal vrouwelijke kamerleden. Dit was niet zo in 1993, maar wel in 1995. Hun aantal verdubbelde vergeleken bij dat van de andere landen uit de regio, en op wereldniveau steeg Argentinië naar de zevende plaats van de landen met het hoogste percentage vrouwelijke kamerleden. En ondertussen zetelen er in de Argentijnse Kamer evenveel vrouwen als de wet vrouwelijke kandidaten voorschrijft. Dit is een fenomeen dat in België niet meer werd bereikt met de nieuwe quotawet en dat onder de oude quotawet enkel behaald werd in assemblees met uiterst grote kiesomschrijvingen, terwijl de kieskringen voor de Argentijnse Kamer tussen twee en 35 zetels bevatten. Hierbij moet men ook bedenken dat de Argentijnse wet over het algemeen minimalistisch geïnterpreteerd wordt, dit wil zeggen dat vrouwen binnen de marges die de wet toestaat steevast naar de laagste plaatsen verwezen worden. Dit fenomeen neemt recentelijk af, maar nog steeds worden bijvoorbeeld heel weinig lijsten door vrouwen getrokken.³¹ In België daarentegen hebben verschillende partijen de neiging om meer te willen doen dan de quotawetten voorschrijven.³² Voor de verkiezingen van de Argentijnse Senaat liggen minder gegevens voor, gezien de wet tot nu toe enkel van toepassing was op de verkiezingen van 2001. Toen werd echter 33% vrouwen verkozen, wat spectaculair veel is vergeleken met de 3% die daarvoor in de Senaat zetelde.

In België komt globaal gezien de opwaartse trend van het aantal vrouwen in de politiek in de jaren '90 in een stroomversnelling terecht, en dit zowel op het ogenblik dat de quotawetten goedgekeurd werden als ook nadat zij van kracht werden. Het van kracht worden van de quotawetten ging niet overall gepaard met een belangrijke stijging van het percentage vrouwelijke mandatarissen. Er is dus geen directe trendbreuk vast te stellen op het moment waarop de quotawet van toepassing is. Maar zelfs indien die er was geweest had dit nog niets gezegd over de quotawetten. We komen hierop terug.

De uitslagen van verkiezingen na het van kracht worden van de Franse 'pariteitswet' leveren een minder uniform beeld op. De testcase voor deze wet waren de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2001. In totaal werd 33% vrouwen verkozen, terwijl dat in 1995 22% was. Er bestaat wel een groot verschil tussen gemeenten waarvoor de 'pariteitswet' geldt en de overige. Terwijl in gemeenten met meer dan 3500 inwoners 47,5% vrouwen verkozen werd tegenover 26% bij de vorige verkiezingen, bedroeg dit slechts 30% ten opzichte van de vroegere 21% in de andere gemeenten. De 'pariteitswet' was ook van toepassing op de verkiezin-

29. www.electionworld.org.

30. www.ipu.org. JIMENEZ POLANCO, J., *op.cit.*

31. JIMENEZ POLANCO, J., *op.cit.*

32. DESCHOUWER, K. & P. MEIER, *op.cit.*

gen voor de Senaat van 2001. Het aantal vrouwelijke senatoren steeg daarbij van 6% naar 11%. Deze geringe toename wordt enigszins gerelativeerd door het feit dat de Senaat steeds slechts voor 1/3 vernieuwd wordt. Tenslotte is de 'pariteitswet' ook van toepassing geweest op de kamerverkiezingen van juni 2002. Hier evolueerde het aantal vrouwelijke mandatarissen van 11% naar net geen 12%.³³

Zoals aan het begin van deze bijdrage opgemerkt werd valt de zuivere impact van quotawetten moeilijk zonet niet te meten. Nochtans kunnen we hier een aantal conclusies trekken over de potentiële impact van de besproken quotawetten en dus over de mate waarop zij een dwingende invloed hebben over niet enkel het aantal mannelijke en vrouwelijke verkozenen maar ook over hun aantallen onder de gekozenen. De vergelijkende analyse geeft aan dat quotawetten zo precies mogelijk moeten inspelen op de modaliteiten van het kiesstelsel opdat zij een sekse-evenwicht in de politiek helpen bevorderen. Met andere woorden, hoe meer een quotamaatregel inspeelt op de modaliteiten van een kiesstelsel en die uitbuit ten bate van een genderevenwicht in de politiek, hoe meer deze maatregel een uitslag 'garandeert', ook al heeft die quota betrekking op de inputzijde van het electorale proces en niet op de outputzijde.

De Argentijnse quotawet is op dit vlak wellicht het beste voorbeeld. Ook al wordt deze wet minimalistisch geïnterpreteerd dan nog vertalen zich de quota die gelden voor de aantallen mannelijke en vrouwelijke kandidaten naar de aantallen mannelijke respectievelijk vrouwelijke mandatarissen. Het is bijvoorbeeld zeker dat het huidige percentage vrouwelijke Senatoren niet zal dalen tijdens toekomstige verkiezingen. Dit ligt aan de wijze waarop de quotawet inspeelt op de modaliteiten van de verkiezingen voor de Senaat. Het feit dat de quotawet voorschrijft dat bij twee verkiesbare plaatsen één daarvan naar elke sekse gaat en dat de kieswetgeving voor de Senaat voorschrijft dat de winnende partij twee zetels behaalt, zal steevast tot minstens 1/3 vrouwelijke senatoren leiden. Want er zijn in totaal drie zetels per kieskring en de quota die gelden voor het totaal aantal kandidaten gelden eveneens voor het aantal kandidaten op verkiesbare plaatsen, waarbij de mannelijke en vrouwelijke kandidaten zo breed mogelijk gespreid worden over deze verkiesbare plaatsen. Om dezelfde reden zal de Argentijnse quotawet er ook voor zorgen dat het aantal vrouwen in de Kamer nooit ver onder de 30% ligt. Het is een voorbeeld van een perfect op het kiesstelsel inspeliende maatregel ter bevordering van een sekse-evenwicht in de politiek. Zelfs het gegeven dat het aantal vrouwen in de Kamer in 1993 maar tot 14% steeg is hiervoor een indicator, gezien het verklaard kan worden door de regel dat de Kamer om de twee jaar slechts voor de helft vernieuwd wordt.

Ook de Franse 'pariteitswet' speelt in op de per verkiezingsniveau afhankelijke modaliteiten, zij het dat dit niet steeds gebeurt vanuit de optiek om via de quotawet optimaal een sekse-evenwicht te bevorderen. Een voorbeeld hiervan zijn alle verkiezingen die plaatsvinden volgens een meerderheidsstelsel. Technisch

33. BAUDINO, C., *op.cit.* GENISSON, C., *La parité entre les femmes et les hommes: une avancée décisive pour la démocratie. Rapport au Premier Ministre*, Paris, 2002. www.ipu.org.

gesproken belet niets om ook hier een pariteit benaderende quota toe te passen, maar dat gebeurt niet. Ook het feit dat de quota die gelden voor de lijst op zich niet nauwkeurig vertaald worden naar quota die gelden voor verkiesbare plaatsen is hier een voorbeeld van. Evenmin kan men van de Belgische quotawetten zeggen dat zij niet inspelen op de modaliteiten van het kiesstelsel. Maar nog minder dan in het Franse geval gebeurt dit vanuit de optiek om de sekseverhoudingen in de politiek effectief te sturen. Anders had die wet namelijk in 1994 reeds ingespeeld op de verkiesbare plaatsen en zich in 2002 niet beperkt tot de eerste twee lijstplaatsen maar was zij ingegaan op alle verkiesbare plaatsen. En zoals het Argentijnse voorbeeld toont moet in dit laatste geval er ook voor gezorgd worden dat de mannelijke en vrouwelijke kandidaten op verkiesbare plaatsen zo breed mogelijk gespreid worden. Want een clustering van kandidaten op 'meer' respectievelijk 'minder' verkiesbare plaatsen ondermijnt een optimale potentiële impact van dubbele quota, zoals het Franse voorbeeld aangeeft.

De kracht van de Argentijnse quotawet ligt niet enkel in het feit dat zij optimaal inspeelt op de modaliteiten van het kiesstelsel waarin zij van toepassing is. De wet put eveneens kracht uit het feit dat zij niet omzeild kan worden. Ook de Belgische quotawet kan niet omzeild worden, maar haar bepalingen hebben niet dezelfde impact als die van de Argentijnse wet. Hierop aansluitend kunnen we de vraag stellen of quotawetten partijen de keuze moeten laten of zij al dan niet een sekse-evenwicht willen bevorderen. De Belgische ervaring leert dat partijen die een sekse-evenwicht belangrijk vinden daarnaar handelen zonder zich al te zeer te laten leiden door hun algemene electorale kansen.³⁴ De toepassing van de Franse 'pariteitswet' wijst in dezelfde richting. De achter een quotawet schuilende logica is dat een sekse-evenwicht in verkozen assemblees niet vanzelf komt en dat de overheid een handje moet toesteken om dit te realiseren – zeker indien de overheid de gelijkheid van de seksen als een belangrijk principe beschouwd, en daar kan men van uitgaan waar een pariteitsclausule is opgenomen in de grondwet (België) of in haar preambule (Frankrijk). Quotawetten zijn bijgevolg vooral van belang voor 'onwillige' partijen. Hun de keuze laten om al dan niet een sekse-evenwicht te realiseren, staat uiteindelijk haaks op de reden waarom er een quotawet kwam. Daaruit vloeit voort dat bijkomende sancties overbodig zijn. De meest efficiënte quotawet is diegene waaruit voortvloeit dat een selectie kandidaten geweigerd wordt indien zij niet voldoet aan de wettelijke bepalingen.

Tot slot kunnen we hier nog opmerken dat een benadering van quotamaatregelen zoals in dit artikel is gebeurd ook aangeeft in welke mate een politieke meerderheid bereid is om effectief te sleutelen aan de bestaande sekseverhoudingen, alle mooie titels, leuzen en argumenten ten spijt.

34. DESCHOUWER, K. & P. MEIER, *op.cit.*

VIII. Conclusie

De vergelijkende analyse van de bepalingen van drie verschillende genderquotawetten, de Argentijnse, de Belgische en de Franse, geeft aan dat dergelijke maatregelen een effect kunnen afdwingen op het niveau van het aantal mannelijke en vrouwelijke verkozenen ook al beperkt hun invloed zich strikt genomen tot de inputzijde van het electorale proces, zijnde de verhoudingen tussen kandidaten. Van belang in dit kader zijn niet de percentages mannelijke respectievelijk vrouwelijke kandidaten maar de wijze waarop zij gespreid worden over verkiesbare plaatsen, en dit onafhankelijk van het type kiesstelsel. De Argentijnse quotawet, die slechts een 30% vrouwelijke kandidaten oplegt levert uiteindelijk verhoudingsgewijs meer resultaat op dan de Franse en Belgische quotawetten die beiden een evenredig aantal mannelijke en vrouwelijke kandidaten voorschrijven. De kracht van de Argentijnse quotawet ligt in haar definitie, meer bepaald in de wijze waarop de bepalingen van de genderquota inspelen op de modaliteiten van het Argentijnse kiesstelsel om die op een zo genderbewust mogelijke wijze uit te buiten. De Argentijnse wet verdeelt de kandidaten over de verkiesbare plaatsen en respecteert daarbij de quota die gelden op het totaal aantal kandidaten, waarbij de kandidaten van verschillende sekse zo breed mogelijk gespreid worden over de verkiesbare plaatsen. Daardoor vertaalt zich de op het niveau van de kandidaten opgelegde sekseverhouding redelijk goed naar het aantal verkozenen. De dubbele quota van de Belgische en Franse quotawet spelen veel minder nauwkeurig in op het potentieel aantal verkiesbare plaatsen en evenmin respecteren zij het algemeen voor de lijst geldende quotum mannelijke respectievelijk vrouwelijke kandidaten. Daardoor hebben zij een minder dwingende impact op de man-vrouwverhoudingen onder de verkozenen.

SUMMARY

The strength lies in the definition. Comparing quota laws in Argentina, Belgium and France

Gender quota do not always go hand in hand with a considerable rise in the number of women elected. Although the number of fe/male representatives elected depends on several factors, we argue that the stipulations of gender quota acts influence to a large extent their impact on the sex ratios in politics. This is not so much due to the share of fe/male candidates parties have to present than to the extent to which a gender quota act anticipates the particularities of the electoral system. A comparative analysis of three prominent cases, the Argentinean, Belgian and French gender quota acts, shows that the more a gender quota rule targets at the specificities of the electoral system in order to promote a gender balance in political representation, the more this rule 'guarantees' a result, even though gender quota acts concern but the input side of the electoral process.

Tabel 2. Bepalingen quotawetten in België, Argentinië en Frankrijk.

	België	Frankrijk	Argentinië
1. Algemene quota	1994: 33%* 2002: 50%*	2000: 50%*	1991: 30%*
2. Dubbele quota	1994: geen dubbele quota 2002: rits voor de eerste twee plaatsen op de lijst	Rits bij verkiezingen in proportioneel stelsel (Europees Parlement en Senaat) per blok van zes kandidaten evenveel mannen als vrouwen bij verkiezingen in semi-proportioneel stelsel (regionale en gemeenteraden)	30% van de verkiesbare plaatsen moet ingenomen worden door vrouwen zoals vastgelegd in decreet 379/93 van 8 maart 1993
3. Overgangsbepalingen	1994: van 1996-1999 en voor de gemeente- en provincieraadsverkiezingen van 1994 (max. 75%) 2002: bij de eerste verkiezing na inwerkingtreding van de wet (eerste drie kandidaten op de lijst mogen niet van hetzelfde geslacht zijn; de uitzondering geldt dus enkel voor de dubbele quota)	Geen overgangsbepalingen	Geen overgangsbepalingen
4. Verkiezingsniveaus waarop 1. niet van toepassing is (geen algemene quota)	1994: geen uitzonderingen mits overgangsbepaling 2002: geen uitzonderingen	Geldt niet voor verkiezingen volgens een Meerderheidsstelsel; dit zijn: – Verkiezingen voor kantonraden – Verkiezingen voor Senaat in kieskringen met 1 of 2 zetels (ongeveer 30% van de senatoren) – Verkiezingen voor gemeenteraad in gemeenten met minder dan 3500 inwoners (94% van de gemeenten, zij kiezen 33% van de lokale mandatarissen)	Geldt voor de verkiezingen van de Kamer Geldt sinds de hervorming van de Senaat in 2001 ook voor deze instelling (voordien werd de Senaat getraptd verkozen) Geldt niet voor de provincieraads- en lokale verkiezingen, gezien die autonoom zijn in deze materie, maar 21 van de 24 provincies hebben een soortgelijke wet ingevoerd Gold in theorie wel voor de gemeenteraadsverkiezingen in Buenos Aires, maar in 1995 werd dit bestuursniveau autonoom

	België	Frankrijk	Argentinië
5. Verkiezingsniveaus waarop 2. niet van toepassing is (geen dubbele quota)	1994: niet van toepassing 2002: geen uitzonderingen mits overgangsbepaling	Verkiezingen van de Kamer (naast de onder 4. vermelde verkiezingsniveaus)	Zie punt 4.
6. Sancties	1994: niet vermeld in de wet maar uit de wet vloeit voort dat lijsten die niet voldoen aan de quota niet goedgekeurd worden 2002: niet vermeld in de wet maar uit de wet vloeit voort dat lijsten die niet voldoen aan de quota niet goedgekeurd worden	Financiële sanctie voor de verkiezingen van de Kamer: bij meer dan 2% verschil tussen het aantal kandidaten van beide seksen wordt het deel van de financiering dat afhankelijk is van het aantal stemmen behaald tijdens de eerste ronde, verminderd met de helft van hogerop vernoemd verschil Voor de andere verkiezingsniveaus: idem België	De wet vermeldt dat lijsten die de opgelegde quota niet respecteren niet goedgekeurd worden
7. Evaluatie van de wet	1994: niet voorzien 2002: zes maanden na de verkiezing evalueert de assemblee de invloed van de wet op haar aantal vrouwelijke verkozenen	Twee jaar na de wet presenteert de regering een rapport aan het parlement over de evolutie van het aantal vrouwelijke verkozenen op alle verkiezingsniveaus, incl. diegene waarop de wet niet van toepassing is (zie 4.) Vervolgens presenteert zij om de drie jaar een soortgelijk rapport	Niet voorzien
8. Herziening van de wet	Wet van 2002 vervangt die van 1994	Niet tot op heden	Niet tot op heden
9. Verkiezingen waarop de wet tot op heden van toepassing was	1994 met overgangsquota: gemeentebesturen en provincieraden (1994) 1994 met definitieve quota: Europees Parlement, Senaat, Kamer, raden van gemeenschappen en gewesten (1999); provincie- en gemeenteraden (2000) 2002: Kamer en Senaat (2003)	Gemeenteraden en Senaat (2001); Kamer (2002)	Kamer (1993, 1995, 1997, 1999, 2001); Senaat (2001)

* Dit percentage geeft aan hoeveel vrouwen (respectievelijk mannen) de kieslijsten moeten bevatten, ook al zijn de wettelijke bepalingen soms anders geformuleerd.

Onderzoeksnota: evoluties en trends in de toekenning van Belgische adeldom

Xavier CARBONEZ

Licentiaat in de politieke wetenschappen Katholieke Universiteit Leuven

Stefaan FIERS

Docent aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

I. Inleiding

Begin augustus 2003 vierde de Belgische Natie met allerlei activiteiten die door de regering waren opgezet, de tiende verjaardag van de eedaflegging van Koning Albert II. In aanloop naar die vieringen nam de vorst, naar jaarlijkse gewoonte op de vooravond van 21 juli 2003, een aantal personen op in de adelstand. In 2003 werden slechts tien personen begunstigd (negen baronnen en één ridder), wat onderstreept dat Koning Albert zich minder gul toont in het bedelen van adellijke titels dan zijn voorganger Boudewijn.

Het voorrecht dat de vorst geniet om adellijke titels toe te kennen, is niets nieuws. Het dateert reeds van bij het ontstaan van het koninkrijk België. Sindsdien stipuleert het Artikel 113 van de Grondwet: "De Koning heeft het recht adeldom te verlenen, zonder ooit enig voorrecht daaraan te mogen verbinden." Het is een artikel dat ongeschonden uit de Belgische geschiedenis is gekomen en stand gehouden heeft.¹ Dit in tegenstelling tot andere West-Europese politieke bestellingen waar de verheffing in de adelstand in de loop der tijd afgeschaft is. Aan het begin van de 21ste eeuw zijn er nog slechts drie landen waarin de vorst verdienstelijke landgenoten met een adellijke titel kan bekronen: Spanje, Groot-Brittannië en België.² Nochtans heeft de adel, als thema betrekkelijk weinig het voorwerp uitgemaakt van wetenschappelijke studies. Dit is overigens geen vaststelling die enkel betrekking heeft op de studie van de Belgische adel. Elitestudies in het algemeen zijn niet talrijk, vooral omdat het moeilijk is om echt tot de kern er van door te dringen.

1. VAN MENDEL, A., *De Belgische Federatie, het labyrint van Daedalus*, Gent, Mys & Breesch, 1996, p. 122
2. VAN DEN BERGHE, J., *Noblesse Oblige. Kroniek van de Belgische adel*, Groot-Bijgaarden, Globe, 1997.

Dit gebrek aan wetenschappelijke interesse staat echter in contrast tot de breedmaatschappelijke aandacht voor het thema, die elk jaar opflakert in aanloop naar de nationale feestdag van 21 juli. Op die dag maakt de vorst de lijst bekend van personen die tot de adelstand verheven worden. Elk jaar geeft dit aanleiding tot politieke commentaren in de verschillende media. De aandacht is overigens niet steeds louter positief; vaak worden ook negatieve opmerkingen gehoord. Deze zijn langzamerhand ook doorgedrongen tot op het politieke niveau. Ze resulteerden bijvoorbeeld in congresresoluties waarin openlijk gepleit werd voor de afschaffing van de adelstand (bv. N-VA in mei 2002 en VLD in december 2002) terwijl andere partijen (bv. sp.a-congres van november 2002) het thema "maatschappelijk irrelevant" vinden. Maar de meeste partijen fietsen evenwel rond het thema heen en spreken zich niet uit over de wenselijkheid van het aanhouden of afschaffen van dit koninklijke prerogatief. Bijgevolg hebben de adelbenoemingen zelden de werkelijke politieke agenda gehaald.

Nochtans verdient de vraag naar de betekenis van het verwerven van een dergelijke elitepositie onze bijzondere aandacht. Vooral in een tijdperk waarin de waarde van louter aangeboren kenmerken voor de sociale mobiliteit in de samenleving als geheel, is afgenomen.³ Deze onderzoeksnota wil een aanzet zijn tot het in kaart brengen van een aantal sociografische achtergrondgegevens van de betrokkenen. Het kan dan als basis dienen voor een diepgaandere analyse. Jaap Dronkers geeft daarbij in een Nederlands adelonderzoek ook motiverende redenen aan. Hij refereert naar de moderniseringstheorie in de sociologie die de rationalisering van samenlevingen en het verdwijnen van traditionele culturen centraal stelt. In een dergelijke moderne samenleving zou de impact van aangeboren kenmerken naar verworven kenmerken verschuiven.⁴ Onderzoek naar de herkomst van de Nederlandse adel toont aan dat edellieden wel degelijk nog steeds een belangrijke voorsprong hebben in het verwerven van eliteposities, wat deze moderniseringstheorie gedeeltelijk weerlegt.⁵ Een toekomstig uitgebreid Belgisch onderzoek, waarbij deze onderzoeksnota als vertrekpunt kan dienen, zal deze vaststellingen empirisch moeten toetsen om zodoende een antwoord op de bovenstaande paradox te helpen formuleren.

In dat opzicht is de scope van deze onderzoeksnota ook eerder bescheiden. Met dit onderzoek zijn we nagegaan welk proces er *de facto* aan de adeltoekenningen voorafgaat, en wat het profiel is van de begunstigten. Op die manier geeft deze bijdrage evoluties en trends aan in de recente toekenning van de adellijke titels. We gaan ook dieper in op de rol die de Consultatieve Commissie speelt, een orgaan dat sinds het begin van de jaren 1980 de vorst bijstaat bij de toekenning van adellijke titels. En daarbij botsen we op een verschil in opvatting tussen de initiële

3. DRONKERS, J., Is Nederlandse adel gedurende de twintigste eeuw maatschappelijk relevant gebleven? in *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, vol. 27, n° 3, oktober 2000, p. 233.

4. DRONKERS, J., a.w., p. 233.

5. DRONKERS, J., a.w., p. 233-269.

taak van de Commissie, en de wijze waarop ze deze uitoefent. We starten de analyse bij het wettelijk kader waarbinnen de adeltoekenningen geregeld worden.

II. Wettelijke bepalingen omtrent de toekenning van adellijke titels

Een adellijke titel is verkrijgbaar op drie verschillende manieren: via erfelijkheid, via een erkenning van oude of buitenlandse adel of door een Koninklijke toekenning.⁶ In het kader van deze studie zullen we enkel deze laatste mogelijkheid behandelen. Het betreft de "nieuwe adel" die om persoonlijke verdiensten een adellijke gunst krijgt toegewezen uit handen van de Koning. De Koning is daarbij gebonden aan drie wettelijke bronnen: de grondwet, het Koninklijk Besluit van 31 januari 1978 tot oprichting van de "Consultatieve Commissie voor het toekennen van de adellijke gunsten", en de jaarlijkse KB's die gepubliceerd worden met de namen van de begunstigden.

Zoals eerder reeds aangegeven, dateert dit prerogatief van de Koning van bij de goedkeuring van de Grondwet in 1831. Toch duurde het tot 1835 vooraleer Leopold I daadwerkelijk overging tot de eerste adeltoekenning; Fernand du Bois was de eerste die begunstigd werd, en hij mocht zich voortaan baron Fernand du Bois de Nevele noemen.⁷ Ruim 140 jaar lang werd aan dit prerogatief van de Koning niet geraakt. Dit betekende dat de Koning naar eigen goeddunken personen tot de adelstand kon verheffen. Daar kwam verandering in op het einde van de jaren 1970. In het Koninklijk Besluit van 31 januari 1978, gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 26 mei 1978, maakte Henri Simonet, de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, waaronder de Dienst van de Adel ressorteert, de oprichting van een commissie bekend die de Koning van dan af zou bijstaan in het toekennen van de adellijke gunsten. Onmiddellijke aanleiding voor de oprichting van die commissie was de wrevel die de eigengereidheid van de Koning had opgewekt bij de vorige minister van Buitenlandse Zaken Renaat van Elslande (CVP). Van Elslande had er mee gedreigd geen adellijke onderscheidingen meer te ondertekenen, als er geen grondige vervlaamsing van de lijst zou plaatsvinden. Daarom werd door het Koninklijk Besluit van 31 januari 1978 een commissie opgericht die moest toezien op allerlei evenwichten: Franstalig-Vlaams, katholiek-vrijzinnig, hooggeplaatst en 'gewoon' volk.⁸ Toch zou het nog tot 1980 duren vooraleer deze "Consultatieve Commissie voor het toekennen van adellijke gunsten" geïnstalleerd werd (cf. infra).

6. MONETTE, P.-Y., *Métier de roi, Famille. Entourage. Pouvoir*, Bruxelles, Alice Editions, 2002, p. 36.

7. VAN DEN BERGHE, J., a.w., p. 22.

8. COECK, J., De rare klanten van de Koning, *De Financieel-Economische Tijd*, 20 juli 2002, p. 1.

Naast de Grondwet en het KB van 31 januari 1978, zijn er tenslotte de jaarlijkse KB's waarin de lijst bekend gemaakt wordt van de personen die dat jaar zijn uitgekozen om aanspraak te maken op een adellijke gunst. Het is niet onbelangrijk er op te wijzen dat dit KB voor de betrokkene nog geen rechtskracht als dusdanig heeft. Daarvoor moet hij eerst op het Ministerie van Buitenlandse Zaken zijn adelsbrief lichten. 'Lichten' is een technische term om aan te duiden dat de betrokkene zelf het initiatief moet nemen om zijn gunst effectief om te zetten, door zich aan te melden aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Met enige nuancering kan worden gesteld dat het KB aan de betrokkene een wettelijke titel verleent zonder meer en dat het lichten van de adelsbrieven hem toelaat van die titel werkelijk het genot te hebben.⁹

Bij wijze van parenthesis is het noodzakelijk er op te wijzen dat adeldom het intrinsieke kenmerk van erfelijkheid in zich draagt. Dit wil zeggen dat er ook voor de familie van de begunstigde veranderingen optreden. Er zijn echter verschillende gradaties van erfelijkheid, en de gevolgen voor de familie zijn dus niet steeds dezelfde. Allereerst moet er een opsplitsing gemaakt worden naar adeldom en adellijke titels. Het is immers perfect mogelijk om tot de adel te behoren zonder een titel te voeren. Deze personen worden aangesproken met de term "jonkheer" of "jonkvrouw". Het betreft hier echter geen adellijke titel als dusdanig, maar louter een aanspreekvorm. Niettemin bestaat er een doctrinale controverse omtrent de vraag of de benamingen jonkheer en jonkvrouw als eigenlijke adellijke titels kunnen worden aanzien. Deze vraagstelling heeft enkel een theoretisch belang want het onderscheid tussen adeldom met een titel en adeldom zonder een titel heeft geen juridische gevolgen.¹⁰ In de reële omgang verwijst de term "jonkheer/jonkvrouw" enkel naar het adellijk statuut.¹¹

De laagste titel die door de Koning kan worden toegekend, is deze van ridder. Vervolgens komen in stijgende hiërarchische orde: baron, burggraaf, graaf, markies, hertog en prins. De laatste drie titels worden enkel nog bij protocollaire gelegenheden toegewezen maar komen niet meer in aanmerking voor de gebruikelijke gunstentoeckenning.¹²

Qua erfelijkheid moet verder de opsplitsing gemaakt worden tussen erfelijke adeldom en erfelijk overdraagbare titels. Hoewel de notie van erfelijkheid inherent is aan de adel, probeert men deze dimensie tot een minimum te beperken door titels en adeldom enkel *ad personem* te verlenen.¹³ Toch is het mogelijk dat aan een persoon een titel voor persoonlijk gebruik verleend wordt die niet overgaat op nakomelingen, terwijl het statuut van adeldom wel op de volgende gene-

9. VAN DAMME, M., *Adel*, Gent, E.Story-Scientia, 1982, p. 41.

10. VAN DAMME, M., *a.w.*, p. 4.

11. MONETTE, P-Y., *a.w.*, p. 38.

12. De promotie van de familie d'Udekem d'Acoz ter gelegenheid van het huwelijk van dochter Mathilde met kroonprins Filip geldt hierbij als protocollaire aangelegenheid.

13. BELGISCH STAATSBLAD, 26 mei 1978, p. 6059.

raties overgaat. Volgens de modaliteiten van de toegestane gunst kan dan verder nog onderscheid gemaakt worden tussen erfelijke overdraagbaarheid op de eerstgeboren zoon, op alle zonen of op alle kinderen uit een wettig huwelijk.¹⁴

III. Taken en samenstelling van de Consultatieve Commissie

De belangrijkste wijziging die zich de voorbije decennia vanuit juridisch oogpunt heeft voorgedaan, is dus de oprichting van de zogenaamde Consultatieve Commissie (KB van 31 januari 1978). Voorheen was het toekennen van adellijke titels een volstrekt prerogatief van de Koning. Het volstond toen om als individu een verzoekschrift tot de Koning of de Minister van Buitenlandse Zaken te richten om de eigen kandidatuur kenbaar te maken. Het initiatief ging dus uit van het individu zelf, en de Koning besliste er al dan niet gevolg aan te geven. Pas in 1980 werd de Consultatieve Commissie daadwerkelijk geïnstalleerd, en voortaan werden de verzoekschriften door haar verzameld en onderzocht. De Commissie stelt dossiers op en de kandidaat-edellieden worden doorgelicht. Die doorlichting wordt heel ernstig genomen uit vrees dat een slechte doorlichting de monarchie schade zou berokkenen. Er wordt tot in de omgeving van de betrokkene gespeurd naar zijn leefstijl en -gewoontes ten einde een juist beeld van de persoon te kunnen opvangen. In uiterste gevallen wordt bij deze doorlichting zelfs de Staatsveiligheid ingeschakeld.¹⁵

De Commissie komt maandelijks bijeen om te beraadslagen over de ingediende dossiers. Na rijp beraad wordt dan een lijst met namen aan de Koning overgedragen. Ondanks het voorbereidende werk van de Consultatieve Commissie, blijft de toekenning van adellijke titels nog steeds een prerogatief van de Koning. De Koning roept het *advies* van de Commissie in, inzake de adellijke gunsten waarvan hij de toekenning overweegt "*motu proprio*" of "*semi-motu proprio*".¹⁶ Dit betekent ook dat de vorst vrij is om namen toe te voegen aan de lijst, of namen te schrappen, net als het hem toekomt om hogere titels toe te kennen dan deze die worden geadviseerd. Zo had Koning Boudewijn de gewoonte om per jaar een twee- à drietal namen aan de voorgestelde lijst toe te voegen.¹⁷

Wanneer de vorst de voorgestelde lijst goedkeurt, is de procedure evenwel nog niet afgerond. Vooraleer de lijst in een Koninklijk Besluit wordt opgenomen, contacteert de kabinetschef van de Koning de betrokkene om na te gaan of de persoon daadwerkelijk geïnteresseerd is in de adellijke gunst. Desgevallend wordt

14. MONETTE, P.-Y., *a.w.*, p. 36.

15. POLSPOEL, G. en VAN DEN DRIESSCHE, P., *Koning en Onderkoning*, Leuven, Van Halewyck, 2001, p. 131.

16. PAS, W., e.a., *De Grondwet*, Brugge, die Keure, 2002, p. 251.

17. Interview van X. Carbonez met graaf Daniël Le Grelle, voormalig commissievoorzitter. (22 maart 2002).

Tabel 1. Samenstelling van de Consultatieve Commissie (anno 2004).¹⁸

	Mandaat van	Tot	Verlenging	m/v	N/F	Referentie	Link met Koninklijk fonds	Gouverneur	Edellid
jkv Christine de Woot de Trixhe de Jannée	17/12/2001	17/12/2005	✓	V	F	lid uitvoerend comité KBS (1999)	✓		✓
burggravin Frimout	11/07/2002	11/07/2006	✓	V	N	Echtgenote van Dirk Frimout, voorzitter van UWC-fonds (1)	✓		✓
prins Baudouin de Merode	07/08/2003	07/08/2007		M	F	Broer van de uitgever van de <i>Carnet Mondain</i>			
mevrouw Hilde Houben-Bertrand	01/12/1999	01/12/2003	✓ (*)	V	N	gouverneur Limburg		✓	
baron Paul Buysse	17/07/2000	17/07/2004		M	N	ondernemer, voorzitter Prins Filipfonds	✓		✓
de heer Bernard Caprasse	17/07/2000	17/07/2004		M	F	gouverneur Luxemburg		✓	
mevrouw Francine Deville	17/07/2000	17/07/2004		V	F	Lid Raad van Beheer KBS	✓		
baron Aloïs Van de Voorde (voorzitter)	17/07/2000	17/07/2004		M	N	eresecretaris-generaal ministerie Fin., lid selectiecommissie projectrekeningen KBS	✓		✓
de heer Herman Balthazar	17/07/2000	17/07/2004	✓	M	N	gouverneur Oost-Vlaanderen, beheerder KBS 1999	✓	✓	
de heer Etienne Cerexhe	17/07/2000	17/07/2004	✓	M	F	prof.em.recht UCL/FUNDP			
graaf Roland Le Grelle	17/07/2000	17/07/2004	✓	M	N	uitvoerend comité steunraad KBS-Antwerpen (2)	✓		✓
de heer Camille Paulus	17/07/2000	17/07/2004	✓	M	N	gouverneur Antwerpen en ondervoorzitter KBS	✓	✓	
mevrouw Marie-Madeleine Spehl-Robeys	17/07/2000	17/07/2004	✓	V	F	Directeur generaal Paleis voor Schone Kunsten Brussel			
de heer Michel Tromont	17/07/2000	17/07/2004	✓	M	F	gouverneur Henegouwen		✓	

(1) UWC is een organisatie die ressorteert onder de KBS en uitwisselingsprogramma's voor leerlingen stimuleert.

(2) Graaf Roland Le Grelle is tevens de zoon van Daniel Le Grelle, voormalig voorzitter van de Consultatieve Commissie.

(3) De herbenoeming van mevrouw Hilde Houben-Bertrand is toegezegd, maar is officieel nog niet in het Staatsblad verschenen (dd. 31 januari 2004).

18. Via de opeenvolgende benoemingspublicaties in het Staatsblad van de leden van de Commissie is het mogelijk om een lijst samen te stellen. Verificatie bij de Dienst van de Adel op het Ministerie van Buitenlandse Zaken heeft deze lijst bevestigd.

de lijst dan nog aangepast, alvorens ze kenbaar gemaakt wordt op de vooravond van de Nationale feestdag. Daarna staat het de begunstigden nog vrij om hun adelbrieven al dan niet te lichten op het Ministerie van Buitenlandse Zaken. De opvolging van de dossiers komt dan in handen van de Raad van de Adel.¹⁹

Het niet lichten van een adelbrief komt in principe neer op een impliciete weigering van de adellijke gunst, en dus op gezichtsverlies voor de Koning. Vandaar het grote belang van een goede doorlichting door de Consultatieve Commissie. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat het aantal niet-gelichte titels bijzonder laag is: in de periode 1980-1999 werd 92% van de verstrekte gunsten gelicht.²⁰

De Commissieleden worden benoemd door de Koning, op voorstel van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Dat ministerie is de verantwoordelijke instantie voor de organisatie en de werking van de Commissie. Niettemin ligt de beslissing voor de samenstelling van de Commissie steeds bij de Koning zelf.²¹ Op dit ogenblik bestaat de Commissie uit veertien leden (cf. tabel 1), onder het voorzitterschap van baron Aloïs Van de Voorde. In de huidige samenstelling zetelen niet minder dan vijf provinciegouverneurs in functie. Daarnaast is het opvallend dat acht van de veertien leden een band met één van de Koninklijke Stichtingen of Fondsen hebben of hadden.²²

De precieze opdracht van de Consultatieve Commissie staat neergeschreven in de intentieverklaring die de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, Henri Simonet, in het Staatsblad publiceerde bij de oprichting van de Commissie.²³ In het verslag aan de Koning, dat het KB inleidt, staat te lezen dat er behoefte was aan

19. De Raad van Adel speelt een superviserende rol bij het lichten van de adelbrieven. Het is een technisch college dat toekijkt op de vlotte verloop van de lichting van de adelbrieven. Het gaat veeleer om een uitvoerende instantie. Deze Raad van Adel heeft ook nog andere kleinere taken (bv. nagaan als oude adel van voor het ancien régime aanspraak kan maken op een conversie in Belgische adel aan de hand van onderzoek van bewijsstukken). Voor een gedetailleerde weergave van de werking van de Raad van Adel verwijzen we graag naar het werk van M. Van Damme die een nauwkeurige uiteenzetting over de juridische aspecten van de adel gemaakt heeft.
20. De hoge kosten die gepaard gaan met het lichten van een titel (ontwerp wapenschild, administratieve wijzigingen, enz.) zijn vaak de aanleiding tot het niet-lichten van een toegekende adellijke titel en mogen niet altijd als openlijke weigering aanzien worden.
21. COECK, J., *a.w.*, p. 1.
22. De Koning Boudewijn Stichting (KBS) overkoepelt een aanzienlijk aantal fondsen dat zich met het welzijn van de maatschappij bezighoudt. In dit onderzoek werden volgende functies als aanwijzing van een nauwe band met de Stichting, en dus de vorst, in rekening genomen: het bekleden van een mandaat in de raad van bestuur van de KBS, het voorzitterschap van een dochterfonds, lidmaatschap van het uitvoerend comité of gehuwd zijn met een dergelijke functiebekleder. De gegevens komen uit een onderzoek naar de samenstelling van de Raden van Bestuur van koninklijke organisaties en/of hun activiteiten. Omdat deze werkwijze niet waterdicht is, betekent een *missing value* niet meteen dat er geen link met het Koningshuis, of met de KBS is. Wanneer ook de gouverneurs en de edellieden in rekening gebracht worden, heeft 86% op van de commissieleden (12 op 14) een duidelijke band met de monarchie.
23. BELGISCH STAATSBAD, 26 mei 1978, p. 6059.

een nieuwe oriëntering van de domeinen waarin een titel verleend werd. Deze horizontverruiming moet dienen om de titeltoekenning door de hele bevolking te laten ondersteunen. Ook wil men uit verschillende sociale milieus rekruteren. De intentieverklaring legt eveneens de nadruk op de persoonlijke verdiensten van de betrokkenen, eerder dan op familiale verdiensten, waarbij het erfelijkheidsprincipe van de adel duidelijk in vraag gesteld wordt. Overigens staat duidelijk te lezen dat de overdraagbaarheid enkel nog in uitzonderlijke gevallen toegewezen zal worden. Ook blijkt er uit die intentieverklaring grote bezorgdheid om de vrouwelijke vertegenwoordiging: "Ik [minister van Buitenlandse Zaken, Henri Simonet], zal erover waken aan de Majesteit voor te stellen adellijke gunsten aan vrouwen te verlenen."²⁴ In hoeverre er in de loop van de afgelopen twee decennia aan deze wensen en verzuchtingen tegemoet gekomen is, is onder meer het voorwerp van deze studie.²⁵

IV. Methodologie van het onderzoek

Vooraleer uitgebreid in te gaan op de analyse, is het belangrijk de methodologie van dit onderzoek nader te belichten. De informatie over de verschillende variabelen is immers op meerdere wijzen tot stand gekomen. In een eerste fase werd een lijst van alle begunstigden sedert 1980 opgesteld. Het overzicht, dat 427 namen bevat, is grotendeels op vier bronnen gebaseerd. Voor de eerste periode van 1980-1990 zijn geen gebundelde officiële documenten consulteerbaar (de jaarlijkse publicatie van adellijke gunsten in het Staatsblad omstreeks de Nationale Feestdag is pas in gebruik sedert 1990). Het onderzoek van deze periode is daardoor grotendeels gebaseerd op het referentiewerk van Georges de Hemptinne en Philippe de Bounam de Ryckholt *Lettres de Noblesse octroyées par sa majesté Baudouin, Roi des Belges, (1951-1991)*.²⁶ In hun boek geven ze een overzicht van alle gelichte adelsbrieven sedert het koningschap van Boudewijn tot 1990. Drie jaar later werd een vervolg aan hun werk gepubliceerd, met een nieuwe lijst van gelichte titels

24. *Ibidem*.

25. Het is hier niet onbelangrijk te wijzen op de recente verruiming van de taak van de Consultatieve Commissie door het KB van 10 februari 2003. Voortaan wordt de Consultatieve Commissie ook belast met "het voorleggen, door toedoen van de Minister van Buitenlandse Zaken, van een evenwichtige lijst van maximum vijftien namen van Belgische personaliteiten, met het oog op de toekenning van eretekens in de drie hoogste graden van de Leopoldsorde en van de Kroonorde". Omdat de minister van Buitenlandse zaken de werkzaamheden zo snel mogelijk wou laten aanvangen, in het licht van de feestelijkheden naar aanleiding van de tiende verjaardag van de troonsbestijging van Albert II, werd het advies van de Raad van State niet gevraagd.

26. DE BOUNAM DE RYCKHOLT, P., DE HEMPTINNE, G., *Lettres de Noblesse octroyées par sa majesté Baudouin, Roi des Belges, (1951-1991)*, Bruxelles, Collection Heraldica Belgica, 1991.

tot 1993.²⁷ Het werk is relevant maar vertoont gebreken met betrekking tot dit onderzoek daar het geen accurate melding maakt van ongelichte adelbrieven, en er slechts een minimale identificatie van de begunstigen wordt opgegeven. Sinds 1990 worden adellijke gunsten jaarlijks, omstreeks de Nationale Feestdag van 21 juli, in het Belgisch Staatsblad gepubliceerd. Door vergelijking van de officiële lijst met het boek van de Hemptinne is het aldus mogelijk om voor de periode 1990-1993 de niet-gelichte adelbrieven te identificeren. Tenslotte ontbreekt in het boek een aanduiding voor het criterium Nederlandstalig/Franstalig, zodat we deze informatie niet in deze studie hebben kunnen opnemen.

Dat is wel het geval voor de periode vanaf 1993. Paul De Win, bevoegd voor de Dienst van de Adel, secretaris van de Consultatieve Commissie en griffier van de Raad van Adel, heeft immers in 1993 het werk van de Hemptinne voortgezet. In 2001 publiceerde hij een soortgelijk boek met alle verleende adelbrieven sedert het koningschap van Albert II (1993-2000).²⁸ Het boek is uitgebreider en komt tegemoet aan sommige van voornoemde gebreken. Het is uitgegeven onder auspiciën van de Raad van Adel wat het een officieel karakter geeft. Het boek is ook een tweetalige uitgave. De begunstigde personen worden alfabetisch overlopen en voor elkeen is er een aparte tekst met enkele biografische gegevens voorzien. De taal waarin deze tekst het eerst geschreven werd, geldt als aanduiding voor de persoonlijke keuze van de betrokkene. Bijgevolg kan er een betrouwbare uitspraak gedaan worden over het Nederlands- of Franstalig etiket van de persoon in kwestie. Concreet wil dit zeggen dat er veel meer informatie voor handen is om sluitende conclusies te trekken over de periode vanaf 1993.

Daarbij komt nog dat we de laatste twee jaren niet in beschouwing kunnen nemen wat betreft de erfelijke gradatie van de gunsten omdat velen daarvan nog niet gelicht zijn. In het Belgisch Staatsblad wordt geen melding gemaakt van de gradatie van erfelijkheid en het is pas in de adelbrief dat deze dimensie erbij betrokken wordt. Zolang de adelbrief niet gelicht werd, is het daardoor niet mogelijk om te achterhalen welke erfelijkheidsgradatie de betrokkene verkregen heeft. De procedure om de adelbrieven te lichten kan meer dan een jaar in beslag nemen, waardoor een boek dat in 2001 is uitgegeven met een zekere marge geïnterpreteerd moet worden. Die marge werd voor deze studie op 1999 gefixeerd.

Ten slotte, werd de informatie die uit de voorgaande bronnen gehaald, finaal gecontroleerd in enkele interviews met de heer Paul De Win (secretaris van de Consultatieve Commissie en verantwoordelijke voor de dienst van de Adel) en graaf Daniël Le Grelle (voormalig commissievoorzitter), die nog bijkomende documentatie ter beschikking stelde.

Op basis van deze bronnen werden alle 427 begunstigen uit deze periode geïnventariseerd en gecatalogeerd naargelang hun verdiensten. Op methodologisch

27. DE BOUNAM DE RYCKHOLT, P., DE HEMPTINNE, G., *Lettres de Noblesse octroyées par sa majesté Baudouin, Roi des Belges, seconde partie (1991-1993)*, Bruxelles, Collection Heraldica Belgica, 1993.

28. DE WIN, P., *Adelbrieven, Lettres Patentes de Noblesse 1993-2000*, Tielt, Lannoo, 2001.

vlak was deze catalogisering niet steeds evident, aangezien er officieel geen motivatie bij de verleende gunst wordt gegeven. Dit wordt niet gedaan om geen juridische precedenten te scheppen die van de adellijke gunst een afdwingbaar gegeven zouden maken. Het moet een puur koninklijk prerogatief blijven en daarom wordt er nooit een motivatie gegeven. Voor dit onderzoek werden de cv's van de begunstigen opgespoord om zo het domein waarin ze actief waren, te kunnen plaatsen. Die personen werden, op basis van de gevonden informatie ingedeeld in één van de volgende categorieën: wetenschap, industrie/economie, rechtspraak, cultuur, welzijn, militair, politiek, oude adel, hofmedewerkers, diplomatie.²⁹ Bij twijfel werd de "Wie is wie",³⁰ respectievelijk "Qui est Qui", geraadpleegd. Ondanks deze dubbele weg, hebben we voor een aanzienlijk aantal personen (16%) geen enkele uitspraak kunnen doen, wegens gebrek aan accurate informatie. Deze personen werd in het databestand het etiket "niet bepaald (nb)" gegeven.

V. De adeltoekenning in de praktijk

A. Algemene cijfers

Als we het aantal begunstigen doorheen de tijd bekijken (cf. tabel 2), merken we tot het jaar 1990 een licht stijgende trend in het aantal toekenningen. Sinds 1994 blijft het aantal adeltoekenningen daarentegen ongeveer constant, op de hoogte van een 15-tal namen per jaar. Uit de tabel en grafiek 1 blijkt duidelijk dat 1990 een uitzonderlijk jaar is: Koning Boudewijn verleende niet minder dan 44 adellijke titels. Dit heeft een dubbele verklaring. Vooreerst was 1990 het jaar waarin Koning Boudewijn een dubbel jubileum vierde: hij werd 60 jaar en zat 40 jaar op de troon.

De tweede reden voor de piek, is van methodologische aard. Deze studie is vanaf 1990 gebaseerd op de gepubliceerde gunsten in het Staatsblad, daar waar de studie tot 1990 gebaseerd is op een lijst van gelichte titels. Daar er makkelijk een jaar tijdsverschil kan liggen tussen de verstrekking van de gunst en de lichte van de adelbrief, geeft dit een vertekend beeld in een scharnierjaar waar beide

29. Ten einde de categorieën niet in aantal te laten oplopen, zijn sommige disciplines onder één koepel ondergebracht. Zo zijn industrie en economie nauw met elkaar verbonden. Het gaat hierbij niet steeds om personen die zelf in het bedrijfsleven hebben gestaan maar die er wel voor gezorgd hebben dat de financieel-economische factor in hun domein zich ontwikkeld heeft. Zo werden voorzitters van sportorganisaties bij industrie/economie geplaatst, omdat zij meer de "structuren" van de sport vertegenwoordigen dan wel de sportdiscipline als dandag. De weinige sporters en atleten die begunstigd werden, zijn ondergebracht in de categorie "cultuur". Iedere persoon werd slechts aan één categorie toegewezen, zodat het resultaat niet vertekend wordt door dubbelstellingen.
30. DECAN, R., *Wie is Wie in Vlaanderen*, Brussel, Uitgeverij B.R.D., meerdere jaren.

Tabel 2. Overzichtstabel.

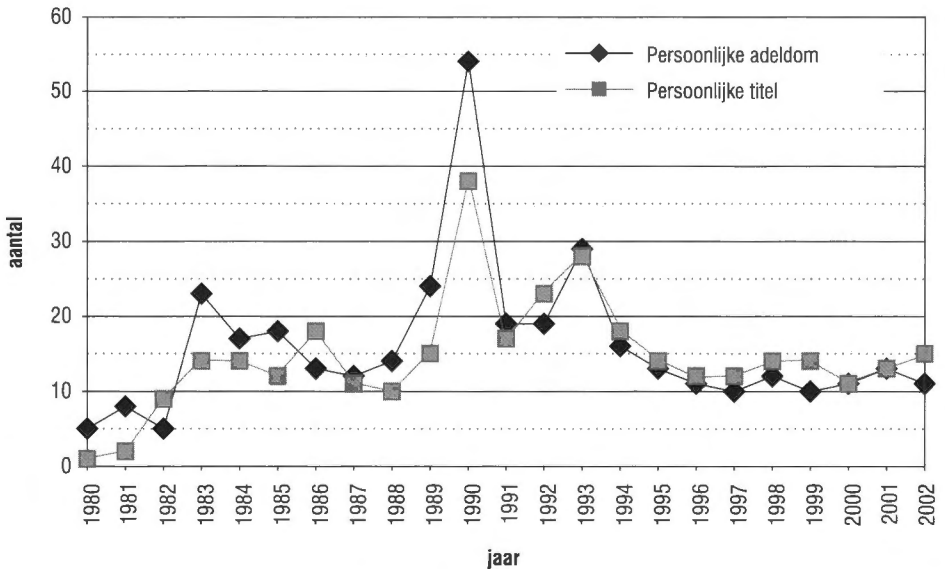
Algemeen	1980-1984		1985-1989		1990-1994		1995-1999		2000-2002		Totaal	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Aantal gunsten	68		100		152		68		39		427	
Persoonlijke adeldom	58		81		137		56		35		367	
Persoonlijke titel	40		66		124		66		39		335	
Aantal geïdentificeerd (1)	47	69,1	81	81,0	125	82,2	67	98,5	38	97,4	358	83,9
Gelichte brieven	67	98,5	97	97,0	130	85,5	61	89,7	nb	-	355(2)	92,3(2)
Postuum toegekend	1	1,5	1	0,1	2	1,3	1	1,5	0	0,0	5	1,2
Domein												
Wetenschap	4	5,9	8	8,0	34	22,4	10	14,7	3	7,7	59	13,8
Industrie-economie	10	14,7	26	26,0	45	29,6	24	35,3	12	30,8	117	27,4
Rechtspraak	4	5,9	7	7,0	9	5,9	0	0,0	0	0,0	20	4,7
Cultuur	5	7,4	6	6,0	12	7,9	15	22,1	15	38,5	53	12,4
Welzijn	0	0,0	7	7,0	8	5,3	6	8,8	5	12,8	26	6,1
Militair	6	8,8	3	3,0	2	1,3	2	2,9	0	0,0	13	3,0
Politiek	2	2,9	4	4,0	5	3,3	2	2,9	1	2,6	14	3,3
Oude adel	12	17,6	16	16,0	3	2,0	4	5,9	0	0,0	35	8,2
Hofmedewerkers	1	1,5	3	3,0	4	2,6	3	4,4	0	0,0	11	2,6
Diplomatie	3	4,4	1	1,0	3	2,0	1	1,5	2	5,1	10	2,3
Niet Bepaald	21	30,9	19	19,0	27	17,8	1	1,5	1	2,6	69	16,2
Totaal Aantal Gunsten	68	100,0	100	100,0	152	100,0	68	100,0	39	100,0	427	100,0
Titel												
Ridder	13	32,5	23	34,8	34	27,4	17	25,8	12	30,8	99	29,6
Baron	24	60,0	36	54,5	85	68,5	42	63,6	26	66,7	213	63,6
Burggraaf	1	2,5	3	4,5	3	2,4	1	1,5	0		8	2,4
Graaf	2	5,0	4	6,1	1	0,8	6	9,1	1	2,6	14	4,2
Markies	0		0		0		0		0		0	0,0
Hertog	0		0		1	0,8	0		0		1	0,3
Prins	0		0		0		0		0		0	0,0
Totaal Aantal Titels	40	100,0	66	100,0	124	100,0	66	100,0	39	100,0	335	100,0
Erfelijkheid												
Erfelijke adeldom	61	89,7	89	89,0	114	75,0	40	58,8	nb	-	305	91,9(*)
Erfelijke titel	6	8,8	11	11,0	5	3,3	10	14,7	nb	-	32	10,81(*)

(1) Aantal geïdentificeerd = het aantal personen waarover alle informatie werd teruggevonden (= totale populatie - de categorie "nb"). Percentages worden berekend ten aanzien van het totaal aantal gunsten in een bepaalde periode.

(2) tot en met 1999.

werkmethodes elkaar kruisen. In 1990 zijn er van de 59 vermelde namen 44 die een adellijke gunst verkregen hebben en 15 die een eerder verkregen gunst gelicht hebben. De combinatie van deze twee uitzonderlijk hoge getallen geeft een abnormale piek in de tabel. In een globale tijdsperiode van 20 jaar wordt die piek geneutraliseerd en komen de cijfers van de verstrekte gunsten en de gelichte adelsbrieven weer tot hun juiste proporties.

Het overzicht in tabel 2 geeft aan dat er in de beschouwde periode 376 statuten van adeldom en 335 adellijke titels verleend werden. Dit wijst erop dat niet iedere gunst een verstrekking van adeldom en een bijhorende titel impliceert. Er zijn immers meerdere soorten gunsten mogelijk. Zo kan een oud adellid een promotie krijgen waardoor hij een vermelding bij de titels zal krijgen maar niet bij de adeldom, daar hij het statuut van adeldom reeds bezat. De gegevens over de titels en de opnemingen in de adeldom werden uitgesplitst in grafiek 1.

Grafiek 1. Aantal verleende titels en statuten van adeldom (effectieven).

Bij een opsplitsing naar geslacht kan alvast geconcludeerd worden dat het voor de adeltoekenning voor vrouwen bij een intentieverklaring gebleven is. Slechts 9.6% van de adeltoekenningen tussen 1980 en 2002 ging naar een vrouw. Door de jaren heen, is er weliswaar een stijgende evolutie merkbaar maar er is opnieuw een opmerkelijke daling sedert de late jaren '90.

B. Domein

In het onderzoek hebben we ook gepoogd het domein te identificeren, waarin de begunstigden actief zijn/waren. Op die manier verkrijgen we interessante gegevens over de trends en evoluties in de adeltoekenning (Cf. tabel 2). Van de 427 onderzochte personen is 27,4% verdienstelijk geweest in de industrie/economie. De wetenschappers volgen op de tweede plaats, met 13,8% van de adeltoekenningen en daarna komen de personen uit de culturele sector, met 12,4%. De oude adel heeft in deze periode van 23 jaar slechts 8,2% van de nieuwe gunsten bekomen, daar waar ze in 1980 nog de enige categorie was waaruit gerekruteerd werd.

Dat brengt ons bij een analyse over de tijd heen. Als we de cijfers nauwkeurig bekijken kunnen we enkele trends waarnemen, evenwel steeds met de randopmerking dat het per jaar en per categorie steeds maar om een relatief klein aantal gevallen gaat. Maar omdat het steeds om de volledige populatie gaat, zijn de uitspraken wel geldig.

Het aandeel van de wetenschappers gaat in stijgende lijn tot het jaar 1990. Daarna, met de komst van Koning Albert II, zet er zich een dalende trend in. De voorliefde van Koning Boudewijn voor wetenschappers is bekend,³¹ en dit uit zich dus ook in een groeiend aantal wetenschappers dat tijdens zijn regnum geaeld werd. Het hoogtepunt volgde in 1990, bij de dubbelverjaardag 60/40. Naast de categorie van de wetenschappers, kent ook de categorie industrie/economie een stijgende trend, met twee pieken (in 1987 en 2001) en een opmerkelijk dal in 1996.

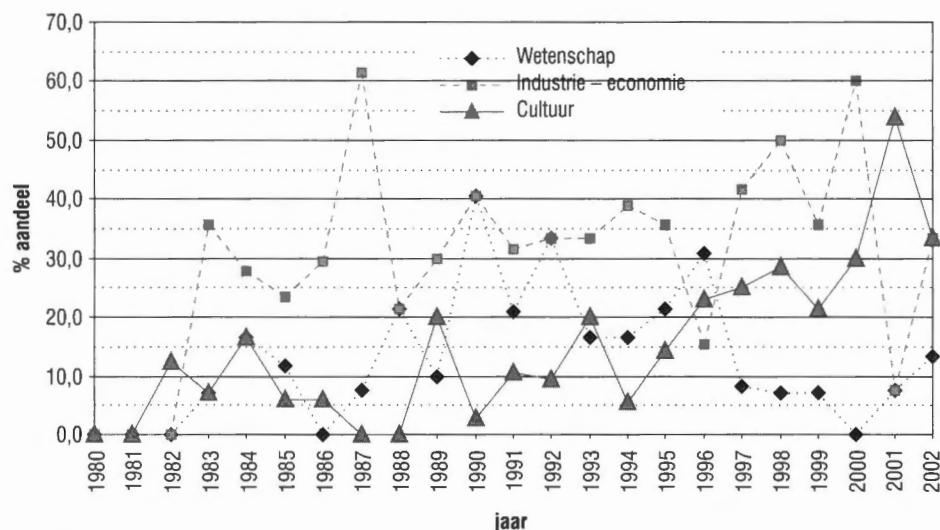
De opmerkelijkste stijging komt echter op rekening van de personen die actief zijn in de cultuursector: terwijl hun aandeel in de jaren '80 nauwelijks boven de 10% stijgt, balanceert hun aandeel op het einde van de jaren 1990 rond 30%. Met een uitzonderlijke piek van 54% in 2001. De sectoren 'wetenschappers', 'industrie/economie' en 'cultuur', vormen de drie solide pijlers waaruit adelrekruten voortkomen: samen leveren ze 54% van de nieuw-edelen.

Bij de opmerkelijkste dalers schieten de categorieën van de rechtspraak en de oude adel in het oog. Daar waar de oude adel nog alle gunsten opeiste in 1980 is ze anno 2002, behoudens een piek in 1999, van de lijst van begunstigden verdwenen. De piek in 1999 is overigens veroorzaakt door de drie promoties die de familie d'Udekem d'Acoz in 1999 verkregen heeft ter gelegenheid van het huwelijk van Mathilde met prins Filip.³² Ook de rechtspraak is sedert het regnum van Albert II niet echt meer in de lijst begunstigden opgenomen, behoudens twee begunstigden in 1994 (mevrouw Janine Ghobert en Jacques Velu). Ten slotte is ook het aandeel van de militairen sterk gereduceerd: waar ze vroeger sporadisch op

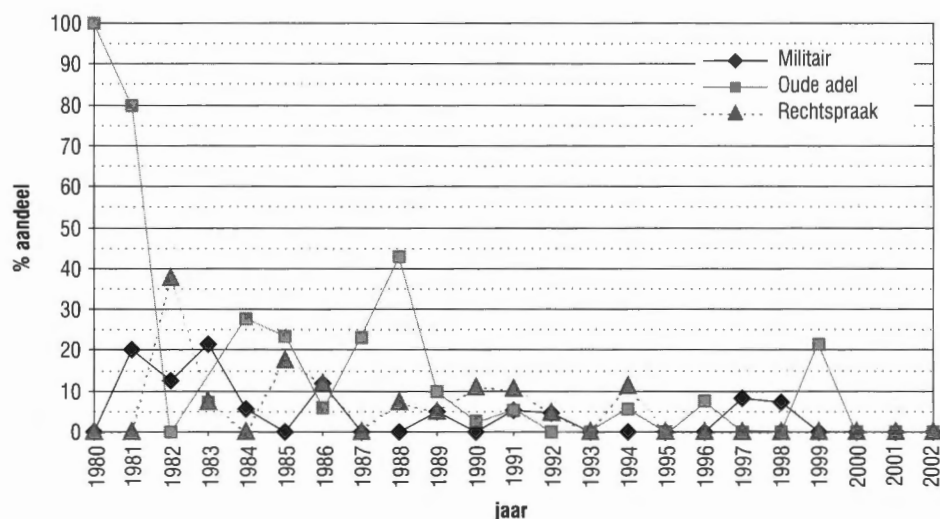
31. KONINCKX, C., LEFEVRE, P., *Boudewijn, een Koning en zijn tijd*, Tielt, Lannoo, 1998, p. 210.

32. Die adelpromotie is trouwens gebeurd buiten de traditionele "21-juli huldiging", wat op zich al een aanwijzing is van het uitzonderlijk karakter.

de lijst te bespeuren waren, heeft Koning Albert II nog maar twee gunsten toegekend aan militairen.³³ Over de andere sectoren kan enkel geconcludeerd worden dat ze van tijd tot tijd een nieuwe afgevaardigde onder de adel krijgen.

Grafiek 2. Domeinen met stijgend aandeel.

Grafiek 3. Domeinen met dalend aandeel.

33. Eén onder hen was bovendien aan de Koninklijke Militaire School verbonden, en kan eerder als een wetenschapper beschouwd worden.

C. Titel

Het onderzoek heeft ook de titels geanalyseerd die in de periode 1980-2002 verleend werden (cf. tabel 4). Bijna twee op drie titels (63,6%) die uitgereikt werden, waren titels van 'baron'. In de beschouwde periode werden er 213 dergelijke titels uitgedeeld. De andere grote categorie is die van de ridders, die met 99 toegekende titels een aandeel heeft van bijna 30%.

Het grote aantal baronnen is opmerkelijk. Navraag bij de voormalig Commissievoorzitter Le Grelle leerde dat er geen duidelijk afgelijnde criteria zijn om een welbepaalde titel aan een welbepaalde verdienste te koppelen: "Het heeft allemaal met *feeling* te maken".³⁴ Wij gingen daarom in dit onderzoek na of er een verband gevonden kan worden tussen het activiteitendomein van de begunstigden, en de toegekende titels.³⁵ Daarbij gingen we uit van de baron-ridderverhouding (64%-30%) zoals die in de totale populatie van de begunstigden naar voor komt. Wanneer die verhouding aan ieder beroepsdomein wordt getoetst, zijn we immers in staat na te gaan of en waar er grote disproporties zijn. De domeinen industrie/economie en militairen lijken met een zekere marge aan de 64/30 verhouding te voldoen. Voor de categorieën van de wetenschappers, de hofmedewerkers en de diplomaten is er evenwel een uitgesproken voordeel om baron te worden. Personen uit de culturele sector daarentegen maken dan weer, gelet op de referentieverhouding, een grotere kans op een riddertitel. De oude adel, ten slotte, is een categorie apart, daar er veeleer met promoties gewerkt wordt dan met de toekenning van ridder of barontitels. Uiteraard is het aandeel baron-ridder-toekenningen voor hen een minder accuraat meetinstrument. Bovendien waren 14% van de verstrekte gunsten vormen van promoties voor mensen die reeds tot de adel behoorden (hogere titel, erfelijke adeldom, erfelijke titel, ...).

D. Erfelijkheid

Zoals bij grafiek 1 reeds kort werd aangegeven, moet er een onderscheid gemaakt worden tussen overdraagbare adeldom en overdraagbare titels. Het ene impliceert immers niet het andere: het is perfect mogelijk dat iemand de persoonlijke

34. Interview van X. Carbonez met graaf Daniël Le Grelle, voormalig commissievoorzitter (22 maart 2002). Overigens is er sprake van enige positieve discriminatie voor vrouwen: omdat er geen vrouwelijke vorm van ridder bestaat, is barones de laagste titel voor vrouwen. De aantallen zijn evenwel niet van die aard dat er daardoor sprake is van vertekening.

35. Met een eenvoudige berekening van de verhouding baron/ridder ($64/30 = 2,1$) als maatstaf, kan men onderzoeken of men in bepaalde domeinen gemakkelijker tot ridder dan wel tot baron wordt benoemd.

De verhoudingen van de categorieën zijn: cultuur ($51/43 = 1,2$), militair ($54/38 = 1,4$), industrie/economie ($55/32 = 1,7$), rechtspraak ($60/20 = 3,0$), politicus ($44/14 = 3,1$), welzijn ($62/19 = 3,3$), wetenschap ($73/17 = 4,3$), oude adel ($17/3 = 5,6$; vooral andere vormen van promotie dan baron of ridder), diplomatie ($90/10 = 9,0$) en ten slotte hofmedewerker ($73/0 = 73,0$).

titel van baron krijgt toegewezen terwijl zijn kinderen enkel het statuut van adel-
dom zullen erven of helemaal niets zullen erven. Nochtans is het inmiddels in
België een traditie geworden dat alle wettige en rechtstreekse afstammelingen
van de betrokkene toegelaten worden tot de adelstand en dat ze de dus met jonk-
heer of jonkvrouw aangesproken worden.³⁶

Bij de aanvang van de werkzaamheden van de Commissie had de minister van
Buitenlandse Zaken de Commissieleden in dat verband de volgende opdracht ge-
geven: "Ik zal de leden van de Commissie er op wijzen dat de algemene gedrags-
lijn deze moet zijn van toekenningen van adeldom en titel uitsluitend aan de
begunstigde. Een verheffing in de adelstand van de begunstigde en heel zijn wet-
tige nakomelingenschap en een vergunning van titel overdraagbaar, van man tot
man volgens het recht van eerstgeboorte zouden nochtans voor enkele gevallen
kunnen worden overwogen, bijvoorbeeld, voor verschillende generaties gecumu-
leerde verdiensten."³⁷

Een toetsing aan de praktijk, weerlegt evenwel dit principe. Tabel 2 toonde reeds
dat de cijfers voor de erfelijke adeldom in die periode 1980-1999 van de orde van
grootte van 92% zijn. Met erfelijke titels daarentegen wordt veel minder kwistig
omgesprongen dan met de erfelijke adeldom. Er werden slechts 10,8% erfelijke ti-
tels uitgedeeld tegenover 92% erfelijke adeldom. Nochtans zijn er verschillen
merkbaar doorheen de onderzochte periode. Wat de erfelijke adeldom betreft, is
er een licht dalende lijn merkbaar. Daar waar de erfelijke adeldom in het begin
van de jaren 1980 nog de 100% benaderde, toont ze nu een afnemende trend. Wat
de erfelijke titels betreft, kan men niet van een evolutie of een trend spreken,
maar veeleer van een grillig en inconsistent patroon (grafiek 4).

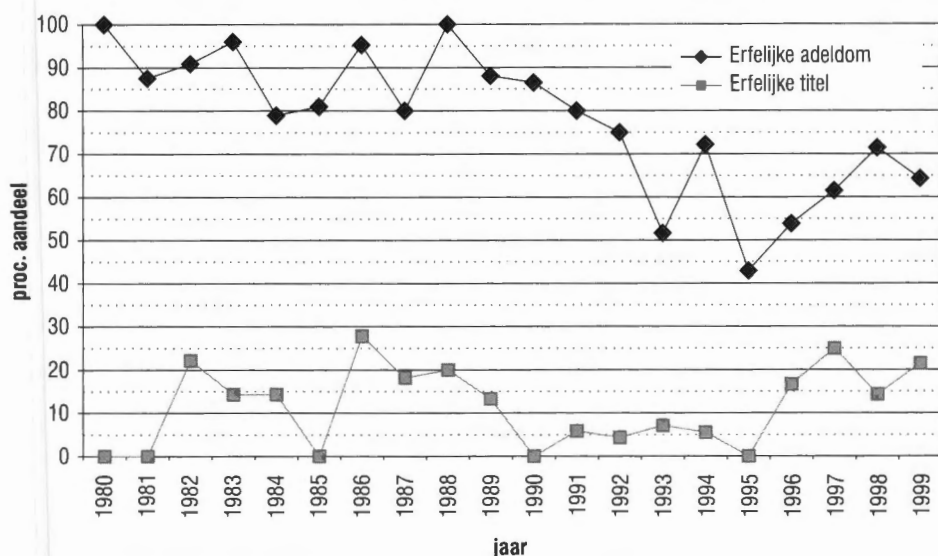
Het principe van het erfelijke statuut van adeldom behoort weliswaar tot de be-
ginselen van de adel, maar uit het interview met de voormalige Commissievoor-
zitter bleek dat die beperkingen enkel op de titels slaan.³⁸ Daarom is het volgens
de voormalige Commissie-voorzitter logisch dat een hoog percentage van erfelij-
ke adeldom bereikt wordt dat bij momenten de 100% haalt: "Het is enkel met be-
trekking op de overdraagbare titels dat er meer terughoudend moest opgetreden
worden." Nochtans staat er duidelijk in de intentieverklaring van de Commissie
dat "de persoonlijke verdiensten de enige rechtvaardiging voor een bevordering
in de adelstand moeten zijn."³⁹ Wanneer de geest van de tekst met de praktijk
vergeleken wordt, is er duidelijk sprake van een verschillende interpretatie van
het Koninklijk Besluit van 1978. Anderzijds is het ook opmerkelijk dat, meegaan-
de in de hypothese dat erfelijkheid een inherent kenmerk van de adeldom zou
zijn en bijgevolg de 100% zou moeten benaderen, er nog steeds 8% is waarbij er
enkel "persoonlijke adeldom" toegewezen wordt.

36. VAN DAMME, M., *a.w.*, p. 71.

37. BELGISCH STAATSBLAD 26 mei 1978, p. 6059.

38. Interview van X. Carbonez met graaf Daniël Le Grelle, voormalig commissievoorzitter (22
maart 2002).

39. BELGISCH STAATSBLAD, 26 mei 1978, p. 6059.

Grafiek 4. Procentuele verhouding erfelijke adeldom/titel (1980-1999).

Het is niet ondenkbeeldig dat dit verklaard wordt door de nieuwe domeinen waaruit gerekruteerd wordt, en waarbij de sporen van de families misschien niet steeds even gekend of even zuiver zijn. Volgens voormalige Commissievoorzitter Le Grelle zoekt de Koning daarbij naar een aanvaardbaar compromis: "Dikwijls zijn die mensen 'te goed' om hen niets te geven. Het is een dilemma tussen ofwel de persoon niets te geven ofwel om het risico te lopen dat zijn volgelingen de adeldom ten schande gaan maken. Dan is er maar een *compromis à la belge* uit de bus gekomen waarbij men de persoon persoonlijk erkent maar waarbij men ook zeker is dat er na zijn overlijden geen domme dingen meer gaan gebeuren. Maar in feite is het tegen de basisbeginselen van de adel. Meer en meer heeft men schrik dat men niet alles weet van de betrokkene en men wil zich daartegen indekken."⁴⁰

Het is een interessante oefening om het erfelijkheids criterium te koppelen aan de andere parameters uit dit onderzoek. Daaruit blijkt dat er met zekerheid gesteld kan worden ($c^2 = 0.001$) dat personen uit de culturele en welzijnssector veel minder kans maken om het statuut van erfelijke adeldom te verkrijgen. De normale verhouding tussen erfelijk/niet erfelijk is 81/19 terwijl die er voor de vertegenwoordigers uit de culturele en welzijnssector uitspringen met 44/56.

40. Interview van X. Carbonez met graaf Daniël Le Grelle, voormalig commissievoorzitter (22 maart 2002).

Tabel 3. Kruistabel domein – erfelijkheid (N=376).

	N	Niet-erfelijke adeldom	Erfelijke adeldom	% Niet-erfelijke adeldom	% Erfelijke adeldom
Cultuur	36	20	16	55,6	44,4
Wetenschap	55	10	45	18,2	81,8
Industrie	104	18	86	17,3	82,7
Diplomatie-Militair-Hofmedewerker	30	3	27	10,0	90,0
Recht	20	1	19	5,0	95,0
Welzijn	18	10	8	55,6	44,4
Politiek	12	1	11	8,3	91,7
Oude adel	34	1	33	2,9	97,1
Niet bekend	67	7	60	10,5	89,6
Totaal	376	71	305	18,9	81,1

Wanneer deze vaststelling gekoppeld wordt aan het vorige punt waarin gesteld werd dat men zich wil indekken tegen personen die door hun levensstijl de adel ten schande zouden kunnen maken, kunnen we concluderen dat het aangehaalde argument vooral op de culturele en de welzijnssector betrekking heeft.

Ook vrouwen zijn benadeeld als het op erfelijkheid aankomt (tabel 4). Er kan met zekerheid gesteld worden ($\chi^2 = 0.001$) dat vrouwen minder kans maken om hun statuut van erfelijke adeldom op hun nakomelingen te kunnen doorgeven. De 81/19 verhouding van erfelijkheid wordt hier voor vrouwen quasi omgekeerd in 16/84 cijfers. Dit is deels te wijten aan de historische evolutie die pas recentelijk vrouwen in adellijke kringen erkent. Het wijst er op dat de intentie om vrouwen op volwaardige manier in de adel op te nemen, ook een kwarteeuw na de installatie van de Consultatieve Commissie, nog niet vervuld is.

Tabel 4. Kruistabel geslacht – erfelijkheid (N=376).

	N	Niet-erfelijke adeldom	Erfelijke adeldom	% Niet-erfelijke adeldom	% Erfelijke adeldom
Man	344	44	300	12,8	87,2
Vrouw	32	27	5	84,4	15,6
Totaal	376	71	305	18,9	81,1

E. Taalverhoudingen

Voor de periode sinds 1993 hebben we ook de taalverhouding als variabele onderzocht. Algemeen beschouwd kunnen we stellen dat er nagenoeg een perfecte verdeling is tussen Nederlandstaligen (50,5%) en Franstaligen (49,5%). De verdeling verschilt evenwel van activiteitendomein tot activiteitendomein (zie tabel 5).

Tabel 5. Aantal verstrekte titels per domein (1993-1999).

	Nederlandstalig	Franstalig	Totaal aantal	% N	% F
Wetenschap	10	9	19	52,6	47,4
Industrie/economie	25	16	41	61,0	39,0
Rechtspraak	0	2	2	0,0	100,0
Cultuur	14	9	23	60,9	39,1
Welzijn	2	10	12	16,7	83,3
Militair	0	2	2	0,0	100,0
Politiek	2	2	4	50,0	50,0
Oude adel	2	3	5	40,0	60,0
Hofmedewerker	2	4	6	33,4	66,7
Diplomatie	2	1	3	66,7	33,3
Totaal	59	58	117	50,4	49,6

Onder de begunstigen die in de industrieel-economische categorie werkzaam zijn, is er een overwicht van Nederlandstalige begunstigen; er is bijna een 2/3de-1/3de verhouding, net als in de categorie van personen uit de cultuursector. In een aantal andere categorieën hebben de Franstaligen een licht (bij de militairen, rechters, oude adel en de hofmedewerkers) tot zwaar (in de categorie welzijn) overwicht. Al is er veel invloed van de beperkte N.

De variabele 'taal' kan echter ook gekoppeld worden aan de variabele 'titel'. Met enige voorzichtigheid kan men stellen dat Nederlandstaligen proportioneel meer kans hebben om tot ridder te worden verheven, terwijl Franstaligen een licht overwicht genieten bij de toekenning van de titel van 'baron' (tabel 6).

Tabel 6. Aantal verstrekte titels per titelgradatie (1993-1999).

	Nederlandstalig	Franstalig	Totaal	% N	% F
Ridder	17	12	29	58,6	41,4
Baron	36	39	75	48,0	52,0
Burggraaf	1	0	1	100,0	0,0
Graaf	3	3	6	50,0	50,0
Markies	0	0	0	—	—
Hertog	0	1	1	0,0	100,0
Prins	0	0	0	—	—
Adeldom zonder titel	2	3	5	40,0	60,0
Erfelijke adeldom	36	33	69	52,2	47,8
Erfelijke titel	5	8	13	38,5	61,5
Totaal	59	58	117	50,4	49,6

Er zijn, ten slotte, geen noemenswaardige ongelijkheden tussen Nederlands- en Franstaligen op het gebied van de overdraagbaarheid van de titel (tabel 6). Wat het statuut van adeldom betreft, is er een nagenoeg gelijke verhouding. Wat de overdraagbaarheid van titels betreft, laten de kleine absolute aantallen het niet toe om geldige conclusies uit te trekken.

VI. Besluit

In dit onderzoek hebben we een analyse uitgevoerd van de 427 personen die in de periode 1980-2002 door de Koning in de adelstand werden opgenomen, of die een promotie van rang kregen. Naar aanleiding van de dubbele verjaardag van Koning Boudewijn, is er een piek in het aantal toekenningen in de eerste helft van de jaren 1990. Daarna stabiliseert het aantal zich rond een vijftiental toekenningen per jaar. De begunstigden zijn vooral actief in de domeinen van de wetenschap, de industrie/de economie en de culturele sector. Door de jaren heen is het aandeel van de oude adel, de militairen en de rechtspraak sterk teruggefallen. Het erfelijkheidsbeleid dat door de Minister van Buitenlandse Zaken op alle vlakken ingeperkt moest worden, wordt enkel beperkt tot het titelbeleid. Het statuut van adeldom blijft daarentegen voor de meeste sectoren erfelijk, tenzij voor de culturele en de welzijnssector, die het tevens met lagere titels moeten stellen. Van de intentie om een meer vrouw-vriendelijk beleid te voeren, is nog niet veel in huis gekomen: vrouwen halen een aandeel van amper 10%, en bovendien krijgen ze veel minder erfelijke titels toegewezen. Wat de taalverhoudingen betreft, merken we dat de toekenningen perfect evenwichtig verdeeld worden over de beide taalgemeenschappen, dat de Nederlandstaligen iets frequenter de titel van ridder krijgen, terwijl de Franstaligen een licht overwicht halen bij de toekenningen van de titel 'baron'.

Uit dit onderzoek blijkt dat de uitvoering van de intentieverklaring zoals die bij de oprichting van de Consultatieve Commissie vooropgesteld was, op een aantal punten in gebreke blijft. Zowel de samenstelling van de Commissie als de gehuldigde bekommernissen zijn in deze onderzoeksnota weerlegd. Hier en daar ontbreekt het ons echter aan essentiële informatie om een voldoende gefundeerde uitspraak te kunnen doen. De vastberadenheid waarmee de dienst van de Adel de archiefdeuren gesloten houdt, en de Commissie haar werkzaamheden binnenskamers houdt, sterken enkel het vermoeden dat er van openheid, wat de impliciete bedoeling van de creatie van de Commissie was, nog niet veel sprake is. Het lijkt eerder een externe operatie geweest te zijn, die weinig veranderd heeft aan het gesloten proces van adeltoekenningen.

SUMMARY

Analysis of the new nobles in Belgium

Belgium is one of the few countries where the King can still noble his subjects. Since 1980, he is assisted in screening potential nobles by the so-called "Consultative Committee". An analysis of the composition of this Committee reveals that its members are well-chosen in order to serve royal interests. At the set up of the Committee in 1978, a declaration of

intention expressed the criteria for the future attribution of noble titles. Our analysis shows important controversies between the discourse of the declaration and the actual granting of titles.

Over the last 23 years, less nobles have been recruited from the old domains (judges, military people, diplomats, court servers), while the share of scientists, industrials and people from the cultural sector grows. Heredity, which ought to be abolished by the Committee, is still present in new nominations, nor has the concern about the low number of females been materialised.

De rol van de Vlaamse gemeenschapssenatoren in de Belgische federale staatsstructuur tijdens de legislatuur 1995-1999

Dieter VANHEE

Licentiaat in de Politieke Wetenschappen Katholieke Universiteit Leuven

I. Inleiding¹

Op 9 oktober 2001 zorgde de Federale Beleidsverklaring van Premier Verhofstadt voor heel wat opschudding. De Eerste Minister had het daarin namelijk over de mogelijke samenvoeging van Kamer en Senaat tot één federaal parlement waarin een bijzondere commissie de reflectiefunctie op zich zou moeten nemen. Verder had Premier Verhofstadt het over een paritaire Federale Raad, samengesteld vanuit de Gemeenschappen, waarin alle Gewesten vertegenwoordigd zouden zijn: 35 Nederlandstaligen en 35 Franstaligen waarvan één vertegenwoordiger van de Duitstalige Gemeenschap. Diezelfde Raad zou samen met het Federaal Parlement bevoegd zijn voor de grondwetswijzigingen en de aanpassingen aan de bijzondere wetten.² Kortom: het bestaan van de Senaat werd in vraag gesteld.

Maar ook in het verleden heeft de Senaat woelige tijden gekend. Vooral het Sint-Michielsakkoord van 1992, dat van België een federale staat maakte, herschikte de kaarten van het Belgische tweekamerstelsel grondig. De Senaat kreeg daarbij een nieuwe invulling, zowel qua bevoegdheden als qua samenstelling. Wat betreft de bevoegdheden zag men de nieuwe Senaat enerzijds als reflectie- of beziningskamer en anderzijds als ontmoetings- of verzoeningskamer. Dat ontmoetings- of participatie-aspect is typisch voor federale staten, getuige de talloze

1. Dit artikel kwam tot stand in het kader van een eindverhandeling tot het verkrijgen van de graad van Licentiaat in de Politieke Wetenschappen. Voor het volledig werk: VANHEE, D., *De rol van de Vlaamse gemeenschapssenatoren in de federale staatsstructuur tijdens de legislatuur 1995-1999*, Leuven, KULeuven, 2003 (Diss. Lic.), 230 p. Speciale dank gaat uit naar Prof. Dr. Bart Maddens.
2. VERHOFSTADT, G., *Federale Beleidsverklaring*, 9.10.2001, <http://www.fgov.be>. Ondertussen is het ontwerp van verklaring tot grondwetsherziening – waaronder de artikels betreffende de senaats Hervorming – in maart 2003 door de Ministerraad goedgekeurd en zijn de hervormingsplannen herbevestigd in het Regeerakkoord van 10 juli 2003.

definities van federalisme waarin participatie en federalisme met elkaar gelinkt worden. Zo is er in de eerste plaats Preston King die de federale staatsordening ziet als “een institutionele regeling die de norm aangenomen heeft van een soevereine staat met als karakteristiek de constitutioneel gewaarborgde betrokkenheid van de regionale verbanden bij de centrale besluitvorming.”³ Ook Daniel J. Elazar legt de nadruk op participatie en omschrijft federalisme als “de constitutionele verdeling van macht opdat de elementen in het federale geheel participeren in het proces van ‘common-policy making’ terwijl elke deelstaat zijn integriteit behoudt.”⁴

Die participatiefunctie van de Senaat weerspiegelde zich deels in de nieuwe samenstelling. De Senaat werd herleid tot 71 senatoren waarvan 40 rechtstreeks verkozen senatoren, 21 gemeenschapssenatoren en 10 gecoöpteerde senatoren. Tien van die 21 gemeenschapssenatoren worden aangewezen door en uit de Vlaamse Raad en nog eens tien door en uit de Franse Gemeenschapsraad. Tenslotte heeft ook de Duitstalige Gemeenschap één gemeenschapssenator. Die 21 gemeenschapssenatoren die als enige parlementairen nog een dubbelmandaat bekleden – gemeenschapssenatoren zetelen zowel in de Senaat als in hun respectievelijke Gemeenschapsraad – werden gecreëerd om de vertegenwoordiging van de gemeenschappen en de gewesten op het federale niveau te verzekeren en moesten er voor zorgen dat de Senaat de ontmoetingsplaats tussen de federale staat en de gemeenschappen en de gewesten zou belichamen.⁵ Zij moesten er m.a.w. voor zorgen dat de participatiewet, i.e. de deelstaten van de federale staat

3. KING, P., *Federalism and Federation*, London, Croom Helm, 1982, 19 (eigen vertaling).
4. ELAZAR, D.J., *Federal Systems of the world*, Essex, Longman Group Limited, 1994, XV (eigen vertaling). Zie ook: WHEARE, K.C., *Federal Government*, Greenwood Press, Westport (Connecticut), 1980, 10; DELMARTINO, F. en DESCHOUWER, K., “Grondslagen van het federalisme” in ALEN, A., BEAUFAYS, J., e.a., *Federalisme: staatkundig, politiek en economisch*, Antwerpen, MAKLU, 1994, 13; ALEN, A., *Poging tot een juridische begripsomschrijving van Unitarisme, Centralisatie, Deconcentratie, Decentralisatie, Regionalisatie, Federalisme, Confederalisme*, Heule, UGA, 1975, 58; RIKER, W., “Federalism” in GREENSTEIN, F. en POLSKY, N.W., *Handbook of political science*, vol. 5, Mass., Addison-Wesley Publ. Comp., 1975, 101.
5. SUETENS, L.-P., “De Hervorming van het tweekamerstelsel” in ALEN, A. en SUETENS, L.-P. (ed.), *Het Federale België na de vierde Staatshervorming*, Brugge, die Keure, 1993, 159. Zie verder: MASTIAS, J. en GRANGE, J., *Les secondes chambres en Europe occidentale*, Parijs, Economica, 1987, 496 p.; LEEMANS, E., “Het tweekamerstelsel in een nieuw perspectief” in ALEN, A. en SUETENS, L.-P. (ed.), *Zeven knelpunten na zeven jaar staatshervorming*, Brussel, E. Story-Scientia, 1988, 383 p.; LAUREYS, V. en VAN DEN WIJNGAERT, M., e.a., *De geschiedenis van de Belgische Senaat: 1831-1995*, Tielt, Lannoo, 1999, 470 p.; VAN DER HULST, M., *Het Federale Parlement*, Kortrijk-Heule, UGA, 1994, 257 p.; VAN NIEUWENHOVE, J., “De samenstelling van het Federale Parlement” in VAN DER HULST, M. en VENY, L., *Parlementair Recht: Commentaar en Teksten*, Gent, Mys en Breesch, 1998, 39-48; COLLA, E., “Le Bicaméralisme belge en 1993” in FLINTERMAN, C., HERINGA, A.W. en WADDINGTON, L. (ed.), *The Evolving Role of Parliaments in Europe*, Antwerpen, MAKLU, 1994, 37-54; CLEMENT, J., D’HONDT, H., VAN CROMBRUGGE, J., e.a., *Het Sint-Michielsakkoord en zijn achtergronden*, Antwerpen, MAKLU, 1993, 166 p.

nemen deel aan de uitwerking van de federale beslissingen die hen aanbelangen, vervuld zou zijn.⁶

Professor Alen meent dat de vierde Belgische staats hervorming er heeft voor gezorgd dat de belangrijke participatie van de gemeenschappen en de gewesten aan de federale wil verzwakt is. Voor 1993 gold het dubbelmandaat nog en kon men volgens Alen spreken van een mate van betrokkenheid van de gemeenschaps- en gewestvertegenwoordigers bij het federaal grondwet- en wetgevend werk, iets wat nu veel minder het geval is met nog slechts 21 parlementairen met een dubbelmandaat: de gemeenschaps senatoren.⁷ Ook Leus en Veny zien vooral de nadelen van de afschaffing van het dubbelmandaat: parlementairen met een dubbelmandaat waren volgens hen beter op de hoogte van de belangen en de politieke inzetten die op verschillende niveaus speelden, en hadden reeds de neiging om een compromis te zoeken tussen federale en deelstaatbelangen, juist om persoonlijk niet in schizofrene situaties terecht te komen.⁸

Maar wanneer grondwetsspecialisten zoals Alen de gemeenschaps senatoren nog enkel de rol toebedelen van brug tussen de verschillende beleidsniveaus, stellen ze de gemeenschaps senatoren dan niet belangrijker voor dan ze in werkelijkheid zijn? Daarom zijn twee opmerkingen hier op zijn plaats. Men zou immers kunnen stellen dat ook de andere parlementsleden de rol van 'gemeenschaps senator' vervullen daar zij deel uitmaken van volgens de taalbreuklijn gesplitste politieke partijen. Zij komen dan net zoals de gemeenschaps senatoren op voor hun deelstaat gezien ze enkel verantwoording schuldig zijn t.o.v. regionale partijbureaus en een regionaal kiespubliek. Daarbovenop komt nog dat men de rol van een parlementair in het Belgisch federaal systeem niet mag overschatten. Want in de specifieke Belgische federale staat is er een erg machtige instantie die bepaalt wat parlementsleden, en zelfs regeringsleden, doen of laten: de politieke partij.⁹

Met deze twee opmerkingen in het achterhoofd, is het erg interessant om de werkzaamheden van de gemeenschaps senatoren onder de loep te nemen, weliswaar in een beperkt exploratief onderzoek. Dit onderzoek zal in eerste instantie

6. De federale staatsvorm wordt gekenmerkt door drie basisprincipes: autonomie van de deelgebieden, participatie en coöperatie.
7. ALEN, A., "Enkele kanttekeningen bij het Belgische federalisme, onder meer in het licht van bepaalde bondsstaattheorieën" in STORME, M. en DELEECK, H. (ed.), *Belgium: Quo vadis?*, Brussel, Paleis der Academiën, 1999, 23-24. Zie ook: Verslag namens de commissie voor de institutionele aangelegenheden uitgebracht door de heren Caluwé, Coene, Desmedt en Hotyat, *Parl. Stuk Senaat 1998-1999*, 1-1333/1, 856-865; ALEN, A., BOES, M., DELPEREE, F., e.a., *Welke hervormingen voor de Senaat? Suggesties van achttien grondwetsspecialisten*, Brussel, Senaat, 2001, 13-45.
8. LEUS, K. en VENY, L., *Het Federale Parlement in de praktijk: De werking van de wetgevende vergaderingen na de verkiezingen van 21 mei 1995*, Brugge, Die Keure, 1996, 237.
9. Zie daarvoor o.a.: DEWACHTER, W., *De mythe van de parlementaire democratie: een Belgische analyse*, Leuven, Acco, 2001, 475 p.; DEWACHTER, W., THOMAS, I. en DEPAUW, S., *Afscheid van het laatste dubbelparlement*, Leuven, Acco, 1997, 256 p.; DEWINTER, L., *The Belgian Legislator*, Florence, European University Institute, 1992 (Diss. Doc.), 454 p.

nagaan hoe de tien Vlaamse gemeenschapssenatoren uit de legislatuur 1995-1999 hun controlerende functie in Senaat en Vlaams Parlement vervulden. Daarna wordt stilgestaan bij hun inbreng in de behandeling van belangenconflicten, om vervolgens te eindigen met de gezamenlijke initiatieven ondernomen door de gemeenschapssenatoren. Daarenboven wordt doorheen dit artikel ook af en toe verwezen naar de interviews die van de gemeenschapssenatoren werden afgenomen.

II. Onderzoeksafbakening, methodologie en hypotheses

A. Onderzoeksafbakening

De onderzoeksperiode wordt afgebakend tot 1995-1999. Dit is de eerste volledige legislatuur na het Sint-Michielsakkoord waarin gemeenschapssenatoren zitting hebben. De onderzoekspopulatie wordt beperkt tot de tien Vlaamse gemeenschapssenatoren: Vera Dua, Lydia Maximus, Patrick Hostekint, Joris Van Hauthem, Chris Vandembroeke, Jacques Devolder, Leo Goovaerts, Leo Delcroix, Marc Olivier en Johan Weyts. De afkorting van hun namen die verder in het onderzoek zal gebruikt worden, is terug te vinden in tabel 1. Ook hun partij wordt er weergegeven: de toenmalige gemeenschapssenatoren zijn afkomstig uit zes verschillende politieke partijen: Agalev, de toenmalige SP,¹⁰ het Vlaams Blok, de toenmalige VU, de VLD en tenslotte de toenmalige CVP.

Tabel 1. De onderzoekspopulatie en hun partijaffiliatie.

Naam	Dua	Max	Host	Van H	Vdb	Dev	Goov	Delcr	Oliv	Weyts
Partij	Agalev	SP	SP	Vi. Blok	VU	VLD	VLD	CVP	CVP	CVP

Voorts wordt de controlerende functie¹¹ van de gemeenschapssenatoren onderzocht en niet de wetgevende functie. De reden hiervoor ligt vooral in het feit dat de controlerende werkzaamheden de beste parameter zijn om het onderzoeksobject onder de loep te nemen. Men kan immers aannemen dat het vooral in die werkzaamheden zal zijn dat de rol van de gemeenschapssenatoren als vertegenwoordiger van het Vlaams Parlement of de Senaat tot uiting zal komen. Via een

10. Lydia Maximus werd tijdens de laatste maanden van de legislatuur 1995-1999 vervangen door Tuur Van Wallendael. Aangezien dit een heel korte periode betreft, worden de werkzaamheden van Van Wallendael niet in rekening gebracht.

11. Het betreft hier meer in het bijzonder mondelinge vragen, vragen om uitleg en schriftelijke vragen in de Senaat en mondelinge vragen, vragen om uitleg, schriftelijke vragen, actuele vragen en interpellaties in het Vlaams Parlement.

vraag of een interpellatie kan men immers heel gericht en op een redelijk gemakkelijke manier zijn bekommernissen kenbaar maken.¹² De belangenconflicten worden eveneens in dit onderzoek opgenomen omdat dit, net zoals met de controlerende functie, een materie is waarin men kan aannemen dat de gemeenschapssenatoren – gezien hun brugfunctie – zich heel bedrijvig zullen opstellen.¹³

Deze onderzoeksafbakening maakt duidelijk dat de onderzoeksbasis beperkt is. Tien gemeenschapssenatoren, één legislatuur en enkel de controlerende werkzaamheden, laten niet toe om alomvattende uitspraken te doen. Dit verkennend onderzoek wil dan ook een aanzet geven tot verder en diepgaander onderzoek waarbij de 21 gemeenschapssenatoren gedurende een langere periode onder de loep worden genomen. Daarnaast is het eveneens aangewezen om naast de controlerende functie van de gemeenschapssenatoren ook hun wetgevende functie in de analyse op te nemen.

B. Methodologie

In dit artikel wordt gebruik gemaakt van een categorisering die de communautaire geladenheid van de controlerende werkzaamheden van de tien Vlaamse gemeenschapssenatoren in kaart brengt. De grond waarop een vraag wordt behouden voor dit onderzoek is gebaseerd op het al dan niet communautaire gehalte van de gestelde vraag. Daarbij wordt 'communautair' ruim geïnterpreteerd en wordt niet alleen aandacht besteed aan de communautaire strijdpunten. Deze strijdpunten, zoals bijvoorbeeld de naleving van de taalwetten, worden ondergebracht in de categorie 'volledig communautair'. Daarnaast betekent 'communautair' in dit onderzoek ook de meer constructieve kant van de zaak: de vraag naar overleg en samenwerking tussen de verschillende beleidsniveaus. Deze zachtere vorm van communautaire geladenheid wordt 'gedeeltelijk communautair' genoemd. De volledig communautaire vragen verschillen dus van de gedeeltelijk communautaire door het feit dat die eerste soort vragen niet het overlegaspect maar eerder de harde kant van het federalisme in zich meedraagt.

De gedeeltelijk communautaire vragen zijn dus die vragen waarin de gemeenschapssenatoren de vraag stellen naar overleg en samenwerking tussen de federale overheid en de deelstaten of tussen de deelstaten onderling. De gemeen-

12. De opmerking moet worden gemaakt dat de controlerende functie van een parlementslid niet het sterkst beleidsbeïnvloedend instrument is. Aan de wetgevende functie wordt over het algemeen een grotere waarde gegeven. Maar het onderling vergelijken van verschillende wetgevende stukken is veel complexer dan dit het geval is bij controlerende vragen. Zie bijvoorbeeld het onderzoek van Deweerdt en Hocepiéd: DEWEERDT, M., "De parlementaire werkzaamheden van de Belgische parlementsliden tijdens de zitting 1977-1978" in *Res Publica*, 20, (1978), 4, pp. 647-683; HOCEPIÉD, C., "De activiteitsgraad van de Belgische senatoren tijdens de zitting 1982-1983" in *Res Publica*, 26, (1984), 5, pp. 643-661.
13. Alle controlerende vragen/interpellaties en belangenconflicten zijn terug te vinden onder <http://www.vlaamsparlement.be> en <http://www.senaat.be>.

schapssenatoren hebben het in dit soort vragen over het feit of er al dan niet overleg heeft plaatsgevonden, of er op het moment van de vraagstelling al overleg aan de gang is of dat er overleg moet plaatsvinden in die domeinen waar beide overheden een bevoegdheid of een belang hebben. De gemeenschapssenatoren beklemtonen in dit soort vragen dat de verschillende beleidsniveaus (federale overheid/gemeenschappen en gewesten en gemeenschappen/gewesten onderling) moeten samenwerken om tot een coherent beleid te komen. In dit soort vragen houden de gemeenschapssenatoren zich m.a.w. bezig met de zachtere kant van het federalisme: overleg en samenwerking. Als voorbeeld kan een schriftelijke vraag van toenmalig Agalev-gemeenschapssenator Vera Dua worden genomen. Zo stelt ze in de Senaat de vraag of er al overleg is gepleegd tussen de federale minister voor Landbouw en KMO en de Vlaamse minister voor Leefmilieu omtrent het afvalstoffendecreet.¹⁴

De volledig communautaire vragen worden verder ingedeeld in drie subcategorieën. Een eerste subcategorie betreft de vragen m.b.t. het federaliseringsproces. De gemeenschapssenatoren beklemtonen daarin dat Vlaanderen meer bevoegdheden moet krijgen ten koste van de federale overheid en dat het federaliseringsproces onverkort moet worden verder gezet. Een verdere regionalisering van de bevoegdheden, meer financiële autonomie voor de deelstaat en een billijke verdeling van de middelen zijn daarbij de belangrijkste pijlers. Als voorbeeld kan een mondelinge vraag van toenmalig VU-gemeenschapssenator Chris Vandebroek worden genomen. Zo stelt hij zich in de Senaat de vraag of het niet dringend tijd is dat het beleid inzake openbaar vervoer en het treinverkeer in het bijzonder, aan de deelstaten wordt toegewezen.¹⁵

Een tweede subcategorie betreft de vragen m.b.t. de bestaande bevoegdheidsverdeling. De gemeenschapssenatoren trachten duidelijkheid te verkrijgen omtrent de bevoegdheidsverdeling tussen de verschillende beleidsniveaus en ze klagen bevoegdheidsoverschrijding nefast voor de Vlaamse deelstaat aan. Als voorbeeld kan een vraag om uitleg van toenmalig SP-gemeenschapssenator Patrick Hostekint worden genomen. Zo vraagt Hostekint zich in de Senaat af hoe de bevoegdheidsverdeling nu feitelijk in elkaar steekt tussen de federale overheid en de regionale overheden i.v.m. de toekenning van aparte begraafplaatsen voor islamieten in België.¹⁶

Tenslotte bevat een derde subcategorie vragen waarin de taalproblematiek in het federale België centraal staat. Hierin klagen de gemeenschapssenatoren de taalverhoudingen in de overheidsdiensten en de niet-naleving van de taalwetten in Brussel en haar randgemeenten aan. Als voorbeeld kan een schriftelijke vraag van Vlaams Blok-gemeenschapssenator Joris Van Hauthem worden genomen. In die

14. *Vr. en Antw.* Senaat 1996-1997, 23 mei 1997, 1-47 (Vr. nr. 84 DUA).

15. *Hand.* Senaat 1998-1999, 11 februari 1999, 1-245.

16. *Hand.* Senaat 1996-1997, 25 juni 1997, 1-120.

vraag klaagt hij het gebrek aan officieel tweetalige ambtenaren binnen het ministerie van Financiën aan.¹⁷

C. Hypotheses

De hypotheses die hieronder worden geponeerd zijn veeleer gebaseerd op wat de wetgever voor ogen had met de creatie van het ambt van gemeenschapssenator, eerder dan op vroeger wetenschappelijk onderzoek. Daardoor mag het belang van deze hypotheses niet worden overschat maar dienen ze veeleer als leidraad doorheen dit exploratief onderzoek.

In eerste instantie wordt er een antwoord gezocht op onderstaande onderzoeksvragen. Hoeveel controlerende vragen worden door elk van de gemeenschapssenaatoren gesteld en hoe verhoudt dit totale aantal zich tot het totale aantal vragen van alle leden van de Senaat en het Vlaams Parlement? Men zou als hypothese kunnen vooropstellen dat *de Vlaamse gemeenschapssenaatoren door hun dubbelmandaat minder actief zullen zijn, wat betreft controlerende activiteit, dan de andere Senaatsleden en leden van het Vlaams Parlement*. Het dubbelmandaat zorgt er immers voor dat men zijn tijd over de verschillende parlementen moet verdelen en dat kan weerspiegeld worden in hun parlementair werk.

Daarbij aansluitend zal ook worden nagegaan of de Vlaamse gemeenschapssenaatoren hun controlerende werkzaamheden evenredig verdelen over de twee assemblees daar ze door hun brugfunctie geacht worden in beide assemblees te participeren. Onze verwachting: *de Vlaamse gemeenschapssenaatoren zullen hun controlerende werkzaamheden ongeveer evenredig verdelen tussen hun assemblees*. Wil men immers een goede gemeenschapssenator zijn, dan moet men voeling hebben met beide halfronden en dus in beide actief zijn.

Voorts wordt onderzocht hoeveel van die vragen een communautaire inslag hebben (zie categorisering in B), zowel in absolute cijfers als in percentages. Men kan aannemen dat *een groot deel van hun vragen in Senaat en Vlaams Parlement betrekking zal hebben op wat in dit onderzoek als communautair wordt bestempeld, daar ze gemeenschapssenaatoren zijn*. Gemeenschapssenaatoren zullen zich m.a.w. veel bezighouden met het communautaire aspect: het aansporen tot overleg en samenwerking en het aankaarten van potentiële en reeds aanwezige communautaire problemen.

Vervolgens wordt nagegaan welke onderwerpen de gemeenschapssenaatoren aansnijden in de communautaire vragen. Daartoe wordt een onderscheid gemaakt tussen gedeeltelijk communautaire vragen en volledig communautaire vragen aan de hand van de hierboven toegelichte categorisatie. Daarbij kan als verwachting worden geformuleerd dat *de Vlaamse gemeenschapssenaatoren vooral gedeeltelijk communautaire thema's ter harte zullen nemen doordat de gemeenschapssenaatoren*

17. Vr. en Antw. Senaat 1995-1996, 10 mei 1996, 1-24 (Vr. nr. 88 VAN HAUTHEM).

geacht worden een brugfunctie te vervullen. Gemeenschapssenatoren zullen dus vooral ijveren voor overleg en samenwerking tussen de beleidsniveaus, veeleer dan volledig communautaire vragen te stellen.

Daarenboven is het interessant na te gaan wat de rol van de Vlaamse gemeenschapssenatoren is geweest in het aanbrengen en behandelen van belangenconflicten. In het Vlaams Parlement zal meer bepaald worden nagegaan hoeveel moties m.b.t. een belangenconflict door de Vlaamse gemeenschapssenatoren werden ingediend. Men kan daarbij de hypothese poneren dat *de gemeenschapssenatoren een belangrijk aandeel van die moties in het Vlaams Parlement zullen indienen*. In de Senaat zal de rol van de Vlaamse gemeenschapssenatoren in de behandeling van de belangenconflicten worden onderzocht. Er mag verwacht worden dat *de gemeenschapssenatoren in de Senaat een belangrijke rol zullen spelen wat betreft het behandelen van belangenconflicten*. In beide gevallen zijn de gemeenschapssenatoren immers de parlementairen bij uitstek om een belangenconflict aan te kaarten en op te volgen.

Tenslotte wordt ook stilgestaan bij de gemeenschappelijke initiatieven van de gemeenschapssenatoren in het algemeen en de Vlaamse in het bijzonder. De verwachting daarbij kan als volgt worden geformuleerd: *de Vlaamse gemeenschapssenatoren zullen als groep veel op de voorgrond treden door gemeenschappelijke initiatieven te ondernemen. Men kan daarbij ook verwachten dat de gemeenschapssenatoren van de drie Gemeenschappen eveneens zullen samenwerken*. Gemeenschapssenatoren zullen dus op bepaalde momenten over de grenzen van de partij heen, over de grenzen van meerderheid/minderheid heen, hun brugfunctie uitoefenen.

III. Controlerende werkzaamheden

A. Activiteit gemeenschapssenatoren

De tien Vlaamse gemeenschapssenatoren stelden in de Senaat ('95-'99) in totaal 532 schriftelijke vragen, 65 vragen om uitleg en 198 mondelinge vragen.

Tabel 2. Aantal vragen gesteld door de Vlaamse gemeenschapssenatoren in vergelijking met het totaal aantal gestelde vragen door de voltallige Senaat ('95-'99).

Vragen Senaat	Schriftelijk	Uitleg	Mondeling
71 Senatoren	3912	607	1147
Gem. Senatoren	532	65	198
<i>Aandeel Gem. Senatoren</i>	<i>13,6%</i>	<i>10,7%</i>	<i>17,3%</i>

De voltallige Senaat stelde tussen 1995 en 1999 3912 schriftelijke vragen, 607 vragen om uitleg en 1147 mondelinge vragen.¹⁸ Als men de cijfers van hierboven in rekening brengt dan vertegenwoordigen de Vlaamse gemeenschapssenatoren 13,6% van het totaal aantal schriftelijke vragen, 10,7% van het totaal aantal vragen om uitleg en 17,3% van het totaal aantal mondelinge vragen. Als men daarbij bedenkt dat de Vlaamse gemeenschapssenatoren 10 van de 71 senatoren, of procentueel 14,1% vertegenwoordigen, dan ziet men dat ze (enkel) hoger dan het gemiddelde scoren wat betreft het aantal mondelinge vragen.

De tien Vlaamse gemeenschapssenatoren stelden in het Vlaams Parlement ('95-'99) in totaal 450 schriftelijke vragen, 77 actuele vragen, 69 interpellaties, 28 vragen om uitleg en 40 mondelinge vragen.

Tabel 3. Aantal vragen en interpellaties gesteld door de Vlaamse gemeenschapssenatoren in vergelijking met het totaal aantal gestelde vragen en interpellaties door het voltallige Vlaams Parlement ('95-'99).

Vragen VI. Parl.	Schriftelijk	Actueel	Interpellaties	Uitleg	Mondeling
124 Vl. Parl.leden	8517	983	768	/	/
Gem. Senatoren	450	77	69	28	40
Aandeel Gem. S.	5,3%	7,8%	9,0%	/	/

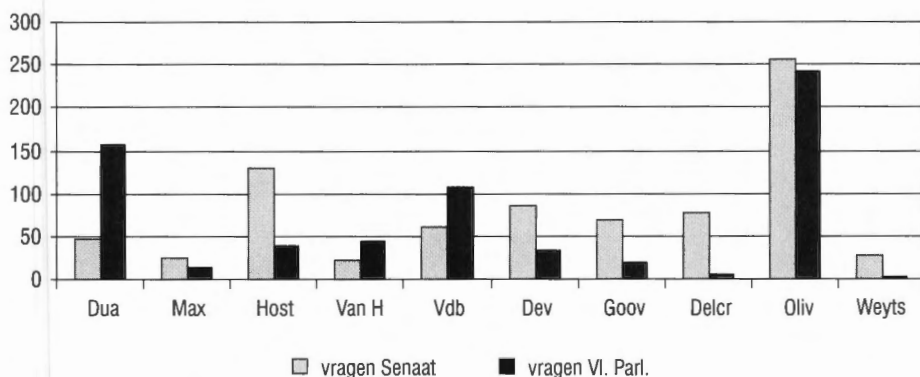
Het voltallig Vlaams Parlement stelde tussen 1995 en 1999 8517 schriftelijke vragen, 983 actuele vragen en hield 768 interpellaties.¹⁹ Als men de cijfers hierboven in rekening brengt dan vertegenwoordigen de Vlaamse gemeenschapssenatoren 5,3% van het totaal aantal schriftelijke vragen, 7,8% van de actuele vragen en 9,0% van de interpellaties. Als men daarbij bedenkt dat de Vlaamse gemeenschapssenatoren 10 van de 124 Vlaamse parlementsleden, of procentueel 8,1%, vertegenwoordigen dan ziet men dat ze (enkel) hoger dan het gemiddelde scoren wat betreft het aantal interpellaties. De hypothese dat *de Vlaamse gemeenschapssenatoren minder actief zullen zijn dan de andere Senaatsleden en leden van het Vlaams Parlement door hun dubbelmandaat* kan dus niet worden aanvaard. Men kan immers vaststellen dat de gemeenschapssenatoren (als groep) heel bedrijvig waren in het stellen van mondelinge vragen in de Senaat en het houden van interpellaties in het Vlaams Parlement.

Wanneer de gemeenschapssenatoren individueel geanalyseerd worden, blijkt de hypothese dat *de Vlaamse gemeenschapssenatoren hun controlerende werkzaamheden evenredig zullen verdelen tussen hun assemblees* eveneens verworpen te kunnen worden. Onderstaande figuur 1 verduidelijkt dat de meeste gemeenschapssenatoren

18. Statistieken van de parlementaire werkzaamheden, *Parl. Stuk Senaat 1998-1999*, 1-824/2.

19. MERGAERTS, S., GOOSSENS, M., e.a., *Legislatuurverslag Vlaams Parlement 1995-1999*, Naza-reth, Bestuursdrukkerij Schoubroeck, 1999, 85-101. Dit aantal is niet bekend voor de vragen om uitleg en de mondelinge vragen.

gekozen hebben om ofwel in de Senaat, ofwel in het Vlaams Parlement actief te zijn, met uitzondering van Marc Olivier, die in beide heel actief is. De gemeenschapssenatoren zelf bevestigen dit in de interviews en hun verklaarde keuze komt nagenoeg perfect overeen met figuur 1. Zes van de tien gemeenschapssenatoren verklaart immers vooral actief te zijn geweest in de Senaat: Lydia Maximus, Patrick Hostekint, Jacques Devolder, Leo Goovaerts, Leo Delcroix en Johan Weyts. De rest verklaart vooral actief te zijn geweest in het Vlaams Parlement: Vera Dua, Chris Vandenbroeke, Joris Van Hauthem en Marc Olivier.

Figuur 1. Aantal controlerende vragen/interpellaties per Vlaams gemeenschapssenator in Senaat en Vlaams Parlement ('95-'99).

Een van de mogelijke verklaringen voor dit fenomeen wordt door Lydia Maximus gegeven: «De laatste vier jaar (1995-1999) ben ik heel weinig actief geweest in het Vlaams Parlement omdat de afstemming van de werkzaamheden tussen het Vlaams Parlement en de Senaat helemaal niet gebeurde. (...) Ik had de indruk dat men het erom deed.» Desalniettemin waren ze zich als gemeenschapssenatoren maar al te goed bewust van hun belangrijke sleutelrol, getuige de vele omschrijvingen van het ideaaltype van gemeenschapssenator die door de gemeenschapssenatoren worden gegeven. Chris Vandenbroeke: «Met een job als gemeenschapssenator wordt men gedwongen om twee assemblees te gaan bevolken en op die manier neemt men bepaalde deelfacetten die men opsteekt in het Vlaams Parlement mee naar de Senaat en vice versa. Dit is op zich een verrijkend gegeven.»

Een belangrijke bijkomende opmerking bij deze onderzoeksresultaten is het feit dat minstens 7 van de 10 gemeenschapssenatoren al een keuze hadden gemaakt in de legislatuur voor men gemeenschapssenator werd want, zoals eerder vermeld, vervulden de kamerleden en de rechtstreeks verkozen senatoren voor 1995 een dubbelmandaat. Inge Thomas deed het onderzoek voor de eerste drie zittingen van de legislatuur 1991-1995 door de oppervlaktes uitgesproken tekst in het plenaire debat in de verschillende parlementen te onderzoeken. Zoals tabel 4 aan toont, vervulden 7 van de 10 Vlaamse gemeenschapssenatoren toen eveneens een dubbelmandaat.

Tabel 4. De Vlaamse gemeenschapssenatoren en hun activiteitsgraad in het plenaire debat (in aantal vierkante centimeter tekst) tijdens de eerste drie zittingsjaren van de legislatuur 1991-1995.

	Dua	Max	Host	Van H	Dev	Oliv	Weyts
VI. Parl.	15079	5363	3314	24824	750	5240	1066
Kamer	3964	–	4703	24648	4660	2093	–
Senaat	–	9013	–	–	–	–	3402
Totaal	19043	14376	8017	49472	5410	7333	4468

Bron: I. Thomas, zie noot 20.

De gemeenschapssenatoren die tussen 1995 en 1999 vooral actief waren in het federale parlement, waren dat ook al tussen 1991 en 1995: Maximus, Hostekint, Devolder en Weyts. De gemeenschapssenatoren die tussen 1995 en 1999 vooral actief waren op het Vlaamse niveau, waren dat ook tussen 1991 en 1995: Dua en Olivier.²⁰ Van Hauthem is zowel erg actief in de Senaat als in het Vlaams Parlement.

B. Communautaire gehalte activiteit gemeenschapssenatoren

In een volgende stap wordt nagegaan hoeveel vragen en interpellaties als communautair mogen worden beschouwd en dit per soort vraag en per Vlaams gemeenschapssenator, zoals geïllustreerd in Tabel 5 en Tabel 6. Gezien het soms erg kleine aantal vragen moeten percentages met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Hier dienen ze enkel ter indicatie van een trend.

Tabel 5. Aantal communautair geladen vragen, per soort vraag en per Vlaams gemeenschapssenator in de Senaat ('95-'99).

Vragen	Dua	Max	Host	Van H	Vdb	Dev	Goov	Delcr	Oliv	Weyts
Schrift.	3/35	2/23	2/63	3/4	15/37	4/22	0/40	1/71	19/227	0/10
Uitleg	0/5	0/0	3/23	3/3	5/5	1/14	3/8	0/2	1/4	0/1
Mond.	3/7	0/1	3/42	10/15	11/18	3/49	6/22	0/4	6/24	1/16
Totaal	6/47 12,8%	2/24 8,3%	8/128 6,25%	16/22 72,7%	31/60 51,7%	8/85 9,4%	9/70 12,9%	1/77 1,3%	26/255 10,2%	1/27 3,7%

Uit deze tabel is duidelijk af te leiden dat vooral Van Hauthem en Vandenbroeke zich relatief het meest profileren als communautair actief. Dit ligt in de lijn van de verwachtingen daar zij in de onderzochte legislatuur respectievelijk zetelden voor het Vlaams Blok en de VU, twee partijen met een uitgesproken communau-

20. THOMAS, I., "Words, words, words...", De deelname van de parlementsleden aan de plenaire debatten kwantitatief geanalyseerd" in DEWACHTER, W., THOMAS, I. en DEPAUW, S., *Afscheid van het laatste dubbelparlement*, Leuven, Acco, 1997, 81-88.

tair profiel. Anderzijds moet worden vermeld dat het verschil tussen de gemeenschapssenatoren van communautaire partijen en die van niet-communautaire partijen groter is dan men zou verwachten daar ook de gedeeltelijke communautaire thema's inbegrepen zijn.

De cijfers van het Vlaams Parlement (tabel 6) bevestigen de onderzoeksresultaten bekomen in de Senaat. Sommige gemeenschapssenatoren zijn procentueel erg communautair actief terwijl anderen dat helemaal niet zijn.

Tabel 6. Aantal communautair geladen vragen en interpellaties, per soort vraag en per Vlaams gemeenschapssenator in het Vlaams Parlement ('95-'99).

Vragen	Dua	Max	Host	Van H	Vdb	Dev	Goov	Delcr	Oliv	Weyts
Schrift.	12/105	1/13	1/13	1/8	5/52	2/19	6/16	2/5	22/215	0/4
Actueel	0/20	0/0	5/15	19/22	3/8	1/6	2/2	0/0	0/4	0/0
Interpell	0/13	0/0	1/3	10/13	6/26	0/3	2/2	0/0	5/9	0/0
Uitleg	0/7	0/0	1/4	0/1	3/10	0/2	0/0	0/0	3/4	0/0
Mond.	0/13	0/0	1/3	1/1	4/12	0/2	0/0	0/0	1/9	0/0
Totaal	12/158	1/13	9/38	31/45	21/108	3/32	10/20	2/5	31/241	0/4
	7,6%	7,7%	23,7%	68,9%	19,4%	9,4%	50,0%	40,0%	12,9%	0,0%

Wanneer men de percentages van de tien gemeenschapssenatoren als collectief bekijkt, dan is slechts 13,6% (108/795) van alle controlerende vragen gesteld door de Vlaamse gemeenschapssenatoren in de Senaat communautair geladen, in het Vlaams Parlement is dit ook slechts 18,1% (120/664). Aangezien de hypothese luidde: *een groot deel van de onderzochte controlerende vragen van de gemeenschapssenatoren zal communautair geladen zijn*, moet deze zowel in de Senaat als in het Vlaams Parlement worden verworpen. Men moet deze verwerping wel met de nodige voorzichtigheid benaderen want er zijn grote individuele verschillen tussen de Vlaamse gemeenschapssenatoren merkbaar. Zo zorgen Joris Van Hautem, Chris Vandenbroeke en Marc Olivier er bijna op eigen houtje voor dat de gemeenschapssenatoren nog zo'n percentage behalen. Van de 228 communautaire vragen, staan er 156 (68%) op hun naam.

De interviews bevestigen de bekomen onderzoeksresultaten. Wanneer de gemeenschapssenatoren immers worden geconfronteerd met hun controlerende werkzaamheden valt op dat, uitgezonderd de gemeenschapssenatoren van de communautaire partijen VU en het Vlaams Blok, het stellen van gedeeltelijk of volledig communautaire vragen niet tot de taak van de gemeenschapssenatoren wordt gerekend. Zo verklaart VLD'er Jacques Devolder: *«Ik sta dagdagelijks tussen de mensen en ik denk dat 'het communautaire' Jan Modaal niet echt beroert. Ze zijn daar niet mee bezig, althans niet in Vlaanderen.»* Toenmalig VU-gemeenschapssenator Vandenbroeke ziet dat anders: *«Vooral bij gedeelde bevoegdheden vind ik het de evidentie zelf dat je communautaire pijnpunten als gemeenschapssenator even meeneemt naar de Senaat. Dit is in feite ook de opdracht van een gemeenschapssenator.»*

C. Gedeeltelijk versus volledig communautair

In laatste instantie is het uitermate interessant stil te staan bij de verhouding tussen het aantal gedeeltelijk (overleg en samenwerking) en het aantal volledig communautaire vragen, (strijdpunten) zoals geïllustreerd in Tabel 7. De tweede kolom van Tabel 7 geeft het aantal gedeeltelijk communautaire vragen weer, terwijl de volgende drie kolommen de subcategorieën van de volledig communautaire vragen weergeven.

Tabel 7. Aantal communautair geladen vragen gesteld door de Vlaamse gemeenschapssenaatoren in Senaat en Vlaams Parlement per categorie ('95-'99).

Comm. Vragen	Ged. Comm. (1)	Federalisering (2)	Bevoegdheid (3)	Taalprobl.(4)	Totaal
Aantal Senaat	44 (40,7%)	35 (32,4%)	12 (11,1%)	17 (15,7%)	108 (100%)
Aantal VI. Parl.	55 (45,8%)	22 (18,3%)	17 (14,2%)	26 (21,7%)	120 (100%)

De Vlaamse gemeenschapssenaatoren stellen vooral volledig communautaire vragen, zowel in de Senaat (64/108 of 59,3%) als in het Vlaams Parlement (65/120 of 54,2%). Dat is tegen de verwachting in omdat de hypothese luidde: *van alle gestelde communautaire vragen van de Vlaamse gemeenschapssenaatoren zullen de meeste daarvan gedeeltelijk communautair zijn*, en deze hypothese dus verworpen kan worden. Opmerkelijk is verder het verschil tussen Senaat en Vlaams Parlement wat betreft de spreiding over de categorieën. Scoren de drie volledig communautaire categorieën ongeveer hetzelfde aantal in het Vlaams Parlement, dan ziet men dat dit in de Senaat niet geldt. Daar handelen opmerkelijk veel vragen over het federaliseringsproces. Splitst men de cijfers op naar de individuele gemeenschapssenaatoren dan bekomt men onderstaande resultaten.

Tabel 8. Aantal communautair geladen vragen gesteld door de Vlaamse gemeenschapssenaatoren in de Senaat (S) en het Vlaams Parlement (V) ('95-'99), per categorie en per Vlaams gemeenschapssenator.

Cat	Dua		Max		Host		Van H		Vdb		Dev		Goov		Delcr		Oliv		Weyts	
	S	V	S	V	S	V	S	V	S	V	S	V	S	V	S	V	S	V	S	V
1	5	10	0	1	4	8	2	0	5	8	3	2	7	4	1	2	16	20	1	0
2	1	2	1	0	2	0	3	3	20	11	3	1	2	0	0	0	3	5	0	0
3	0	0	1	0	2	1	1	6	3	2	1	0	0	2	0	0	4	6	0	0
4	0	0	0	0	0	0	10	22	3	0	1	0	0	4	0	0	3	0	0	0
Tot	6	12	2	1	8	9	16	31	31	21	8	3	9	10	1	2	26	31	1	0

(Categorie 1 = gedeeltelijk communautair; 2-4 = volledig communautair: 2 = federaliseringsproces, 3 = bevoegdheidsverdeling, 4 = taalproblematiek)

Men kan in eerste instantie vaststellen dat er Vlaamse gemeenschapssenaatoren zijn die zich bijna niet inlaten met het stellen van communautaire vragen in de Se-

naat en het Vlaams Parlement: Lydia Maximus, Leo Delcroix en Johan Weyts. Op de tweede plaats zijn er ook gemeenschapssenatoren die zich vooral beperken tot gedeeltelijk communautaire vragen (categorie 1), zoals Vera Dua, Leo Goovaerts en Marc Olivier. Logischerwijs zijn er eveneens gemeenschapssenatoren die vooral volledig communautaire vragen (categorie 2 t.e.m. 4) stellen: Chris Vandebroeke, Joris Van Hauthem en Jacques Devolder. Wat verder heel opmerkelijk is, is dat Joris Van Hauthem veel communautaire vragen stelt in de Senaat en het Vlaams Parlement m.b.t. de taalproblematiek (categorie 4) en dat Chris Vandebroeke net hetzelfde doet maar dan met vragen over het federaliseringsproces (categorie 2). Marc Olivier tenslotte, spitst zich voornamelijk toe op gedeeltelijk communautaire vragen (categorie 1).

Even opmerkelijke cijfers worden bekomen wanneer de opsplitsing communautaire/niet-communautaire partijen wordt gemaakt. De gemeenschapssenatoren van de communautaire partijen (VU en Vlaams Blok) stellen in 85,1% of 40/47 (Senaat) en in 84,6% of 44/52 (Vlaams Parlement) van alle gevallen een volledig communautaire vraag, terwijl dat een meerderheid van de vragen gesteld door de gemeenschapssenatoren van de niet-communautaire partijen (Agalev, SP, VLD en CVP) gedeeltelijk communautaire vragen zijn: in de Senaat 60,7% of 37/61 en in het Vlaams Parlement 69,1% of 47/68. Een zelfde vaststelling kan men maken wanneer men de meerderheid van toen (CVP en SP) plaatst tegenover oppositie (Agalev, Vlaams Blok, VU en VLD). In 68,6% of 48/70 (Senaat), en 70,1% of 54/77 (Vlaams Parlement) van alle gevallen stelt de oppositie volledig communautaire vragen, terwijl de meerderheidspartijen zich vooral bezighouden met gedeeltelijk communautaire vragen: in de Senaat 57,9% (22/38) en in het Vlaams Parlement 72,1% (31/43). Al deze cijfers tonen aan, alhoewel opnieuw met de kleine aantallen moet rekening worden gehouden, dat de scheidingslijn meerderheid/oppositie en communautaire partij/niet-communautaire partij ook onder de gemeenschapssenatoren zichtbaar is.

IV. Belangenconflicten

A. Belangenconflicten in Senaat

Doorheen de vijf belangenconflicten²¹ die in de Senaat besproken werden, was het Vlaams Blok-gemeenschapssenator Joris Van Hauthem die zich het meest prominent als gemeenschapssenator profileerde. Ter illustratie één van zijn tus-

21. De vijf belangenconflicten betroffen het belangenconflict m.b.t. sociale bepalingen, het belangenconflict m.b.t. de Belgische Dienst voor Buitenlandse Handel, het belangenconflict m.b.t. het taalgebruik op identiteitskaarten, het belangenconflict m.b.t. het taalgebruik in gerechtszaken en het belangenconflict m.b.t. getroffen van repressie, epuratie en oorlogsslachtoffers.

senkomsten: «Als gemeenschapssenator heb ik de motie voor het inroepen van een belangenconflict goedgekeurd. In de Senaat zijn nog gemeenschapssenatoren aanwezig, die werden afgevaardigd door het Vlaams Parlement. Van de argumentatie van het Vlaams Parlement vind ik in het beschikkende gedeelte vrijwel niets terug. (...) De vaagheid en de onduidelijkheid van de tekst tonen aan dat de Senaat niet geslaagd is in zijn eerste test als bemiddelaar tussen de gemeenschappen.²²» Chris Vandebroek kwam één keer tussen, de anderen nooit. De vooropgestelde hypothese: *verwacht mag worden dat de gemeenschapssenatoren in de Senaat een belangrijke rol zullen spelen wat betreft het behandelen van belangenconflicten* moet bijgevolg worden verworpen daar slechts één gemeenschapssenator zich echt actief betoont.

Een verklaring voor deze geringe activiteit van de gemeenschapssenatoren vindt men terug in de interviews. De gemeenschapssenatoren van de meerderheid verklaren immers dat men, wat betreft de behandeling van belangenconflicten, de partij moet volgen en dat zij bijgevolg stemden zoals hun fractie dat wou.²³ Johan Weyts: «Als ik de belangenconflicten bekijk, die in het Vlaams Parlement telkens worden weggestemd door de meerderheid, dan is dat om de collega's in het federale parlement niet in problemen te brengen.» Hostekint stelt het nog harder: «Afspraken m.b.t. stemmingen t.a.v. belangenconflicten worden binnen de fractie gemaakt. De fractievoorzitter zegt: "U stemt voor of u stemt tegen".» Twee gemeenschapssenatoren ervaren dit als een niet onbelangrijk probleem. Vlaams Blok-gemeenschapssenator Joris Van Hauthem: «Het grootste probleem situeert zich bij de gemeenschapssenatoren van de meerderheid, die een belangenconflict mee goedkeuren in het Vlaams Parlement, want dat moet met drievierden, en dan in de Senaat menen dat er geen sprake is van een belangenconflict. (...) Voor de gemeenschapssenatoren is dat dus wel een probleem om dezelfde lijn te houden in de Senaat als in het Vlaams Parlement.»

B. Belangenconflicten in Vlaams Parlement

In tabel 9 wordt een overzicht gegeven van het totale aantal moties dat werd ingediend door de tien Vlaamse gemeenschapssenatoren tijdens de legislatuur '95-'99.

22. *Hand. Senaat 1996-1997*, 14 november 1996, 1-73.

23. Illustratief daarvoor zijn de stemmingen m.b.t. het gemotiveerd advies in de Senaat. De gemeenschapssenatoren van de meerderheid keurden in 89% van de gevallen het gemotiveerd advies goed en onthielden zich in de overige gevallen. De gemeenschapssenatoren van de oppositie daarentegen stemden in 50% van de gevallen ja, in 33% neen en in 17% van de gevallen onthielden ze zich. Uitschieters zijn de gemeenschapssenatoren van de VU en het Vlaams Blok: vier keer op de vijf keurden ze het gemotiveerd advies af en in één op de vijf gevallen onthielden ze zich. Voor verdere details zie: *Hand. Senaat 1996-1997*, 14 november 1996, 1-73; *Hand. Senaat 1996-1997*, 19 juni 1997, 1-118; *Hand. Senaat 1997-1998*, 2 april 1998, 1-178; *Hand. Senaat 1997-1998*, 4 juni 1998, 1-192.

Tabel 9. Totaal aantal moties ingediend door de tien Vlaamse gemeenschapssenatoren in het Vlaams Parlement ('95-'99).

	Dua	Max	Host	Van H	Vdb	Dev	Goov	Delcr	Oliv	Weyts
Moties	7 (1)	0	0	15 (6)	14 (1)	4	1	0	5	0

Vergelijkt men deze cijfers met het totaal aantal moties ingediend door het voltallige Vlaams Parlement tussen 1995 en 1999, d.i. 299, dan ziet men dat de gemeenschapssenatoren daarvan 46 moties voor hun rekening nemen, d.i. 15,4% van alle moties.²⁴ Brengt men daarbij in rekening dat de Vlaamse gemeenschapssenatoren 8,1% van alle Vlaamse parlementsleden vertegenwoordigen, dan kan men vaststellen dat de gemeenschapssenatoren (vooral van de oppositie) heel actief zijn wat betreft het indienen van moties in het Vlaams Parlement.

Maar voor dit onderzoek zijn vooral de moties m.b.t. een belangenconflict relevant. Van de eerder vermelde 299 moties zijn er 24 die een motie met betrekking tot een belangenconflict betreffen, wat relatief gezien 8% vertegenwoordigt van alle ingediende moties in het Vlaams Parlement. Het is daarbij uiterst interessant te zien dat de Vlaamse gemeenschapssenatoren in één derde van die moties een aandeel hebben, nl. in 8 van de 24 (zie cijfers tussen haakjes in tabel 9). Zoals Tabel 9 illustreert dienen slechts drie gemeenschapssenatoren één of meerdere moties m.b.t. een belangenconflict in. Joris Van Hauthem is op dat gebied het actiefst met zes zulke moties. Chris Vandenbroeke en Vera Dua dienen elk één motie m.b.t. een belangenconflict in.

Wanneer men dus de activiteit van de gemeenschapssenatoren als groep bekijkt, dan kan de hypothese die werd geponoerd zeker aanvaard worden: *de Vlaamse gemeenschapssenatoren zullen een belangrijk aandeel hebben in het totaal aantal ingediende moties m.b.t. een belangenconflict.* Maar wanneer men de cijfers uitsplitst per gemeenschapssenator, dan kan men zien dat slechts drie gemeenschapssenatoren van de oppositie verantwoordelijk zijn voor die hoge activiteit: Vera Dua, Chris Vandenbroeke en Joris Van Hauthem. Neemt men m.a.w. de spreiding van de moties als criterium, dan moet de hypothese worden verworpen.

De interviews tenslotte, toonden aan dat de zeven gemeenschapssenatoren die geen motie m.b.t. een belangenconflict indienden dit geen specifieke taak van een gemeenschapssenator vinden. Zij verklaren het indienen van zulke moties vooral vanuit het feit dat de indieners alledrie lid waren van de oppositie of van een communautaire partij. De indieners zelf zien dit anders. Vera Dua: *«Ik denk dat er zo wel een neiging was, als er belangenconflicten waren die door de partijen moesten mee ondertekend worden, dat men zich in eerste plaats richtte tot de gemeenschapssenatoren.»*

24. MERGAERTS, S., GOOSSENS, M., e.a., *Legislatuurverslag Vlaams Parlement 1995-1999*, Nazareth, Bestuursdrukkerij Schaubroeck, 1999, 92.

V. Gezamenlijke initiatieven

A. Vlaamse gemeenschapssenatoren

De Vlaamse gemeenschapssenatoren hadden in het Vlaams Parlement of in de Senaat niet het gevoel als een aparte of speciale groep te worden aanzien, getuige deze uitspraak van toenmalig CVP'er Johan Weyts: *«In feite worden de gemeenschapssenatoren geïntegreerd in de werkzaamheden. Er wordt dus heel weinig gesproken over 'de gemeenschapssenatoren'. Dat is zeer uitzonderlijk eens bij een belangenconflict maar voor de rest niet.»*

Het is dan ook niet verwonderlijk dat het moeilijk was om met de tien Vlaamse gemeenschapssenatoren gezamenlijke initiatieven op touw te zetten. Leo Delcroix, toenmalig CVP-gemeenschapssenaar, getuigt: *«Ik heb op dat vlak op een bepaald moment een initiatief genomen naar de tien Vlaamse gemeenschapssenatoren om die bijeen te brengen. (...) Ik denk dat wij drie keer vergaderd hebben. Het is uiteindelijk gestuit op het cordon sanitaire. SP en Agalev vonden het vervelend dat het Vlaams Blok daarbij zat.»*

Deze verklaring stemt in elk geval overeen met de werkelijkheid want bij het zoeken naar gezamenlijke initiatieven van de Vlaamse gemeenschapssenatoren werden slechts drie zulke initiatieven in de Senaat²⁵ gevonden waardoor de hypothese de Vlaamse gemeenschapssenatoren zullen als groep veel op de voorgrond treden door gemeenschappelijke initiatieven te ondernemen verworpen kan worden.²⁶ Dat de samenwerking tussen de tien gemeenschapssenatoren spaak liep op het cordon sanitaire, kan eveneens worden gestaafd m.b.v. de parlementaire documenten. Joris Van Hauthem ondertekende de eerste twee voorstellen van resolutie met als gevolg dat de Agalev- en SP-gemeenschapssenatoren niet ondertekenden. Bij het derde voorstel tekende Van Hauthem niet mee, en daardoor SP en Agalev nu wel. Ook de uitkomst van deze voorstellen zijn geen succes daar geen enkel voorstel het uiteindelijk haalt.

B. Gemeenschapssenatoren van de drie Gemeenschappen

Voorts bleek deze moeilijkheid ook te bestaan m.b.t. gezamenlijke initiatieven genomen door de Franstalige gemeenschapssenatoren onderling en de gemeen-

25. In het Vlaams Parlement werden dergelijke initiatieven niet teruggevonden.

26. Het betreft meer in het bijzonder: *Parl. Stuk Senaat 1997-1998, 5 februari 1998, 1-867*: het voorstel van resolutie omtrent de meldingsplicht van de fiscale administratie bij de procedure studietoelage voor leerlingen secundair onderwijs; *Parl. Stuk Senaat 1997-1998, 5 februari 1998, 1-868*: het voorstel van resolutie omtrent het doorstorten van verwijlinteressen en boetes naar de gewesten; *Parl. Stuk Senaat 1997-1998, 1 oktober 1998, 1-1104*: het voorstel tot herziening van artikel 120 van de Grondwet (de woorden 'van een Raad' in de Grondwet vervangen door 'van het Vlaams Parlement of van een Raad').

schapssenatoren van de drie gemeenschappen en dit opnieuw tegen de verwachting in. Opnieuw Leo Delcroix: «Ik heb op een bepaald moment aan Michel Foret, die fractievoorzitter was van de Franstalige liberalen en die ook gemeenschapssenator was, voorgesteld om een gelijkaardig initiatief te nemen zoals ik dat had genomen. (...) Maar ik denk niet dat dit daar van de grond is gekomen. Ik denk niet dat ze zelfs één keer zijn samengekomen.»

Nader onderzoek toonde aan dat er slechts drie initiatieven ondernomen werden door de gemeenschapssenatoren vanuit de drie gemeenschappen in de Senaat.²⁷ Bij deze initiatieven speelde het cordon sanitaire geen rol want zowel Joris Van Hauthem (Vlaams Blok) als Patrick Hostekint (SP) steunden deze voorstellen. De drie artikelen werden zonder moeilijkheden aanvaard in de Senaat (en later ook in de Kamer).²⁸

VI. Besluit

Vanuit dit beperkt exploratief onderzoek kan men voorzichtig besluiten dat er niet zoiets bestaat als 'een gemeenschapssenator'. Is het in theorie een schitterend concept, des te meer ontgoochelend is het in de praktijk. De geformuleerde hypothesen werden immers allemaal verworpen want de meeste Vlaamse gemeenschapssenatoren waren niet actief op domeinen waar men dat zou verwachten. Positief uitgedrukt kon men stellen dat de gemeenschapssenatoren als groep, wat betreft hun controlerende activiteit, in het Vlaams Parlement en in de Senaat rond het gemiddelde scoorden, ondanks hun dubbelmandaat. Meer nog, ze waren actiever dan de rest van de Senaat en het Vlaams Parlement in respectievelijk het aantal mondelinge vragen en het aantal interpellaties. Negatief uitgedrukt kon men stellen dat de gemeenschapssenatoren weinig communautaire vragen stelden en dat een minderheid van die vragen gedeeltelijk communautaire vragen, dit zijn vragen naar overleg en samenwerking, vertegenwoordigde. Negatief was verder dat slechts weinig gemeenschapssenatoren zich actief mengden in het debat m.b.t. belangenconflicten.

De brugfunctie tussen het Vlaams Parlement en de Senaat die ze horen te vervullen, was m.a.w. slechts sporadisch zichtbaar. Van een rolconflict hadden ze geen

27. De drie herzieningen zijn: Herziening van artikel 66 van de Grondwet, *Parl. Stuk Senaat 1995-1996*, 23 november 1995, 1-16; Herziening van artikel 71 van de Grondwet, *Parl. Stuk Senaat 1995-1996*, 23 november 1995, 1-170; Herziening van titel III, hoofdstuk IV van de Grondwet, *Parl. Stuk Senaat 1995-1996*, 23 november 1995, 1-171. Deze drie herzieningen betroffen het vrij verkeer op de verkeerswegen voor de leden van de Gewest- en Gemeenschapsraden. Meer bepaald wilden de gemeenschapssenatoren de woorden 'de Kamer van Volksvertegenwoordigers' vervangen door 'de leden van de Gemeenschaps- en Gewestraden, alsmede de leden van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, zoals bepaald in artikel 136'.

28. *Hand. Senaat 1995-1996*, 1 februari 1996, 1-22, 1-23.

last want bij het begin van hun mandaat maakten de meeste gemeenschapssenaatoren een duidelijke keuze voor de Senaat of het Vlaams Parlement, een keuze die men vroeger trouwens ook al, ten tijde van het dubbelmandaat, maakte. Maar jammer genoeg is het net die keuze die het ambt en hun rol devalueren. Hoe kan men immers 'een gemeenschapssenator' zijn wanneer men beduidend meer werk levert in de ene assemblee en de andere links laat liggen? Is het dan niet onontbeerlijk om voeling te hebben en te houden met beide halfronden om die brugfunctie tussen beide beleidsniveaus te kunnen belichamen zoals de grondwetgever het met de vierde staatsvorming voor ogen had? De verklaring is simpel: men voelt zich geen gemeenschapssenator en men wordt niet aanzien als een gemeenschapssenator. Men voelt zich daarentegen gewoon Vlaams Parlementslid met stemverplichtingen in de Senaat of omgekeerd gewoon Senator met stemverplichtingen in het Vlaams Parlement.

Slaagden de gemeenschapssenaatoren er als individuen niet in hun rol waar te maken, dan is dat evident dat dit ook als groep niet lukte. Ze slaagden er niet in, om over partijgrenzen heen, constructief samen te werken en zich als vertegenwoordigers van de deelstaat in de Senaat en als vertegenwoordigers van de Senaat in het Vlaams Parlement te profileren. Nochtans lagen de kansen er voor het grijpen en waren er voldoende pogingen om gezamenlijk concrete zaken te realiseren (onder impuls van Leo Delcroix), maar deze mislukten allemaal. Ook gemeenschapssenaatoren hebben immers, net zoals elk ander parlementslid, verantwoording af te leggen aan hun partij en partijfracties. Ook zij moeten zich gedragen zoals dat van hen wordt verlangd.

Het ambt van gemeenschapssenator is daarom in principe voorbijgestreefd, vooral als men de context van het Belgisch federalisme, waarin de politieke partijen reeds volgens de taalbreuklijn gesplitst zijn, voor ogen houdt. In dat opzicht zijn alle leden van het federale parlement ook reeds regionale parlementsliden of een soort 'gemeenschapssenaatoren' die enkel verantwoording verschuldigd zijn t.o.v. hun regionale partijbureaus en hun regionaal kiespubliek.

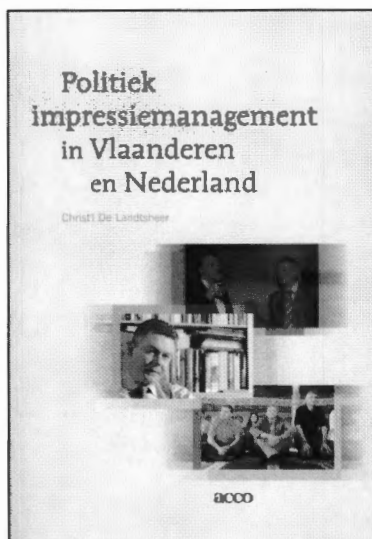
Premier Verhofstadt, die de Senaat nog enkel wil bevolken met gemeenschapssenaatoren, is dus een gewaarschuwd man. Wil hij de Senaat in het algemeen en de gemeenschapssenaatoren in het bijzonder aan een grondige hervorming onderwerpen, dan moet hij zeker rekening houden met de hierboven opgesomde struikelblokken en moet er verder en diepgaander onderzoek komen naar de rol van de gemeenschapssenaatoren. Theorie en praktijk liggen in het Belgisch institutionele model immers niet zelden ver uiteen en de Vlaamse gemeenschapssenaatoren vormen daar absoluut geen uitzondering op.

SUMMARY

The role of the Flemish community senators in the Belgian federal political system (1995-1999)

Flemish community senators holds seats in both the Flemish Parliament and the Belgian Senate. A lot of expectations are related to their specific mandate. On the basis of our analysis, though, we come to the conclusion that the community senators do not meet these high expectations. While one would expect Flemish community senators to be very active in putting forward parliamentary questions concerning deliberation and cooperation between the different governments, this was clearly not the case in 1995-1999. 'Community senators' in other words, do not exist. They do not act like a community senator, and according to the interviews, nor do they feel like one.

Prime Minister Verhofstadt, who wants to reform the Senate and revalue the role of the community senators by turning every senator into a community senator, is a warned man. In the future, the concept of community senator will only work if significant structural changes are made.

Politiek impressiemanagement in Vlaanderen en Nederland

Christl De Landtsheer

Is de politieke cultuur een visuele cultuur geworden? De kiezer kan via de televisie informatie van velerlei aard opnemen: informatie over het uiterlijk van de politicus, de persoonlijkheid, de niet-verbale communicatie, de retoriek, de stem en (last but not least?) de inhoud van de politieke boodschap. Door de televisiecultuur vormen wij in toenemende mate onze politieke mening op basis van indrukken in plaats van argumenten. Dit lijkt goed nieuws voor politici, want indrukken kan men manipuleren. Maar wat is de positie van de politicus in het medialandschap? Zijn de (audiovisuele) media niet de eindregisseurs en de schuldigen? Of straalt echt poli-

tiek talent toch gewoon van het scherm af? Hoe belangrijk is de persoonlijkheid van de politicus? Bestaat 'de persoonlijkheid van de politieke overwinnaar'? Hoe belangrijk is uiterlijk? Maken de aantrekkelijkste man en de meest vitale vrouw de beste kans? Kunnen politieke partijen ook het nieuwe medium internet benutten voor het maken van 'een goede indruk'? Dat nieuwe én oude middelen van politieke communicatie beide hun nut hebben, wordt aangetoond met drie cases over de Belgische federale verkiezingen van 18 mei 2003. Hoe is het gesteld met de kwaliteit van de verkiezingswebsites en hoe kan men deze verbeteren? Welke waren de campagne strategieën van de grote Vlaamse partijen? In hoeverre is er sprake van 'amerikanisering' van de Vlaamse campagnevoering? En welke zijn de effecten van de liveverkiezingsdebatten? Zijn debatten bruikbaar om de verkiezingsuitslag te voorspellen (of zelfs te beïnvloeden)? Kunnen politici debatten benutten voor hun 'impressiemanagement'? Drie cases over de Nederlandse en de Vlaamse context bieden inzicht in deze problematiek. Politici hebben de mogelijkheid om indrukken over hun persoonlijkheid en hun uiterlijk beter af te stemmen op de kiezersgunst.

Politiek impressiemanagement in Vlaanderen en Nederland is bruikbaar als studieboek, maar zeker ook boeiend voor iedereen met interesse in politieke communicatie en verkiezingen.

ISBN 90 334 5391 6

€ 22,00 (excl. verzendingskosten € 3,00)

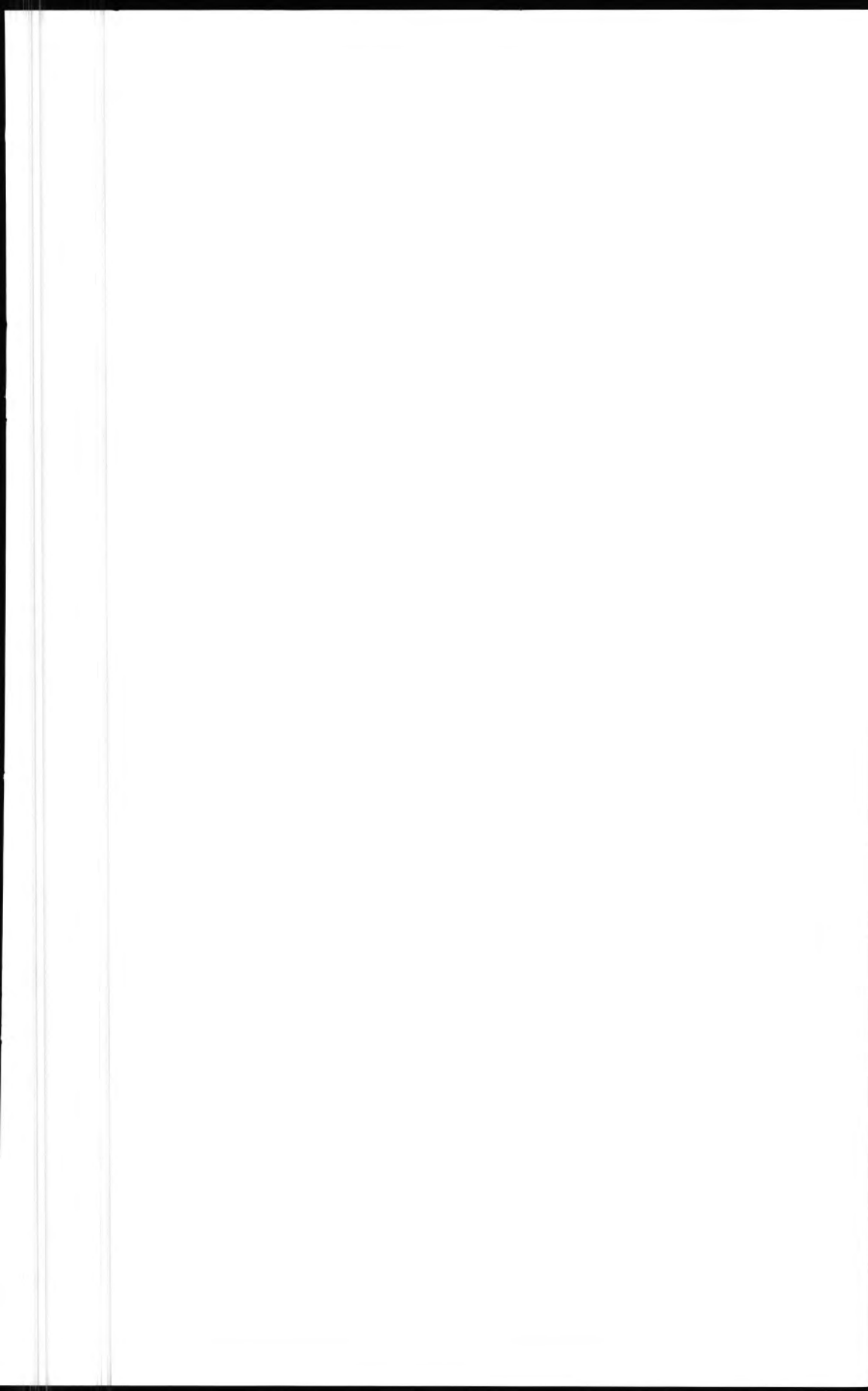
Verkrijgbaar in de boekhandel.

Voor België: Uitgeverij Acco
Brusselsestraat 153, 3000 Leuven
Tel. 016/62.80.00, Fax 016/62.80.01
E-mail: uitgeverij@acco.be

www.uitgeverij.acco.be

Voor Nederland: Kemper Conseil
Dr. Beguinlaan 72, 2272 AL Voorburg
Tel. 070/386.80.31, Fax 070/386.14.98
E-mail: kemperconseil@dataweb.nl

Gedrukt bij Acco, Leuven

Richtlijnen voor auteurs - Avis aux auteurs - Instructions to contributors

De redactie van Res Publica beoordeelt elk voorstel voor publicatie van een artikel over een politiek-wetenschappelijk onderwerp, op voorwaarde dat het een originele bijdrage betreft, die niet gelijktijdig aan andere tijdschriften ter beoordeling werd gestuurd en geschreven werd in de Nederlandse, Franse, Duitse of Engelse taal. De redactie neemt een beslissing tot opname op basis van anonieme peer reviews.

De auteurs wordt gevraagd de volgende regels in acht te nemen. Een inzending wordt op elektronische wijze doorgestuurd (adres: res.publica@soc.kuleuven.ac.be) en bevat zowel een Nederlandse als een Engelse samenvatting van maximaal 150 woorden. Met het oog op de peer review, bevat het bestand geen enkele aanduiding van de identiteit van de auteur. De lengte van een artikel bedraagt maximaal 10.000 woorden (inclusief voetnoten!). Het artikel wordt persklaar aangeboden: dit wil zeggen dat het een paginanummering bevat, dat tabellen (voorzien van een korte titel en een bronverwijzing) reeds geïntegreerd zijn in de tekst. Tabellen worden niet in een apart bestand aangeleverd. Res Publica gebruikt het klassieke voetnotensysteem, wat inhoudt dat voetnoten onderaan de pagina staan. Er wordt niet gewerkt met eindnoten. Manuscripten die niet aan deze richtlijnen voldoen, worden geweigerd. De volledige richtlijnen kunnen worden geraadpleegd op de website <http://www.respublica.be>.

Les manuscrits devront être envoyés par courrier électronique (res.publica@soc.kuleuven.ac.be), et ne pas compter plus de 10.000 mots (y compris les notes infra paginales). Ils devront être accompagnés d'un court résumé (max. 150 mots) en français et en anglais. Vous retrouvez plus d'information sur les avis aux auteurs sur le site <http://www.respublica.be>.

Manuscripts offered for publication should conform to the following requirements: the maximum number of words is 10.000 (footnotes included). The manuscripts must be anonymous and they include a summary in English, no longer than 150 words. All should be sent via email to the assistant editor (res.publica@soc.kuleuven.ac.be). More details can be found on the webpages of the journal: <http://www.respublica.be>.

Res Publica is abstracted in the following journals: ABC POL SCI. Advanced Bibliography of Contents. Political Science and Government; International Political Science Abstracts. Documentation politique internationale; International Bibliography of Political Science. Bibliographie internationale de science politique; International Bibliography of the Social Sciences. Bibliographie internationale des sciences sociales; International Bibliography of Economics. Bibliographie internationale de science économique; Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences; Sociological Abstracts; Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine; United Nations. Monthly Bibliography. Selected Articles. Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés; Bulletin de renseignements documentaires. Communauté Européennes. Documentation bulletin. European Communities.

Wordt uitgegeven met de steun van de Universitaire Stichting België

Edito

De toekomst van *Res Publica*

Marc HOOGHE

Een halve eeuw vakbondslidmaatschap. Een verkennende longitudinale studie naar enkele cyclische determinanten voor de ledenontwikkeling van de Belgische vakbonden, 1946-1995

Kurt VANDAELE

Alternatieve consumptie als vorm van politieke participatie? Een onderzoek naar de politieke motivatie voor het lidmaatschap van Voedselteams in Vlaanderen

Marleen BAETENS en Marc HOOGHE

Het effect van verkiezingsuitgaven. Een verkennend onderzoek op basis van de aangiften bij de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000

Bart MADDENS

De kracht van de definitie: een vergelijking van quotawetten in Argentinië, België en Frankrijk

Petra MEIER

Onderzoeksnota: evoluties en trends in de toekenning van Belgische adeldom

Xavier CARBONEZ en Stefaan FIERS

De rol van de Vlaamse gemeenschapssenatoren in de Belgische federale staatsstructuur tijdens de legislatuur 1995-1999

Dieter VANHEE